

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE HALKÇILIK ANLAYIŞI VE
ATATÜRK'ÜN 1921 ANAYASASININ ÖN TASARISI
NİTELİĞİNDEKİ HALKÇILIK BEYANNAMESİ
(1908-1924)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

97292

Hazırlayan
Seydi ÇELİK

Danışman
Prof. Dr. Vecdi ARAL

KOCAELİ
2000

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE HALKÇILIK ANLAYIŞI VE ATATÜRK'ÜN
1921 ANAYASASININ ÖN TASARISI NİTELİĞİNDEKİ HALKÇILIK
BEYANNAMESİ
(1908-1924)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : Seydi ÇELİK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No : 01. 05. 2000 2000/05

Prof. Dr. Vecdi ARAL

Doç. Dr. Oktay UYGUN

Doç. Dr. Mustafa KOÇAK

MAYIS 2000

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	4
Giriş	5
BÖLÜM I- HALKÇILIK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	9
BÖLÜM II- CUMHURİYET ÖNCESİ DÜŞÜNCE AKIMLARINDA HALKÇILIK ANLAYIŞI	16
A- OSMANLI DEVLET SİSTEMİ VE HALKÇILIK	16
B- OSMANLI DÜŞÜNCE AKIMLARINDA HALKÇILIK.....	24
1-İslamcılık	24
2-Milliyetçilik.....	27
3-Sosyalizm	34
C- CUMHURİYET ÖNCESİ HALKÇILIĞI ETKİLEYEN DIŞ AKIMLAR.....	38
1-Narodnizm.....	39
2-Solidarizm	42
3-Pozitivizm	44

BÖLÜM III- KEMALİZM VE KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA HALKÇILIK	48
A- KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA HALKÇILIK	48
B- KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDAKİ GRUPLARIN HALKÇILIK ANLAYIŞI	52
C- KEMALİZM VE HALKÇILIK ANLAYIŞI	60
BÖLÜM IV- ‘HALKÇILIK BEYANNAMESİ’ VE ETKİLERİ.....	65
A- ‘HALKÇILIK BEYANNAMESİ’ VE TARTIŞMALARI.....	65
B- CUMHURİYET HALK FIRKASI VE HALKÇILIK.....	76
SONUÇ	83
EK 1	87
EK 2	92
EK 3	94
EK 4	96
KAYNAKÇA.....	98

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Ank. : Ankara

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

Bkz. : Bakınız

C: : Cilt

ev. : Çeviren

Der: : Derleyen

İst. : İstanbul

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

ör. : Örnek

s. : Sayfa

S.B.F. : Siyasal Bilgiler Fakóltesi

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Demokrasi tartışmalarının ilk yazılı örneklerinden olan "Atinalıların Anayasası" adlı eserinde Ksenophon, iyileri (asilleri, oligarkları) değil, kötülerini (halkı) iktidara getirdiği için Atina'nın demokratik anayasasından hoşlanmadığını yazar.¹

Eski Yunan'daki "demos" sözcüğünün "halk" olarak çevrilmesiyle birlikte, demokrasiyle halk arasındaki doğrudan ilişkinin varlığı gün yüzüne çıkmış, ancak, "halk tarafından yönetim" olarak demokraside, halk kimdir sorusu da, iktidarın niteliğini belirleyecek kilit soru olarak tartışmaya açılmıştır.

Ksenophon'dan günümüze tartışmaları sürüp giden demokrasi, Batı'da, Rönesans ile başlayan bir dizi iktisadi ve kültürel evrim sürecinin sonunda varılan, bugünkü aşamayı temsil eder. Dolayısıyla diğer toplumlarda, demokrasinin gerçekleşebilmesi için, hem iktisadi gelişme düzeyinin yükselmesi, hem de kültür değişimi gerekmektedir. Batı'da yüzyıllar alan böyle bir dönüşümün batılı olmayan toplumlarda kısa bir zaman dilimi içine sığdırılması zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

İşte Türkiye'de, gerek siyasal ve kültürel, gerek iktisadi düzeyde, siyasal gelişme çerçevesi içinde, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet ideolojisine damgasını vuran düşüncelerin başında halkçılığın yer aldığı söylenebilir. Cumhuriyetin ünlü "altı ok"unun en eskisi olan ve siyasal rejimin temelinde yer alan "halkçılık", o günlerden günümüze değin, toplumun değişik gruplarınca yadsınmayan tek ilke olarak karşımızda durmaktadır. Gerçekten de diğer beş ilke eleştiri ve yadsıma konusu olurken şimdiye değin hiç bir grup ya da sınıf "halkçılık" ideolojisine karşı açık bir tavır almamış ve yadsımaktan kaçınmıştır.

¹ Mete TUNÇAY, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi I*, A.Ü. S.B.F. Yay., Ank., 1969, s.8.

Yine, toplumsal ve kültürel boyutları yanında, siyasal anlamıyla demokrasiyi ifade eden bir biçimde, “halk hükümeti” karşılığında kullanılan halkçılık ilkesinin, demokrasi açısından taşıdığı değer açıktır.² Bu çerçevede, çalışmamızın kuramsal dayanağını devlet- halk ilişkisi oluşturmaktadır. Buna göre, devletin hangi aygıtlarla halka ulaştığının ve buna neden gereksinim duyduğunun cevabı aranmak istenmiştir. Ayrıca, bu ideolojinin, toplumu nasıl ve ne yönde dönüştüreceğine ilişkin yaklaşımlarının saptanması, bize diğer ideolojilerden olan farkını ve onlarla olan ilişkisini verecektir. Çalışmamızda, böyle bir dönüşüm için iktidarın tercih edeceği ideolojik aygıtların, özellikle batılı olmayan toplumlarda, siyasal gelişmeyi ne ölçüde belirleyebildiği, yani siyasal gelişme ile ideoloji arasındaki ilişkiye de değinilecektir

Az gelişmiş bir toplumda, belirli bir tarih kesitinde formüle edilmeye çalışılan bir ideoloji olarak, “halkçılık”ın anlamını saptayabilmek için, öncelikle o toplumun yapısını incelemek ve daha sonra bu zaman kesitindeki düşünce akımları içinde halkçılığın izlerini sürmek gerekmektedir.

II. Abdülhamid’in okullaşma dönemiyle başlayan ve Anadolu’da kurtuluş mücadelesinin verildiği sırada da etkili olan üç ideolojik unsur (milliyetçilik, İslam ve sosyalizm) içindeki devlet-halk ilişkisini ve bu ideolojilerin nasıl bir düzen öngördüklerine bakarak, dönemin halkçılık anlayışına olan etkisini vermeye çalışacağız.

1789 Fransız Devrimin ardından Avrupa, 1830 ve 1848 işçi ihtilalleriyle sarsılmaktaydı. Devrimin ardından yaşanan çözülme ve dağılma ortamı, Avrupa aydınını belli bir determinizm ve toplumsal uyum aramaya itmişti. Bu uyum arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan akımlar, nitelik olarak aynı olmasa da, siyasal, sosyal ve ekonomik olarak sorunlarla boğuşan Osmanlı aydınının ilgisine mazhar olmuştu. İşte bu akımlar, Rusya’da gelişen “halkçı” karakterdeki akımla birlikte, Türk halkçılığını büyük ölçüde etkilemeleri nedeniyle çalışmamız içinde yer almışlardır.

² Levent KÖKER, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., 3.Bası, İst., 1995, s.19.

Bunun yanı sıra, Osmanlı'dan kopuş olarak adlandırabileceğimiz, monarşiden halk egemenliğine geçişin adı olan cumhuriyet rejiminin ve onun kuramsal temellerini atan Kemalizm'in, "halkçılık" anlayışları, çalışmamız içinde yer verdiğimiz bir diğer konudur. Halkçılık anlayışının, teori ve eylem çizgisinde en yoğun ve en etkin olduğu dönem olan Kurtuluş Savaşı süresince yüklendiği içerik ise, bize halkçılığın çeşitli tonlarını gösterdiğinden, çalışmamızda bu döneme de yer vermiş bulunuyoruz. Böylece, Türk düşünce süreci içerisinde, büyük bir dönüşüm geçiren devlet-halk ilişkilerini ortaya çıkarmanın kolaylaşacağına inanıyoruz.

Bilindiği gibi, yönetim şeklini ve devlet-halk ilişkilerini düzenleyen belgeler olması nedeniyle, Anayasal metinlerin incelenmesi, bir kamu hukuku konusudur.³ İşte, gerek egemenliğin niteliğinde yapacağı değişikliği içinde barındıran, gerek halkçılık ideolojisinin manifestosu olma özelliğine sahip bulunan bir belgeyi; üstelik, 1921 Anayasası'nın ön tasarısı olan, "Halkçılık Beyannamesi"ni çalışmamıza alarak, yeni rejimin, devlet-halk ilişkilerine bakışını ve halkçılık ideolojisinin rejime olan etkisini sergilemeyi amaçladık. Buna, devletin en üst kurumu olan Büyük Millet Meclisi'nin bakışını da dahil etmeyi gerekli gördük. Bununla, Meclis'te temsil edilen toplum katmanlarının, halkçılık anlayışının neresine düştüklerini anlamaya çalıştık.

Halkçılık ideolojisi, egemenliğin kaynağında yapılmak istenen değişim ve sınıflar arasındaki birleştirici özelliği nedeniyle, sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyi amaçlayan Cumhuriyet Halk Fırkası'na temel olmuştur. Halkçılık aynı zamanda, sınıfsız olduğu öne sürülen Türk toplumunda, herkesin çıkarını gözeten, dayanışmacı ve işbölümünü öngören Tek-Parti varlığının meşruiyet temelidir. Bu nedenle, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halkçılık anlayışına değinmeden edemedik.

Çalışmamızda halkçılık ideolojisinin toplumun hangi gelişme aşamasında ya da çağında ortaya çıktığı sorusuna da cevap aranmıştır. Aynı zamanda bu ideolojinin, hangi

³ Bu konuda bkz. Andre DEMICHEL- Pierre LALUMIERE, **Kamu Hukuku**, (Çev: İbrahim KABOĞLU), Doruk Yay., Ank., 1984.

guruplarca ileri sürüldüğü ve hangi guruplarca benimsendiği, ideolojinin hangi sınıfsal tabana dayandığı soruları, cevaplandırılmaya çalıştığımız sorulardandır.

Bu ideolojinin eylemsel düzeydeki başarıları ya da başarısızlıkları ve ideolojinin süreç içinde ne yönde yorum değişikliğine uğradığı konusu, daha geniş bir zaman diliminin incelenmesini gerektirdiğinden, çalışmamızın çerçevesi dışındadır.

BÖLÜM I- HALKÇILIK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1908 Hareketi'nden sonra, Türk düşünce ve siyasi hayatındaki bütün siyasi hareketlerin vazgeçemediği “halkçılık”; Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden⁴ olmasına ve sürekli gündemde kalmasına karşın, açıklanması, tanımlanması en zor ilke olarak, çok farklı içerikler içinde yorumlanagelmiştir. Bunun nedeni, her gurup ya da siyasi hareketin, halkçılığı farklı bir biçimde anlaması ve buna göre yorumlamasıdır. Hatta herhangi bir siyasi hareket zaman içinde “halkçılık” yorumunda değişiklik yapabilmektedir. Adını bu ilkedan alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin zaman içindeki halkçılık yorumları dahi farklılaşabilmiştir. Bu nedenle bu ilke üzerine araştırma yapıp onu tanımlamaya çalışan yazarlar genellikle bu ilkenin “evrimi”nden söz edip bu evrimi topyekün tanım olarak kabul etme yoluna gitmektedirler.

“Halk” sözcüğü köken olarak Arapçadır ve öz anlamı “yaratma, yaratılma”dır. Sözcüğün bu kök anlamı biraz daha genişleyerek “ahali, insanlar, insanların tümü ya da bir bölümü”⁵ anlamına gelmiştir. Zamanla devlet ve uyruk biçimine dönüşmüş, yani yönetenle yönetilen kavramlarından yönetilene anlatır olmuştur.⁶

⁴ Bu ilkenin, rejimin temeli olduğu görüşü, genel olarak kabul edilmektedir. Bu konuda bkz: Sebahattin SELEK, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yay., İst., 1987.; KÖKER, a.g.e.

⁵ *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Hazırlayan:F. DEVELİOĞLU-N. KILIÇKINI, Rafet Zaimler Kitabevi, İst. 1983, s.113.

⁶ Cahit TANYOL, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Atatürk'ün Doğumunun 100Yılı Dizisi:6, Ank., 1981, s.68.

“Halk” deyimi, genel anlamda dilleri, dinleri, kültürleri farklı olan azınlıkları da kapsayacak şekilde, bir ülkenin tüm nüfusunu, vatandaşların tümünü dile getirir. Ancak sözlüklerde birkaç anlamda tanımlanmıştır; 1. Bir ulusu oluşturan insan topluluğu, 2. Aynı ülkede oturan ve ortak çıkarlarla birbirine bağlı kişilerin tümü, 3. Bir ulusun belli bir bölge içinde yaşayan kısmı (Anadolu halkı) ya da aynı çevredeki kimseler topluluğu (mahalle halkı),⁷ 4. Halk sözcüğü kimi zaman aydınların ve memurların dışında kalan topluluğu anlatır (halka doğru, halka hizmet).⁸

Belli bir dönemde belli bir ülkenin dönüşüm sürecine katılan ve çeşitli sınıfları kapsayan insan topluluğu da aynı deyimle ifade edilmiştir. Ancak eski Roma’da senato üyeleri dışındaki vatandaşlara “populus” denmesi gibi, aydın ve memur topluluğu dışında kalmış, siyasa ve yönetime karışmayan ya da karıştırılmayan toplum üyelerine de halk denilmiştir.⁹ Genel olarak halkı, aynı ülkede, ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımdan ülkenin diğer insanlarından farklı bir toplumsal kesit olarak kabul edenler çoğunluktadır. Bunlar arasında halkı, “bir şehrin, bir ülkenin en kalabalık en yoksul, kültürden en az pay almış insanları”¹⁰ olarak tanımlayan ya da “yalnızca emeği ile hayatını kazanan ve başta işçiler olmak üzere tüm emekçilerden ibaret”¹¹ gören görüşleri saymak mümkündür. “Halk” kavramı, bu kavramın kullanıldığı tarihsel ve toplumsal bağlama göre; toplumsal ve iktisadi gelişmişlik düzeyi düşük olan Afrika toplumlarında, sömürgeci güçlerin dışında kalan yerli nüfusun tamamını ifade eden bir anlamda kullanılırken, ekonomik gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan Rusya gibi ülkelerde ortaya çıkan halkçı hareketlerde halk, ‘yoksulluk’ ölçütüne göre belirlenmiş ve ülkede yaşayan herkesi değil, nüfusun belirli bir bölümünü kapsayan sınıfsal bir içerikle kullanılmıştır.¹²

⁷ **Türkçe Sözlük**, Milliyet Gazetesi basımı, İst. 1985.

⁸ İhsan AKAY, **Atatürkçülüğün İlkeleri**, Varlık Yay., 8.Bası, İst., Mayıs 1982, s.58.

⁹ Halkçılık akımları bir bakıma bu anlamın bir tepkisidir. Orhan HANÇERLİOĞLU, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İst., 1989, s.151.

¹⁰ Necdet ÖKMEN, **Halkçılık Üzerine**, İst., 1969, s.3.

¹¹ Doğan AVCIOĞLU, **Türkiye’nin Düzeni**, C: I, Bilgi Yayınevi, Ank., 1969, s.237.

¹² KÖKER, a.g.e., s.116.

Aristo, antik Yunan’da yurttaşlar arasında iki sınıftan söz eder; yukarı sınıf, aşağı sınıf. Yukarı sınıf, servet, erdem ve eğitim gibi özelliklerle aşağı sınıftan ayrılır. Aşağı sınıf ise avam halktan (demos) oluşur.¹³ Bu ayrıma yüklenen sınıfsal anlama göre halk, bir ülke üzerinde yaşayan “herkes”i değil, sitede yaşayan yurttaşların içinde, yukarı sınıfın dışında kalanları ifade etmektedir.

On sekizinci yüzyıl sonuna kadar hemen bütün dünyada “halk” kelimesi, toplumun hor görülen bir bölümünün adıydı. Burjuva deyimi bile, bugünkü anlamından farklı olarak, o dönemde rahipler, soylular, zenginler gibi yüksek tabakanın karşıtı olarak, ‘dış mahalle halkı’ anlamında, hakir görülen insanlar için söylenmiştir.¹⁴ Fransa’da ihtilale kadar halk kavramı pis, kaba, cahil insan kitlesi anlamını taşıyordu. Fakat Fransız İhtilali sonrası gelişen milliyetçilik akımlarıyla birlikte halka verilen değer de yükselmiş ve “halk” kavramı, uğrunda savaşlar verilen bir ilke olarak yüceltilmiştir.¹⁵

Halkçılığın İngilizce’deki karşılığı popülizmdir.¹⁶ Bu terimin ortaya çıkışı ise. 1870-1890 döneminde Amerika Birleşik Devletleri’ndeki “Grangers”¹⁷ ve “Greenbackers”¹⁸ diye bilinen çiftçi hareketine uzanır. 1892’de A.B.D. de, Demokratlar’a ve Cumhuriyetçiler’e karşı Halk Partisi¹⁹ adıyla yeni bir parti kurma arayışında olan

¹³ ARİSTOTALES, *Politika*, (Çev: Mete TUNÇAY), Remzi Kitabevi, İst., 1975, s. 81.

¹⁴ Feodal devir Avrupa’ında senyörler, tarımla uğraşan savunmasız halkı dış saldırılardan korumak için sığınabilecekleri bourg ve şato denilen kaleler inşa ettirmişlerdi. Zamanla, özellikle gezici satıcılar bu “bourg”ların çevresine yerleşerek bourg duvarlarının dışında bir “dış mahalle”nin (faubourg) oluşmasına sebep olmuşlardır. Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yay., 3.Bası, İst., 1986, s.72.

¹⁵ ÖKMEN, a.g.e., s.7.

¹⁶ *Golden Dictionary*, Milliyet Gazetesi yayını, 1989.

¹⁷ Halkın tarım konusundaki bilgisizliğini gören Oliver Hudson Kelley, çiftçileri eğitsel tartışmalar ve toplumsal amaçlar için bir araya getirmek üzere başlattığı harekete verilen ad. Çiftçileri Granger hareketine çeken etken, tarım ürünlerini aşırı fiyatlarla yükleyen ve taşıyan demiryolu şirketlerine karşı ortak eyleme girişme gereği idi. *ANABRİTANNİCA Ansiklopedisi* s.42.

¹⁸ Amerika Birleşik Devletleri tarihinde, dolaşımdaki kağıt paranın miktarını koruma ya da artırma yönünde, 1868-88 yılları arasında, özellikle çiftçiler ve tarımsal çıkar gruplarınınca sürdürülen hareket. *ANABRİTANNİCA Ansiklopedisi* s.60.

¹⁹ Amerika Birleşik Devletleri’nde 1880’lerde, tarımsal üretim ve fiyatlardaki düşmeler, pazarlama ve kredi almındaki yetersizlikler nedeniyle zor durumda kalan çiftçilerin başlattıkları hareketin yetersiz kalması sonucunda, hareketin önderleri Halk Partisi’ni kurdu. Parti, 1896’da Demokrat partinin içinde eriyene kadar, işçilerin ve başka toplumsal katmanların da desteğini almaya çalıştıysa da bütünüyle çiftçilere dayalı bir hareket olarak kaldı. *ANABRİTANNİCA Ansiklopedisi*, s.393.

aktivistlerin buldukları bir terimdir. Amerika’da bir üçüncü yol arayışıdır. Popülizmin isim babası ise David Overmyer’dir.²⁰

Halkçılık ideolojisinin hangi toplumsal ihtiyaçlar nedeniyle ortaya çıktığına baktığımızda ülkeden ülkeye değişen çeşitli ihtiyaçların ürünü olduğunu görüyoruz. O dönemlerdeki düşünsel ve siyasal akımların arasında yeni ve zaman zaman alternatif olma iddiasıyla ileri sürülen halkçılık, farklı zaman ve mekan boyutlarında yaşayan insanların toplumsal ihtiyaçlarını karşılama fikrinin ortak bir adı olarak ortaya çıktığından, tek ve belirli bir tanımının yapılması güçleşmektedir. Kavramın belirsizliğine rağmen, ekonomik olarak sömürge/az gelişmiş, gelişmekte olan, gelişmiş veya geçiş toplumu olarak adlandırılan, tarihleri ve toplumsal yapıları birbirlerinden çok farklı toplumların hangi ortak ihtiyaçlardan hareketle bu ideolojiyi benimsediklerine bakarak kavramın özünü saptayabiliriz.

“1. ‘Modernleşme sorunlarıyla karşı karşıya kalan geri köylü ülkelerinde ortaya çıkan sosyalizmdir.’

2. ‘Genişleyen sanayi ve finans kapital tarafından tehdit edilen sıradan kırsal halkın ideolojisidir.’

3. Değişen bir toplumda geleneksel değerleri gerçekleştirmenin arayışı içinde olan bir kırsal harekettir.’

4. ‘Halk çoğunluğunun kanaatinin seçkinci bir azınlıkça denetlendiği inancıdır.’

5. ‘Şu ana öncüle dayanan herhangi bir öğretisi veya harekettir’: “erdem ve karar verme gücü, en etkili çoğunluğu oluşturan basit insanlarda ve onların kolektif geleneklerinde yatmaktadır.’

²⁰ Zafer TOPRAK, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, **Tarih ve Demokrasi**, Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan, Cem Yayınevi, İst.,1991, s.45.

6. ‘Halkçılık, halk iradesinin kendi başına, diğer herhangi bir standarttan üstün olduğunu kabul etmektir.’

7. ‘Kentteki işçi sınıfı kitlesinin ve/veya köylülüğün desteğini kazanmış, fakat bu iki kesimin özerk örgütsel gücünün sonucu olmayan siyasal bir harekettir.’²¹

Halkçılık, hızlı toplumsal dönüşüm uzlaşmazlığı, yeni ile eski arasındaki çatışma, kentleşme, modernizasyon, kırsal nüfusun yoksulluğu gibi unsurların var olduğu toplumlarda sık sık gözlenen bir zihniyettir.

Halkçı hareketler, hızlı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişikliğin baskısına, varolan siyasal yapıya yabancılaşmış aydınlar başta olmak üzere, başkaldıranların ya da tepki duyanların tüm halkın çıkarları için iktidarı hedefledikleri hareketlerdir. Halktan, özellikle halkın erdemin kaynağı olarak görülen kesiminden kaynaklanan basit ve geleneksel biçim ve değerlere dönme ya da bunları benimseme inancı bu hareketlerin temel niteliklerindedir.²²

Halkçılık ideolojisinin ekseninde dönen bu unsurların en ayırt edici olanı, bu ideolojinin ortaya çıktığı ülke ya da toplum kesiminin, sanayileşme ve teknolojik ilerlemenin insanlığa sunduğu olanaklardan azami ölçüde yararlanma ortak isteğine sahip olmalarıdır. Modernleşme süreci içinde önceliğin siyasal demokrasiye mi, yoksa sanayileşmeye mi verileceği, bu ülkeler için cevabı aranan önemli bir sorunu teşkil eder.²³ Adeta bir “ilerleme sendromu” yaşayan -çoğu eski sömürgelerden oluşan- bu toplumlarda, önce “tam bağımsızlığı” sağlamak ve sonrasında iktisadi kalkınmayı sağlayarak halkın refah seviyesini yükseltmek, ortak hedef niteliğindedir. Bu amaca ulaşmak için “her yol” denenmelidir. Bu nedenle bu hareketin net bir programı olmadığı gibi, toplumsal ve siyasal çerçevesi iyi tanımlanmış da değildir.

²¹ Margaret CONOVAN, *Populism*, (Londra: Junction Books,1981), s.4’den aktaran KÖKER, a.g.e, s.109.

²² TOPRAK, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, s.46.

²³ Toktamış ATEŞ, *Demokrasi Kavram -Tarihi Süreç- İlkeler*, Eser Matbaası, İst., 1976, s.174.

Kendilerini iktidar merkezinin dışında kalmış hisseden ve kapitalistleşme süreci ile birlikte, mülksüzleşme hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan insanlar arasında ortaya çıkan bu küçük ve orta mülkiyetin dünya görüşü, şu temel öğeleri çoğunlukla içerir:²⁴

1. Anti-elitizm,
2. Aydın aleyhtarlığı,
3. Her türlü iktidara ve siyasetçilere karşı güvensizlik,
4. Siyasetçiyi, resmi kisve taşıyanı ve bürokratu küçümseme,
5. Kurum aleyhtarlığı,
6. Dinsellik ve bilim-teknoloji düşmanlığı,
7. Geçmişe duyulan özlem (nostalji).

Farklı toplumlarda, halkçı düşünce akımları ve siyasal hareketleri şöyle sınıflandırılmıştır.²⁵

"Tarıma dayalı halkçılık hareketleri ;

- 1- Çiftçi radikalizmi,
- 2- Köylü hareketleri,
- 3- Entelektüel tarım sosyalizmi (ör., narodnikler),

Siyasal halkçılık hareketleri;

- 1- Halkçı diktatörlük (ör., Peron),
- 2- Halkçı demokrasi (yani, referandum ve katılım çağrıları),
- 3- Gerici halkçılık,
- 4- Siyasetçilerin popülizmi (yani, halkın birleştirici özelliğinin çekiciliğinden yararlanan, geniş kapsamlı, ideolojik olmayan koalisyon oluşturma).

²⁴ KÖKER, a.g.e., s.110.ve TOPRAK, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", s.46

²⁵ KÖKER, a.g.e., s.109.

Bu sınıflandırmada dikkati çeken şey, hem gelişmiş sanayi toplumlarında ve hem de az gelişmiş, Üçüncü Dünya ülkelerinde ortaya çıkan halkçı düşünce ve hareketlerin bir arada yer almasıdır. Ancak, az gelişmiş ülkelerdeki küçük burjuva diyebileceğimiz aydın tipinin radikalizmiyle, gelişmiş kapitalist ülkelerin entelektüel akımları ayırmak gerekmektedir. Her ne kadar aralarında benzerlikler varsa da kökleri farklı toplumsal topraklarda yeşerdikleri ve farklı yönelimleri içerdikleri gözden ırak tutulmamalıdır.²⁶

Kimi yazarlar halkçılığa devrimci, dönüşümcü görev yüklerken, diğerleri halkçılığın köktenci niteliğini ve sosyalizmle olan yakın bağımlı öne çıkararak bu karmaşık bir bohcaya dönüşen halkçılık tanımlamalarına yenilerini eklemişlerdir.²⁷

Türkiye’de halk ve halkçılıktan bahseden aydınların bu kavrama yükledikleri anlam neydi peki? İleride daha ayrıntılı göreceğimiz gibi milliyetçilik fikriyle birlikte doğan halkçılık fikrinde halk, ulusun bütünü mü yoksa ulusu meydana getiren insanlardan bir kısmını mı ifade etmektedir? Modernleşme trenini kaçırmış, yoksul ve kültürden en az payı alan köylünün, o dönemde nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu düşünürsek halkçılık kavramının Türkiye’de daha çok aydınların ve memurların dışında kalan kesimi ifade ettiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Aydınlar arasında doğan “halka doğru” hareketi bunun bir ifadesidir.

Türkiye’de halkçılık ideolojisinin evriminde, önem taşıyan üç boyuttan söz edilebilir. Buna göre halkçılığın birinci boyutu ‘demokrasi’ tartışmasını da içine alan “siyasal” boyuttur ki halkın siyasal hayata ve yönetime katılmasını ifade eder. İkinci boyut, “halkın değer ve özlemlerine ya da toplumsal değişme sürecinde Türk halkının sahip olduğu ‘hars’ın” nasıl korunacağına ilişkin “kültürel” boyuttur. Üçüncüsü ise, kurulacak toplumsal düzende, ‘sistem ve toplumsal sınıflar’ sorunu karşısındaki tutuma ilişkin olmaktadır.²⁸

²⁶ TOPRAK, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, s.52.

²⁷ TOPRAK, a.g.e., s.47.

²⁸ İlhan TEKELİ-Gencay ŞAYLAN, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 6-7, Yaz-Güz 1978, s.64-65.

BÖLÜM II- CUMHURİYET ÖNCESİ DÜŞÜNCE AKIMLARINDA HALKÇILIK ANLAYIŞI

A- OSMANLI DEVLET SİSTEMİ VE HALKÇILIK

Osmanlı beyliği, görevi komşu ülkelere akınlarda bulunmak olan bir Selçuklu uç beyliği olarak doğmuştur. Önceleri, çevresindeki beyliklerle işbirliği halinde gerçekleştirdiği atılımlar, süreç içerisinde diğer doğu monarşilerinde görüldüğü gibi, ekonomik ve toplumsal çöküntüye uğrayan bu beyliklere egemen olarak Anadolu'da kök salmasıyla sonuçlanacaktır.²⁹

Osmanlı Devleti'nin çekirdeği bir akıncı toplumdur ve bu savaşçı çekirdekten çıkan devlet yapısında, savaşçıların ve devlet kurumlarının askeri niteliği ön plana çıkmaktaydı. Devletin başarısı, büyük ölçüde, askeri güçleri denetleyip harekete geçirmekten doğan bir başarıydı.³⁰

Osmanlı siyasal düşüncesi ve uygulamasında padişahın üstün gücü ön plandaydı. Siyasal gücün paylaşılması geleneği, şehzadelerin küçük yaştan itibaren valilikle görevlendirilmesi şeklinde sürdürülmekteydi. Osmanlı uygulamasında yönetici sınıfını, hükümdar, ailesi, ve kapı halkı ile beraber, padişah beratıyla kendilerine dirlik verilen kişiler, bunların aileleri ve kapıları, nihayet gene padişah beratıyla dirlik şeklinde değil de

²⁹ Metin KUNT, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*, (Yayın Yönetmeni: Sina AKŞİN), Cem Yay., İst., 1989, s. 27.

³⁰ Şerif MARDİN, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Der: E. KALAYCIOĞLU- A. Yaşar SARIBAY, Der Yay., İst., (Tarihsiz), s.126

ücretle devlet görevine atanan bütün memurlar oluşturmaktaydı.³¹ Yönetici sınıf ile bütün öteki bireyler arasındaki ayırım, askeri terminoloji ile dile getiriliyordu; yönetici sınıfın tüm üyelerine “askeri” ya da “asker sınıfı” deniyordu.³² Bu sınıfın dışında kalan diğer bütün halk, yani şehir-kasaba tüccarı ve esnafı, çiftçilikle ya da hayvancılıkla geçinen köylü ve göçebeler, reayayı oluşturuyordu.³³ Böylece toplumun ilk ve en köklü bölünmesi, askeri olanlar ve olmayanlar biçiminde gerçekleşmişti.

Kul sistemi, sarayın olağanüstü gücünü, mutlakiyetini sağlayan mekanizmalardan biriydi. Osmanlı ülkesinin ulemadan olmayan bütün yöneticileri kul statüsündeydiler. Kul demek, kamu kölesi demektir. Boyunlarının akıbeti padişahın iki dudağı arasında olan kulların öldürülmesi veya eceliyle ölmesi durumunda malları müsadere edilirdi. Böylece saray dışında büyük bir servet birikiminin oluşması önemli ölçüde önlenmiş olurdu.³⁴

Askeri bir bürokrasinin hakim olduğu güçlü bir devlet olan Osmanlı devleti, gücünü sürdürmek için kendisiyle rekabete kalkacak bağımsız her gelişime karşı idi. Ülke topraklarını ve diğer bütün ekonomik doğa kaynaklarını özel mülkiyete vermeyip, kamu adına kendi elinde tutan devlet, bu hali ile, tek başına bütün ülkenin toprak ağası niteliği kazanmıştır. Bu durumda özel kişilerin toprak ağalığına yer kalmadığından dolayı, tarımcı halkı kendi çıkarına çalıştıran derebeyi tutumlu zümrenin doğmasına ve gelişmesine imkan kalmamıştı.³⁵ İdare edenlerle tabi olanlar, yani saray ve kapıkulu ile halk ikileminin sosyal yapıyı belirlediği³⁶ Osmanlı devletinde kimlerin hangi sınıflara dahil oldukları, ne zaman ve şartlarda öbür sınıfa geçecekleri devlet tarafından belirlenmekteydi.³⁷ Osmanlı devlet sisteminin işleyişi, yüzyıllardan beri, “Padişah-Ulema-Yeniçeri” sacayağı üzerine

³¹ KUNT, “Siyasal Tarih (1300-1600)”, s.131.

³² MARDİN, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, s.126.

³³ KUNT, “Siyasal Tarih (1300-1600)”, s.132.

³⁴ Sina AKŞİN, “Önsöz”, **Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Yayın Yönetmeni: Sina AKŞİN), Cem Yay., İst., 1989, s.2.

³⁵ Mustafa AKDAĞ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)**, Cem Yay.,İst.,1995, s.87.

³⁶ Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU, “Tanzimatta İçtimai Hayat”, **Tanzimat**, Maarif Matbaası, İst., 1940, s.640.

³⁷ Sina AKŞİN, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., 1997, s.14.

kuruluydu.³⁸ Bunlar arasındaki uyum ya da uyumsuzluk, devlet-halk ilişkilerini de önemli ölçüde belirlemekteydi.

Devlet-halk ilişkilerinin, çağdaş siyasal bilim ve Anayasa Hukuku açısından özü, otorite ve bu otoritenin sınırlarını daraltmaya çalışarak özgürlük arayanların oluşturduğu bir “dengeler bütünü” olmasıdır. Ancak bu durum, Osmanlı monarşisine tamamen yabancısıdır. Osmanlı Devlet düzeninde, devlet-halk ilişkilerini kendi ekseninde değerlendirdiğimizde, bu ilişkiyi biçimlendiren kavramın “adalet” olduğunu görüyoruz.³⁹ Osmanlı Devleti’nin temel hedefi güçlü devletti. Çünkü Osmanlı devlet ve toplum görüşüne göre, yeryüzünde adalet düzeninin kurulması hükümdarın gücüne dayanmaktaydı. Aynı zamanda gücün ve saltanatın devamı, halkı gözeten ve ona geleneğin ve İslam’ın emrettiği “adalet” anlayışıyla yaklaşan bir sistemin kurulmasıyla mümkündü. Bunun için, İslam felsefesine, eşitliğine ve adaletine uygun toplumu yaratmak gerekiyordu. Bu devlet düzeni, iç Asya siyasal geleneği, göçebe Türkmen gelenekleri ve buna göre yorumlanmış İslam kültürünün etkisiyle, toplumun maddi ihtiyaçlarını öncelikle gözeten bir devlet anlayışına göre biçimlenecektir.⁴⁰

Osmanlı, dinsel azınlıklardan, küçük yaşlarda toplanarak devşirilen bireyleri, yönetici seçkinler arasına alan, onları resmi görevliler sınıfıyla bütünleştiren, vergi ve toprak yönetimini mutlaka merkezileştirmese de sıkıca denetim altında tutan ve resmi dinsel düzene egemen olan⁴¹ merkezi bir yapıydı. Bu merkezi yapıyla halk arasında, çeşitli nedenlere dayanan bir kopukluk hakimdi. Devletin karşısında bir başka gücün varlığına tahammül gösteremeyen Osmanlı, bürokratlarını ve ordusunu devşirmelerden oluşturmakla ilk kopuşu başlatmıştı ve artık Osmanlı toplumu bu çerçevenin içine kolayca girip oturmuyordu. İmparatorluğun kuruluş aşamasındaki toplumsal sınıfların bölük pörçüklüğü, varlığını geniş ölçüde sürdürüyordu. Soy sop zincirleri hala güçlüydü, dinsel

³⁸ Bülent TANÖR, *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler*, Der Yay., İst., 1991, s.11.

³⁹ TANÖR, a.g.e., s.13.

⁴⁰ KUNT, “Siyasal Tarih (1300-1600)”, s.130.

⁴¹ MARDİN, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, s.123.

tarikatlar ve çeşitli etnik ve dinsel gruplar vardı. Daha genel ve bütünsel anlamda, padişah ve resmi görevlileri ile halk, birbirleriyle çok gevşek bağlar içinde bulunan iki dünyaydı.⁴²

Osmanlı'da, halk ile sultan arasında, temelde İslam'ın herkesçe bilinen "iyiyi doğruyu savun, kötülüğü men et" ilkesine dayanan, zımni bir toplumsal sözleşmenin varlığından bahseden Tefik Çavdar, bu sözleşmenin bozulması durumunda halkın ayaklanma hakkının kendiliğinden doğduğunu ifade etmektedir.⁴³

Devlet-halk ilişkileri, İmparatorluğun olgunluk döneminin sonları sayılan XV. yüzyılda bile, adalet ve güvenlik kavramları açısından son derece olumsuz bir görünüm sergilemekteydi.⁴⁴ Düzenin temel nitelikleri, öncelikle her alanı kapsayan güçlü bir devletçilik uygulaması ve tek büyük üretim aracı olan toprakta, devlet mülkiyetinin 'kural', özel mülkiyetin ise 'istisna' olmasıydı.⁴⁵ Sultan, kentlerin dışındaki topraklar üzerinde tam mülkiyet hakkına sahipti ve toprağın özel mülkiyete dönüşmesi Sultan'ın iznine bağlıydı. Zaten özel mülk sahiplerinin de büyük topraklara sahip olması engelleniyor ve gerekirse devlet, büyük çiftliklere derhal el koyuyordu.⁴⁶

Halkın dağınkılığına karşın yönetici sınıf olağanüstü derli topluydu ve halk, resmi düzenin okumuş ve yetmişmiş üyelerinin yararlandığı eğitim kurumlarının ancak birinden, yani dinsel öğretim kurumlarından yararlanabiliyordu. Bu da yönetici sınıf ve halk arasındaki kültür farklılığını derinleştiriyordu. Halk, kültür bakımından ikincil bir statüye sahip olduğunun farkındaydı.⁴⁷

Cahit Tanyol, Osmanlı aydın kadrosunu şöyle tanımlar: "Osmanlı aydın kadrosu, bir devlet, bir yöneticiler hiyerarşisidir. Burada "yönetenler"le "yönetilenler" arasında bir "devlet-tebaa" ilişkisi söz konusudur. Gölgesinin altında çeşitli ulusları barındıran bu devlet dokusunda, bütün örgütlü kuvvetler ya devlet kadrosundadır veya devlete bağlı bir

⁴² MARDİN, a.g.e., s.125

⁴³ Tefik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ank., 1995, s.14.

⁴⁴ TANÖR, a.g.e., s.14.

⁴⁵ CEM, a.g.e., s.53.

⁴⁶ MARDİN, a.g.m., s.127.

⁴⁷ MARDİN, a.g.m., s.127.

kuruluşa sahiptir. Ordu, ulusun ve halkın ordusu değil, devletin ordusudur. Bilim ve dinin temsilcisi olan medrese, devletin dayandığı temel kuvvetlerden biridir. Yönetmel askeri kuvvetler, padişahın çevresinde, “kapıkulu” dediğimiz tabakaları meydana getirir. “Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi”nin yanında, temel din hukukuna dayanan “Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri” bulunur. Askeri, yönetmel ve dinsel hiyerarşi yan yana, iç içe, devletin çatısını kurar.”⁴⁸

Nihayet XVII. yüzyıla gelindiğinde, Devlet sistemindeki çözölme daha da artmış, Osmanlı resmi görevlileri, kendi toplumlarını talan eden kimseler durumuna gelmişlerdi. Halka uygulanan baskı ve zulüm, Anadolu reayasını (köylü-çiftçi) acınacak duruma getirmişti. Merkezi yönetimin, halkın refahını ve güvenliğini sağlamak konusunda düştüğü bu aciz durum karşısında, devlet-halk ilişkisi de derin yara almıştı. Artık, merkez ya da taşra yöneticileri tarafından konan usulsüz ve keyfi vergiler, angaryalar, “ehl-i örf” denen yürütme hizmetlileri ya da devlet görevlilerinin (beylerbeyi, sancak beyleri, subaşılar, kethüdalar, kapuağaları), ve bazen halkın yanında yer almalarına rağmen “ehl-i şer” denen adalet görevlilerinin soygunları ve suiistimalleri halkı eziyordu. Kapıkulu adı verilen yöneticiler yönetim işi dışında tefecilik, esnafılık, ortakçılık gibi işlerle de uğraşüyor, kadılar rüşvetsiz adalet dağıtmıyor ve reaya, zaman zaman bu yöneticilerce de desteklenen eşkıya, tımarlı sipahi ve birtakım asi grupların (suhteler, sekban ve leventler, daha sonra celaliler, vb.) baskısı altında ve can, mal ve ırz güvenliğinden yoksun durumdaydı. Merkezden gönderilen müfettişler ve taşra yöneticileri iş görmüyor eşkıyayı bastırma ya da suhte (medrese öğrencisi) teftişi bahanesiyle halka topluca zulüm yapıyorlardı. Güç odağı durumuna gelmiş feodal egemenler (eşraf, ağa, bey, mütegalibe, tımar sahipleri, vb.) de halkı bazen kollayan ama aslında ezen ve sömüren tarafta yer alıyorlardı.⁴⁹

⁴⁸ TANYOL, *Atatürk ve Halkçılık*, s.13.

⁴⁹ Mustafa AKDAĞ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyaları*, Bilgi Yay., Ank., 1975, s.15.

Dirlik ve düzenliğin bozulduğu bu dönemde, halkçı içeriğiyle de öne çıkan ve Koçi bey tarafından hazırlanan ünlü Risale, bu açmazın nedenlerini ve kurtulmanın yollarını bildirmek üzere Sultan IV. Murat'a sunulmuştu. Bu Risale'ye göre, çöküntü, devleti ayakta tutan temel değerlerden uzaklaşmaya başlandığı Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren başlamıştı. Padişahların Divan-ı Hümayun'a bizzat katılıp devlet işleriyle ilgilenmeleri, herkesin bir engelle karşılaşmadan Sultanın huzuruna çıkıp derdini anlatabilmesi, asker-sivil devlet ileri gelenlerinin, özellikle Şeyhülislam ve kadıların keyfi bir biçimde görevden alınamamaları, haklarında esaslı suçlama nedenleri yoksa mahkum edilememeleri bu temel ilkelerdendi. Nihayet has, tımar, zeametlerin, toprağı işleyecek ve asker besleyecek olanlara değil, İstanbul ve saray çevresindeki asalaklara verilmesi, vergilerin arttırılması, reayanın yoksullaştırılması, vergilerin alınmasında baskı yöntemlerine başvurulması, adaletin yerini rüşvet ve zulmün alması gibi bozulmalar çöküntüyü derinleştirmişti. Koçi Bey, sistemin çöküşünde en önemli etkenin devlet-halk ilişkilerindeki bozulmanın yol açtığına altını çizdiği Risale'sinin bir yerinde şöyle demektedir:

“Velhasıl, Osmanlı saltanatının şevket ve kudreti asker ile, askerinin ayakta durması hazine iledir. hazinenin geliri ise reaya iledir. Reayanın ayakta durması adalet iledir. Şimdi alem harap, reaya perişan, hazine noksan üzere(dir)...”⁵⁰

Yönetilenlerin (reaya) ve toprağın sultana ait olduğu bu sistemde, sultanın özel izni olmaksızın toprak üzerinde tasarrufta bulunmaya ve hak iddia etmeye hiç kimsenin yetkisi yoktur. Bu sistemde, sultanın elinde toplanan gücün ve zenginliğin, bir başka kişi, kurum ya da sınıfın eline geçmesine izin verilmez, sistemin derebeyliğe yönelmesi engellenirdi⁵¹ Hatta, örneğin tüccardan, çok zenginleşen biri olursa, müsadere (zor alım) yoluyla durumun 'icabına' bakılır, hizaya getirilirdi. Yönetici kulların öldürülmesi veya eceliyle ölmesi durumunda mallarının müsadere edilmesi de bu amaca yönelik bir

⁵⁰ Koçi Bey Risalesi, (Sadeleştiren: Z. Danışman), MEB Yay., İst., 1972, s.50.

⁵¹ CEM, a.g.e., s.53.

uygulamaydı.⁵² Böylece sarayın olağanüstü gücünü, mutlakıyetini sağlayan mekanizmalardan biri daha işlevini yerine getiriyordu.

Osmanlı siyasi hayatının aktif unsurları karşısında, halk (reaya), bir maç seyreder gibiydi; devlet yönetimine katılmazdı.⁵³ Üretim, bu sınıfın işi olduğu gibi vergi de bu sınıfa ait bir yükümlülüktü. Aynı zamanda savaş işine de yardımcı olurlardı. Bu sınıf, kentliler, köylüler ve göçebeler olarak farklılık arz etmekteydi. Kentli reaya, lonca esnafı ile tüccar ve sarraftan ibaretti. Loncalar, halk içinden çıkmış, siyasi hayatta belirli rolü olan bir iktisadi birimdi. Ancak bu birimin sert ve kısıtlayıcı yapısı, usta-kalfa-çırak ilişkileri içinde çalışan lonca esnafının kapitalist bir evrim geçirmesine engeldi. Zaten bu birimlerin büyümemesi ve gelişmemesi hem loncaların, hem devletin özen gösterdiği bir konuydu. Hatta Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme çabaları içindeki Osmanlı devlet adamı bile, güçlü eşrafla uzlaşmak zorunda kalmasına rağmen, onların gerçek özerklik kazanmasını benimseyemeyecekti.⁵⁴

Bu durum, batıdaki gibi bir toprak zengini, ya da burjuva sınıfının ortaya çıkmasını engellediği için, Osmanlı bürokrasisi ayrıcalıklı bir statü kazanmıştır. Osmanlı'daki iktidarın bölünemezliği ilkesi, onun uzantısı olan bürokratik geleneğe kendini önemli ölçüde hissettirmiştir. Güçlü bir merkez devlet geleneğinin varlığı, yenilikçi Osmanlı bürokrasisinin, hareketin örgütleyicisi ve sürdürücüsü olması, onun, iktidarı halkla paylaşmasını güçleştirmiştir. Bu aydınların öngörülerini, esas olarak idari aygıtı yenilemekten ve batı cumhuriyetçiliğinin siyasal biçimlerini ödünç almaktan ibaretti. Yapısal bir dönüşüm tasarlanmıyor, örneğin meşrutî bir reformun hükümdarın mutlak yönetimini denetleyeceğine inanılıyordu.⁵⁵

Osmanlı'da devlet toplum ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığının ilk işareti, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanıdır. Gerçekten de bu Hat, Osmanlı

⁵² AKŞİN, a.g.e., s.14.

⁵³ Tarık Zafer TUNAYA, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İst.,1969, s.259.

⁵⁴ AKŞİN, a.g.e., s.15.

⁵⁵ Ahmet YÜCEKÖK, *Türkiye'de Parlatonun Evrimi*, A.Ü. S.B.F. Yay., Ank., 1983, s.68.

İmparatorluğu'nun geleneksel yapısında köklü değişikliklerin başladığı, bir dönüm noktasıdır. Ancak ilan edilen Hat, ne feodaliteyle burjuvazi çatışması sonucunda, ne de ekonomik açıdan egemen tabakaların ya da halk kitlelerinin baskısıyla ortaya çıktığından, köklerini sınıfsal ilişkilerde aramak mümkün değildir.⁵⁶ Zaten tarihsel oluşumu itibarıyla, devletin toplumsal sistemi değiştirme isteğinden çok dış etkilerin belirleyici olması, Osmanlı ıslahat hareketlerinin temel karakteristiğidir.

Osmanlı devletinde padişah, halkını temsil eden bir temsilci olmadığı gibi yetkiyi, gücü ve iktidarı halk adına elinde bulunduruyor da değildi. Aksine O, iktidarın bizatihi kendisiydi; halkın önünde ve üstünde idi ve gücü kendisi için kullanıyordu. Bu önemli ayrım, egemenliği salt kendisi için elinde bulundurmakla halk adına bulundurmak arasındaki farkı anlatmaktadır. İktidar, padişah olan kimseyle bütünleşmiş, kimlik kazanmış, cismanileşmiş, adeta ete kemiğe bürünmüştü. Aynı zamanda, iktidarın kaynağının -halk dışında- tanrıdan geldiği öne sürülmekte ve tanrının temsilcisi olarak halkın tercihleri, düşünceleri, istekleri tamamen önemsiz kılınmaktaydı.⁵⁷

Osmanlı devletinin halka karşı görevi İslam ilkelerinin ışığında 'koruyucu' olmak ve 'güvenliği sağlamaktı'. Osmanlı yöneticileri, köylünün devlet ve ekonominin temel taşı olduğunu bilmekteydiler. Osmanlı'da temel ilke, memleketi bayındır, Tanrı emaneti olan halkı da refah içinde yaşatmaktı. Bunu, iktidarlarının devamı için gerekli bir koşul olarak görüyorlardı ve saltanat sürmek, ancak, bu ilkenin gerçekleşmesiyle mümkün olabilirdi.⁵⁸ Siyaset, insanların ahenk içinde, birbirleriyle yardımlaşarak yaşamasını sağlamak olarak anlaşılıyordu.⁵⁹

Batıda sanayi devriminin doğal sonucu olarak beliren siyasal ve sosyal kurumları, bu kurumların yaşaması için gerekli toplumsal temellere sahip olmayan Osmanlı toplumuna tepeden inme getirme çabaları, altyapıdaki bozulmaya rağmen

⁵⁶ Kurt STEINHAUS, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, (Çev. M. AKKAŞ), Sarmal Yayınevi, 2. Baskı, İst., Haziran 1995, s.177.

⁵⁷ İsmail CEM, *Fürkiye'de Geri Kalımlığın Tarihi*, Cem Yay., 12. Bası, İst.1995, s.75.

⁵⁸ CEM, a.g.e., s.75.

⁵⁹ KUNT, "Siyasal Tarih (1300-1600)", s.130.

girişilen modernleşme çabaları, yozlaşmış bir toplum düzeni içerisinde yaşayan halkın, siyasal kültür ve yaşantısına ters düştüğü için bir kültür ikileşmesi yaratmaktan öteye gidememiştir.⁶⁰ Toplumsal ve ekonomik alanda devlet-halk kenetlenmesi sağlanamadığı gibi ayrılıklar ve çatışmalar yoğunlaşmıştır. Halkçılık kavramında yalnız ulus ve devlet bilinci değil, aynı zamanda, halk ve devletin, toplumsal ve ekonomik alanda, derinliğine bir kenetlenmesi söz konusu olduğundan, devleti kurtarmayı amaç edinen Osmanlı devlet geleneği içinde halkçılık kavramına rastlanmaz.⁶¹

Toplumsal ve ekonomik alanda devlet-halk arasındaki bu kültür ikiliği, ekonomik alanda uzun süreden beri varolan merkez-çevre çatışmasını yoğunlaştırmış, ulusal devletin merkezîyetçi, ıslahatçı ve ulusal birliği pekiştirmek yönündeki kurumsal çabalarına karşı yöresel, bölgesel kültür ve etnik çevreden kendilerine yabancı bu tür kurumlara ve davranışlara karşı koyu bir tepki gelişmiştir.⁶² İşte halkçılık, bu tepkinin bir ürünü olarak ortaya çıkacaktır.

B- OSMANLI DÜŞÜNCE AKIMLARINDA HALKÇILIK

1- İslamcılık

1908'den önceki Osmanlı monarşisinin temsil ettiği feodal düzen, doğal ideolojisini teolojik bir siyaset görüşünde, yani İslamcılıkta bulmuştur.⁶³ Ancak Osmanlı padişahlığı, saltanatın yanında elinde hilafeti de bulunduruyor olmasına karşın, bir “din hükümdarlığı” değildir. Bazı yazarlar Osmanlı rejiminde din niteliğinin değil devlet niteliğinin önde gelmesini ve din adamlarının “devlet gerekliliklerinin” görevlileri (hukukçuları, öğretmenleri ve propagandacıları) olmalarını bunun bir göstergesi

⁶⁰ YÜCEKÖK, *Türkiye’de Parlatentonun Evrimi*, s.68.

⁶¹ TANYOL, *Atatürk ve Halkçılık*, s.22.

⁶² MARDİN, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek...” s.128

⁶³ TUNÇAY, *Türkiye’de Sol Akımlar 1*, s.224.

saymaktadırlar. Şeyhülislam gibi en üst dini yargı otoritesinin yetkisi dahi kendi başına bir yetki değil, devlet gücünün kendilerine tanıdığıyla sınırlı bir yetkiydi.⁶⁴

Bir çok etnik unsurdan oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu unsurları bir arada tutmanın kaygısına düştüğü, özellikle II. Mahmut döneminde, ilk olarak bir "Osmanlı Milleti" yaratma düşüncesi ortaya çıkmıştı. Bu proje, uygulamada başarısız olunca, farklı ulusları bir arada tutmanın, din kardeşliğinden yani "İslam Birliği"nden geçtiği düşüncesi olgunluk kazanmaya başladı. Özellikle II. Abdülhamid bu görüşü Panislamizm adı altında devletin resmi ideolojisi haline getirmişti.

II. Meşrutiyet aydını, bütün Müslümanların, ayrılık davası gütmeksizin birbirleriyle kenetlenmeleri ve sadece din bağlarından örülü geniş bir İslam Birliği vücuda getirmelerinin gerekliliğine inanıyorlardı. Bu, aynı zamanda "bütün Müslümanlar kardeştir" ilahi sözünün bir sonucu olarak görülmekteydi. "Cemaat" ve "ittihat" (birlik) kuralı İslamcılık akımının çerçevesinin oluşmasında etkin olacaktır. Buna göre bir Müslüman, aile ve kardeşinden fazla, cemaatını düşünmelidir.⁶⁵

İslamcılık akımının, bazı yazarların toplumcu olarak nitelediği⁶⁶ bu görüşlerinde devlet ve iktidarın yeri neresidir? Ve Osmanlı Devleti'ndeki gerilemenin durdurulmasında bir araç olarak ortaya çıkan bu akım özellikle halkçılık anlayışının neresine düşmektedir?

İslamiyet, feodal bir düzene doğan Hıristiyanlılığın aksine ticaret ilişkilerinin yaygın olduğu bir düzene doğmuştu. Ancak Batı'da ticaret ilişkilerinin, geleneksel toplum çözülmeye başlarken ve toplum sosyo-kültürel bakımdan gelişme ve birikim aşamasındayken artmaya başlamasına karşılık, İslamiyet'in doğduğu sıralarda Arap toplumunda geleneksel ilişkiler en güçlü şekliyle sürmekteydi. Fakat bu geleneksel ilişkilerin yanı sıra, çok gelişmiş bir dil ve büyük bir edebiyat yaşamaktaydı.⁶⁷

⁶⁴ Niyazi BERKES, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Der: Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY, Der Yay., İst., (Tarihsiz), s.198.

⁶⁵ Tarık Zafer TUNAYA, *İslamcılık Cereyanı I*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Şubat 1998, s.52.

⁶⁶ TUNAYA, a.g.e., s.52.

⁶⁷ ATEŞ, a.g.e., s.95.

Bu akımın temsilcileri için, iktidar sahibinin taşıyacağı şartlar ve buna karşılık, idare edilenlerin de çeşitli ödevleri vardır. Hükümdara yani ülümre itaat bunlardan biridir. İtaatsizlik Allah'ın gazabını o millet üzerine çevirir ve Müslüman topluluğunda bir gedik açılmış olur. Ancak bunun bir sınırı vardır. Kanunsuz hareket eden zalim hükümdarların keyfi ve gayri kanuni emirlerine itaat söz konusu değildir. Zaten iktidarın iyi olması için en esaslı şart, yönetilenlerin yani halkın iyi olmasıdır. İslam dünyasındaki gerileme, hükümet şeklinden değil, hükümet şeklinin dayanması gereken halktan kaynaklanmaktadır.⁶⁸

Bazı yazarlar İslamiyet'in, hükümdarın, yönetilenlere karşı, sorumluluk, adalet ve meşveret (danışma) ile hükmetmesini emrettiği için, halkçı ve demokratik anlayışı içinde barındırdığını ileri sürmüşlerdir.⁶⁹ Daha önce belirtmiştik; Osmanlı devletinin halka karşı görevi İslam ilkelerinden hareketle, 'koruyucu' olmak ve 'güvenliği sağlamaktır'.⁷⁰

Bu açıklamalar, teokratik ve meşrutî bir saltanatın yaşaması için verilmiş bir reçeteydi. Meşrutîyet aydını bu çerçevede dışına çıkamamışlardır. Batının siyasi (anayasa) müesseselerini de İslamcı bir yoruma tabi tutarak, isteksiz ve heyecansız bir şekilde karşılamışlardır. Onları şiddetli bir heyecana sevk eden büyük olay sömürgecilik ve Hıristiyanlık maskesinin altında, Batı'nın hürriyet ve medeniyet taşıyıcılığı idi. Meşrutîyet İslamcılarını, İmparatorluğun siyasi hayatı içinde kamu hak ve hürriyetlerinin, İslami esaslara da uygun olduğu için, yerleşmesi lüzumuna işaret etmişlerdir. Varlık sebeplerini halife-padişah kurumunun varlığına bağlayan bu akımın mensupları iktidarın destekleyicisi olmuşlardır.⁷¹

Bağımsızlık savaşı sırasında mücadelenin sürdürülmesinin üzerinde fazla durulmayan bir İslami dayanağı vardır. Anadolu'da işgale karşı örgütlenme de halk

⁶⁸ TUNAYA, a.g.e., s.54.

⁶⁹ TUNAYA, a.g.e., s.54.

⁷⁰ CEM, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s.75.

⁷¹ TUNAYA, *İslamcılık Cereyanı III*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., 1998, s.112.

tabakalarına daha yakın olan İslami kurumlar rol oynamışlardır. Örgütlenme, birçok yerde din adamları tarafından yürütülmüştür.⁷²

Osmanlı'da, İslamcılık akımının önemli temsilcilerinden olan Ali Suavi'ye göre toplumun temeli maddi çıkarlar değil ilahi kuvvettir ve zaten doğal hukuk denen şey de ilahi hukuktur. Hükmetme gücünün kaynağı tanrıdan gelir. Ama hükümet ruhani değildir, yani Suavi teokratik devlet görüşüne karşıdır. Bu ilahi gücü bir insan temsil ederse monarşi, bir kısım insanlar temsil ederse oligarşi olur, fakat ilahi kuvveti bütün insanlar temsil ederlerse bu cumhuriyet demektir.⁷³

2- Milliyetçilik

Osmanlı İmparatorluğu, geniş ülkesi içinde ve evrensel yapısı altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmış bir devletti. Türkler bu devletin kurucu ve hakim unsuru olmuşlardı.⁷⁴ O sırada hakim ideoloji İslam'dı ve Osmanlı, neredeyse tümüyle, İslam kültürünün egemenliği altındaydı. "Türklerin İslam öncesi geçmişi, Asyatik kökenleri ve oradan göç edişleri kolektif hafızadan silinmiş, unutulmuştu. Bu geçmişin ve eski uygarlığın kalıntıları, resmi çevrelerin dışında, Türk köylüsünün geleneklerinde, özellikle de Anadolu göçebeleri arasında yaşıyordu."⁷⁵

Milliyetçilik, batı burjuvazisinin bir eseri idi ve sınıfa bakmaksızın, halkın birliğini vurgulayan, feodalite sonrası halkçı bir ideoloji olarak, yurtlarını çağdaşlaştırmak isteyen başka toplum aydınlarınca da benimsenmişti.⁷⁶

⁷² Şerif MARDİN, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yay., İst., 1995, s.30.

⁷³ Hilmi Ziya ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst., 1998, s.71.

⁷⁴ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Ocak 1999, s.10.

⁷⁵ François GEORGEON, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, (Çev: A. Er), Yurt Yay., Ank., 1986, s.13.

⁷⁶ Sina AKŞİN, "Türk Ulusçuluğu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: VII, s.1941.

Modernleşme çabalarının yoğunlaştığı XIX. Yüzyılda, Osmanlı devlet adamının karşısında, çözülmesi gereken bir çok sorun vardı. Bunlar, Osmanlı reformcularının, ulus-devlet model alınarak bir devlet kurma girişimlerine ilişkin ve devlet-halk ilişkilerini gündeme getirmişti. Sorunların ilki, gayrimüslim grupların ulus-devlet içinde bütünleştirilmesi; ikincisi Müslüman halk için aynı şeyi yapmak, yani imparatorluğun mozaik yapısına düzen vermek ve son olarak, “ulusal topraklardaki” bu “birbirinden ayrı ögeler”in “siyasal sisteme anlamlı bir katılımında bulunacak” duruma getirilmesine ilişkin.⁷⁷

Çökmekte olan Osmanlı devletinin kurtulması ve zayıflayan merkez nedeniyle, içinde barındırdığı etnik unsurlar arasındaki çözülme önleme aracı olarak ortaya atılan, siyasal bir ideoloji olan milliyetçiliğin, Türkler arasında yer edinebilmesi için balkan savaşlarını beklemek gerekti. İşte bu dönemde, o tarihe değin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal eylemine yön vermiş olan Osmanlılık ideolojisi, çırpınıp durmaya başlamıştı. 1908 yılının son aylarında, içeride ve dışarıda çeşitli bunalımlarla karşılaşan Jön Türklerin ve İmparatorluktaki bütün halkların kardeşçe bir arada yaşamalarını savunanların, bu düşünceye sırt çevirip, Türk ulusunu yüceltmeye doğru yöneldiklerini görüyoruz. Balkan savaşının ertesinde, daha yoğunlaşacak olan bu eğilim ittihatçıların bütün stratejilerini yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştı.⁷⁸

“Kendi ulusal bağımsızlıkları için mücadele veren Balkan halkları, aslında bir “Türk Rönesansı” için de elverişli zemin hazırlıyorlardı. Özellikle Makedonya, Avrupa merkezlerine olan yakınlığı, halklar mozaği niteliğindeki nüfus yapısı, ulusçu akımlara sahne oluşu ve nihayet önemli bir Türk kitlesi barındırması nedeniyle, Türk ulusçuluğunun mayalanması için de uygun bir tekneydi.”⁷⁹ Balkan yenilgisinin verdiği

⁷⁷ MARDİN, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek...”, s.130.

⁷⁸ Paul DUMONT- François GEORGEON, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, (Çev: Server TANİLLİ), Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Ekim 1997, s.74.

⁷⁹ Bülent TANÖR, *Kuruluş*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Temmuz 1997, s.69.

küçülme duygusunu telafi edebilmek için, Türk tarihinin bütün şereflerine sarılmış, geleceğe ümitle bakan bir Türklük bilincinin ortaya çıkması kaçınılmazdı.⁸⁰

Saltanata karşı, Yeni-Osmanlı ve Genç-Türk hareketlerinin devamı olarak, memlekete 'hürriyeti' getiren İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid'e karşı iktidarı ele geçirdikten sonra, 'devletin bekası'mı ilgilendiren bu sorunlara çözüm arayışına girmişti. İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çeşitli milletleri eşit ve kardeş ilan etmesi, imparatorluğu kurtarmaya yetmeyince güç kazanan Türkçülük akımı, Turancılık hayalleriyle birlikte, milliyetçi aydınların gözünü Anadolu halkına ve köylüsüne çevirmesine yol açmıştır. Partinin, toplumsal içerikli değişiklikler yapmak istediği bilinmekle birlikte, çabası daha çok, Saray'ın İslamcı politikasını Türkçü bir politikayla tamamlamak, ümmetçiliği milliyetçiliğe çevirmek yönündeydi.⁸¹

Siyasal bir ideoloji olarak XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan milliyetçilik, üç temel tezle gündeme gelmiş ve Osmanlı aydınını etkisi altına alarak, yüzlerini halka çevirmelerine ve sonunda bir 'halkçılık' ideolojisi oluşturmalarına neden olmuştur: Birinci olarak, monarkların Tanrıdan kaynaklı egemenlik haklarına karşı egemenliğin topluma, yani millete ait olduğu ileri sürülmüştür. İkinci tez ise milli egemenlik anlayışına bağlı olarak gelişen 'milli bağımsızlık' olmuştur ve üçüncü olarak da, feodal ayrıcalıklara karşı 'eşitlik' ve 'liberalizm' savunulmuştur.⁸²

O günden sonra, Milliyetçi kulüpler ve dergiler artan bir rağbet kazanacaklardı. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, ve Ali Canip gibi Selanik'teki cemiyet genel merkezine yakın çevreler, bu yayınlarda, gündemdeki kozmopolitliği şiddetle eleştirerek Türkçülüğü yaymaya giriştiler. Yeni öğretiyi yayma girişimleri hızlanırken, 1910'daki İttihat ve Terakki kongresinde, Türkçüler programlarının bir bölümünü kabul ettirmeyi

⁸⁰ Peyami SAFA, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ank., 1996, s. 120.

⁸¹ Mete TUNÇAY, **Mesai**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayını, Ank., 1972, s.1.

başaracaklardı. Hükümet devlet aygıtının Türkleşmesini teşvik edecek ve Türkçe'nin daha kapsamlı olarak kullanılması için yeni bir kültür politikası uygulayacaktı.⁸³

Türkçülük görüşünün ilk belirtileri Çarlık Rusya'sında yaşayan Türkler arasında kendini gösterdi. Buranın batıya daha açık olması ve buradaki Türklerin kendilerini "Osmanlı" olarak görmemeleri, milliyetçilik akımının onlar arasında daha erken ortaya çıkışını açıklayabilir.⁸⁴ Osmanlı aydını henüz daha Türkçü ve milliyetçi değildi ve bu kavramlar üzerine yazdıkları yazılar karışık ve belirsizdi. İmparatorluk şartları altında bunlar henüz daha Osmanlıcıydılar. Milliyetçilik, o dönemde, sadece bir "mefkure" (ideal) olarak anlaşılmış ve bu Türk aydınının halkçılık yani Türk toplumunu kalkındırma davasında girişeceği siyasi ve kültürel çabalarda bir ölçü, bir yön verici olarak ileri sürülmüştü.⁸⁵ Türk tarihine ait Avrupa kökenli yayınların ve Rusya'dan İstanbul'a okumaya gelen Mirza Fethali Ahundof, İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey gibi aydınların Türkçü fikirleri, halkçı aydınlar üzerinde etkili olmuştu.⁸⁶

Ziya Gökalp "Yeni Mecmua" adlı dergisinde Türkçülükle halkçılığın en önemli temsilcisi olarak görülen Hüseyinzade Ali hakkında şunları yazar: "Ali Bey Petersburg darülfünununda iki tesir altında kalmıştı: Panislavizm, sosyalizm. Ali Bey Panislavizmden Pantürkizm mefkuresini çıkardığı gibi, sosyalizmden de halkçılık ahlakını aldı."⁸⁷

⁸³ Paul DUMONT, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, Der: Mete TUNÇAY- Erik Jan ZÜRCHER, İletişim Yay., İst., 1995, s. 98.

⁸⁴ Selahattin HİLAV, "Düşünce Tarihi 1908-1980", **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yay., İst., 1992, s.361.

⁸⁵ Niyazi BERKES, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-2**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Kasım 1997, s.122.

⁸⁶ ŞAYLAN, a.g.m., s.1948.

⁸⁷ TOPRAK, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", s.53.

Türkçülük doktrininin ana hatları şöyle özetlenebilir: “Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türkler bir millet haline gelmelidirler. Bu gayeye varmak için Türkler milli bir vicdana sahip kılınacak, milliyetlerini idrak edeceklerdir. Milli varlıklarına, şahsiyetlerine şuur kazanacaklardır. Bu yoldan, Türk milleti olarak “İslam beynelmileliyetine” kuvvetli bir unsur olarak gireceklerdir. Aynı zamanda sarsılmış olan Osmanlı sultanının dayanaklarını yeniden kuvvetlendirmiş olacaklardır. Bu oluşlar Osmanlı sınırları içinde tamamlanınca yeni bir aşamaya geçilecektir. Osmanlı ülkesi içinde Türklere dil ve din unsurlarıyla bağlı, fakat ülke dışında yaşayan, milyonlarca Türk’le birleşme yolu aranacak, onlarda milli bir vicdan kazanmış olacaktır. O kadar ki, İslam Birliği kadar kuvvetli bir Türk Birliği kurulmuş olacaktır. Bu geniş milletin geniş bir ülkesi vardır. Bu vatanın adı turandır.”⁸⁸

Milliyetçiler, büyük Türk birliği, Türk tarihi ve harsı, Türk dili, İslam evrenselliği, çağdaşlaşma, milli iktisat ve milli edebiyat olarak özetlenebilecek bir program etrafında birleşmişlerdi.⁸⁹

Halkçılıkla birlikte, Türk milliyetçiliğinin ilk belirtileri, dil, edebiyat ve tarih alanında kendini göstermeye başlamıştı. İlk defa, eserlerinde “sokaktaki adama”, yani soyut bir “millete” değil yaşayışını betimlediği somut bir halka yer veren Ahmet Mithat Efendi, edebi çevrelerde gelişen halkçılık akımının ilk kurucularından sayılır.⁹⁰ Şinasi, şiirlerini Türkçe kelimeler kullanarak yazmayı denedi. Selanik’te çıkan ve Ömer Seyfettin’in başını çektiği ‘Genç kalemler’ dergisi, dilde Türkçülük akımı başlatmıştı. Ahmet Vefik Paşa, Türkçe’nin zenginliklerinden, Ali Suavi ise Türklükten bahsetmeye

⁸⁸ TUNAYA, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında...*, s.106.

⁸⁹ SAFA, a.g.e., s.31.

⁹⁰ Şerif MARDİN, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yay., İst.,1996

başladı.⁹¹ Edebiyat çevrelerindeki bu Türkçü hava, aydınların, ‘halk’ kavramına olan ilgisini arttırmış ve bakışlarını, Türkçe’yi sade, kısa ve güzel konuşan Türk halkına çevirmelerine neden olmuştur. Artık Osmanlı aydını, aramakta olduğu ve yıllardır ihmal ettiği cevheri bulmuş, bugüne kadar gerçekleştirilen reform çabalarının duvara toslamasının nedeni olarak da, okumuş seçkin (havas) ile halk (avam) arasındaki uçurumu görmeye başlamıştı.⁹² Ve ona doğru elini uzatmaya karar vermişti.

Milliyetçilik akımının temsilcileri arasında yeşeren bu halk ilgisi, sonunda ‘Halka Doğru’ dergisi çatısı altında toplanarak, ‘halka gitmek’, ‘halkı anlamak’ ve ‘halkı yüceltmek’ gibi, halkçılık kavramlarının temellerinin atılmasıyla sonuçlanmıştır. ‘Halka Doğru’ hareketi böylece ortaya çıkmıştır. 1908’den sonra kurulan İttihat ve Terakki Kulüpleri, Türk Ocağı, Türk Yurdu, Halka Doğru gibi dernekler ‘halkçı’ fikirlerin oluşturulduğu yerler olmuştur.⁹³ Akçura şöyle yazar: “Milliyetçilik halkçıdır. Her yerde milletin büyük çoğunluğunu halk tabakaları meydana getirir. Milliyet fikri kökünü halk tabakaları arasında yayar; onlardan ilham alarak gelişir ve olgunlaşır”.⁹⁴

İşte, Türkçülük akımıyla iç içe gelişen “halkçılık” ideolojisi, aydınları, yüzyıllardır ezilen ve ‘idraksiz’ diye horlanan halkı, artık milletçe kurtuluşun temeli olarak görmeye yöneltmişti. Anadolu halkının perişanlığı, ezikliği, millet aşaması yerine hala bir cins “feodal” aşamada bulunuşu ve bu durumu değiştirme isteği, halkçılığa toplumsal bir öz kazandırmıştır.⁹⁵

Ziya Gökalp, havas denilen Osmanlı seçkininin, dilinin, vezinlerinin, edebiyatının, musikisinin, felsefesinin, ahlak sisteminin, siyasetinin ve ekonomisinin

⁹¹ Turhan FEYZİOĞLU, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ank., 1996, s.19.

⁹² GEORGEON, *Türk Milliyetçiliğinin...*, s. 90.

⁹³ Doğan AVCIOĞLU, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 2. Kitap, Tekin Yayınevi, İst., 1995, s.459.

⁹⁴ Yusuf AKÇURA, *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Türk-Kültür Yay., İst., 1978, s.143.

⁹⁵ AVCIOĞLU, a.g.e., s.459.

gelişmemiş olmasını, halka değer vermemesine bağlıyor. Çünkü ona göre, “sosyoloji ilmi bize gösteriyor ki, deha esasen halktadır”.⁹⁶

Bu nedenle Gökalp, evrensel nitelikteki uygarlığı taşıyan aydının ‘halka gidip’ ona uygarlık götürmesi, milli nitelikteki kültüre (hars) sahip halktan ise milli kültürü edinmesi görüşlerini geliştirmiştir.⁹⁷ “Türkçülük ve halkçılığın, nihayet aynı programda birleşmeleri, ikisinin de maksada ve gerçeğe uygun olmasının bir neticesidir. ikisi de tam hakikati buldukları içindir ki, tamamıyla birbirlerine mutabık kaldılar. Bu aynılığın bir tecellisi de şudur ki, bütün Türkçülerin -hiç müstesnaları olmamak üzere- Anadolu Savaşı’na katılmaları ve onun en ateşli müdafaacıları olmalarıdır. Türkiye’de Allah’ın kılıcı halkçıların pençesinde ve Allah’ın kalemi Türkçülerin elinde idi. Türk vatani tehlikeye düşünce, bu kılıçla bu kalem izdivaç ettiler. Bu izdivaçtan bir cemiyet doğdu ki, adı Türk Milleti’dir.” Türkçülük ve halkçılık, Ziya Gökalp’te el ele verecek ve ‘mefkureler alemine’ doğru birlikte yürüyeceklerdir. “Her Türkçü siyaset sahasında halkçı kalacaktır, her halkçı da hars sahasında Türkçü olacaktır... Siyasette mesleğimiz halkçılık ve harsta mesleğimiz Türkçülüktür.”⁹⁸ Böylece Gökalp, milliyetçilik düşüncesini eylem olarak “halka doğru” hareketine oturtmaya çalışmıştır.

Gökalp’in halkçılığı, Durkheim’in dayanışmacı sosyolojisine dayanan, yani toplumda sınıf ayrımını ve çatışmasını reddeden bir içerikle yorumlanmaktadır. Aynı zamanda eşitliği ve dayanışmayı da içermekte ve siyasal kurumlaşma açısından, halkın kendi kendini yönetmesi olgusuna da yer vermektedir.⁹⁹

Milliyetçiler artık milli bir devrimin yanı sıra, bir sosyal devrimin gerekliliğinden söz eder olmuşlardı. Askeri Tıbbiye öğrencilerinin kurduğu Türk Ocağı üyeleri, tarım, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir toplumsal egemenliği, kuru bir siyasal egemenliğe

⁹⁶ Ziya GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yay., İst.,1958, s.34.

⁹⁷ GÖKALP, a.g.e., s.33.

⁹⁸ GÖKALP, a.g.e., s.125.

⁹⁹ ŞAYLAN, a.g.m., s.1949.

yeğlediklerini açıklamışlar ve milli ve toplumsal bir devrimi gerçekleştirme özlemlerini dile getirmişlerdi.¹⁰⁰

Ayrıca, Osmanlı aydınının milliyetçiliğe yönelmesinin iktisadi bir yanı da vardı. Avrupa kapitalizminin boyunduruğunun kırılması ve ekonominin çarklarına egemen olunmasının bir yolu da, ülkenin iktisadi yazgısını eline alabilecek yetenekte bir “ulusal burjuvazi”nin oluşmasından geçmekteydi.¹⁰¹ Osmanlı’da “millet” sistemi ise, toplumun dinsel cemaatlere göre bölünmesine ve “millet”in ya da dinsel cemaatin dışında, sınıfların kesinlikle yok sayılmasına dayanıyordu. Gayrimüslim milletlere neredeyse tam bir dinsel ve kültürel özerklik tanınmıştı ve kendi içlerinde yalnız dinsel değil kişisel sorunları da çözecek hiyerarşik çözüm mekanizmasına sahiptiler. Bu durum, Osmanlı devletinin onların işlerine karışmamasını ve gayrimüslim halkla herhangi bir çatışma çıkmamasını sağlıyordu. Her milletin başı, kendi cemaatı ile devlet arasında aracı rolünü oynuyordu. Böylesine bir işbölümünü temsil eden dinsel-etnik çizgilere göre bölünmüş bir yapıda milli bir ekonominin kurulabilmesi mümkün görünmüyordu.¹⁰²

İşte milliyetçilik, dönemin aydınlarınca, özellikle ittihatçılar tarafından, cemaatlere göre şekillenen bu yapıyı yıkarak, milli ekonomi ve milli burjuvaziyi oluşturma politikalarının bir aracı olarak da ortaya koyuluyordu. Milliyetçilik ve halkçılık el ele vererek, içeride toplumsal bir devrime doğru yol alırken, ekonomik alanda anti-empyralist bir niteliğe bürünüyordu.¹⁰³ İttihat ve Terakki’nin “Milli İktisat Programı”, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlık ya da yabancı tüccar, sermayedar, bankacı ve sanayiciyi tasfiye ederek yerine Türkleri geçirmek, yani milli Türk burjuvazisini yaratmak ve geliştirmek politikalarının bir ürünüydü.¹⁰⁴

¹⁰⁰ AVCIOĞLU, a.g.e., s.459.

¹⁰¹ DUMONT-GEORGEON, a.g.e., s.75.

¹⁰² Feroz AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev:Fatmagül BERKTAY), Kaynak Yay., İst.,1985, s.39.

¹⁰³ AVCIOĞLU, a.g.e., s.460.

¹⁰⁴ ŞAYLAN, a.g.m., s. 1949.

İslamcılık, Türkçülük gibi akımların yanı sıra halkçılık anlayışı da, Türk reform siyasetinin kurucuları ve Tanzimat aydınının, Osmanlı toplumunu bütünleştirebilmek ve bir “ulus” yaratmayı gerçekleştirebilmek için düşündüğü çeşitli araçlar arasındaydı. Tanzimat döneminin, maliyeye ve yönetime ilişkin reformları da bu amaca yönelikti.¹⁰⁵

3- Sosyalizm

Osmanlı monarşisi, 1908’den önceki doğal ideolojisini İslamcılıkta bulmuştu. Bu tarihten sonra iktidara ortak olan Türk burjuvazisi için bu ideoloji, yerini milliyetçilik anlayışına bıraktı. Kurtuluş Savaşı yıllarında bu anlayışın da çerçevesi daraltılarak Misak-ı Milli ile sınırlandı. Sosyalizm ise, böyle bir programı savunacak doğal tabanından; Türk proletaryasından yoksun olduğu için, toplumsal taban yaratacak ölçüde değildi.

Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal yaşamındaki gelişmeler daha çok tepeden inme kararlar doğrultusunda biçimlendiği için, Batı’dan farklı olarak sınıfsal temel üzerine kurulmuş, örgütlü toplumsal güçlerden söz etmek imkansızdır.¹⁰⁶

18. yüzyıl Aydınlanma Felsefesini kuran Fransız Ansiklopedistlerinin ve materyalistlerinin düşünceleri, Osmanlı aydını üzerinde etkili olmuş, geleneksel kurum ve düşünce biçimlerinin köklü bir eleştirisini başlatmıştır. Özellikle Auguste Comte’un pozitivist teorisi, Claude Bernard’ın fizyolojist akımı, Charles Darwin’in evrim teorisi ve Ludwig Büchner’in biyolojik materyalizminin etkisi büyük olmuştur.¹⁰⁷

Comte, insan zihninin tarihsel süreç içinde gerçeği algılamada, teolojik, metafizik ve pozitivist olarak birbirinden farklı üç yöntem kullandığını belirtmiş. Sadece son yöntemin bilimsel olduğuna ve nesnel gerçeğin salt gözlem, deney ve akıl yürütme

¹⁰⁵ Halil İNALCIK, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu” ve “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Bellekten*, XXVIII, 1964, ss.603-690.

¹⁰⁶ İhsan GÜNEŞ, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yay. 1997, s.148.

¹⁰⁷ Ekrem İŞİN, “Osmanlı Materyalizmi” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2, s.363.

yoluyla kavranabileceğine ilişkin açıklamaları, Osmanlı sosyalistlerinin bilime en üstün değeri vermeleri sonucunu doğurmuştur.¹⁰⁸

Fizyolojist akım daha çok Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri etkili olurken, dinsel düşüncenin insan varlığına yüklediği her türlü manevi imgenin bilim dışı olduğu görüşünü savunmuştur.¹⁰⁹

Darwin'in evrim teorisi ise, yaratıcı düşüncesine karşı insan varlığının oluşumunu doğa yasalarıyla açıklaması ve biyolojik materyalizmin maddenin evrensel yasalarını yayınlaması, Osmanlı aydınının derinden etkilemiştir.¹¹⁰

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı nüfusunun toplumsal katları özetle şu durumdaydı:

"Alt: Klasik derebeyliği çağında yoksul bir ömür süren, fakat bu düzenin sağladığı görelî bir güvenlikten de pay alan köylü sınıfı, batı sermayedarlığının rekabeti karşısında derebeylik ekonomisinin sallanmasıyla güç duruma düşmüştür. Mülkiyet bağları kopan bir kısım köylüler, şehirlere göçerek ticari ve yarı sanayi tesislerde ameleliğe başlamıştır. Henüz nitelik ve nicelik olarak zayıf ve sınıf bilincinden yoksundurlar.

Orta: Osmanlı tarihinde orta sınıf -batıdaki eşlerine oranla- sahneye pek geç çıkmıştır. İmparatorluğun parlak devirlerinde, toplumsal tabakalar arasında, yukarıya doğru yüksek bir geçişme oranı bulunduğu için, uzun yıllar, siyasal iktidarın sahiplerine karşı duran bağımsız bir aydın grubunun olmadığı söylenebilir. Zamanla devletin güçsüzleşip, varlığının tehlikeye girmesi, aydınları eskiden beri çıkar ve kader birliği ettikleri saray çevresinin görüşlerinden uzaklaştırmıştır. Devletin son yıllarında, Osmanlı devletinde beliren ekonomik orta tabaka ise, saray istibdadıyla anlaşmakta güçlük çekmeyen, bir çeşit kozmopolit ticaret burjuvazidir.

¹⁰⁸ İŞİN, a.g.m., s.363.

¹⁰⁹ İŞİN a.g.m., s.364.

¹¹⁰ İŞİN a.g.m., s.364.

Üst: merkezde küçük bir saray çevresiyle taşrada birtakım nüfuzlu derebeylerinden meydana gelen geleneksel yukarı sınıf, aynı değişimin sonucunda küçülmüş ve ekonomik temelini kaybetmeye başlamıştır. Ancak geniş çaplı borçlanmalarla hazinesini besleyebilen Sultan, otokratik bir yönetim sürdürmektedir. Saray çevresi, orta sınıfın bir kısmıyla da uzlaşmıştır. Milliyetçi bir programla yenileştirme amacı güden aydınlara karşılık, Sultan toplumsal zaman çizgisi boyunca geriye doğru yürümek hevesine kapılarak, bir İslam rönesansı yoluyla geçmiş iyi günlerin güvenç ve gençlik dolu havasını canlandırmak istemektedir.”¹¹¹

Osmanlı'da kapitalist sayılabilecek insanların büyük çoğunluğu azınlıklara dahil kimselerdendi. Büyük ziraat ve çiftçilik ile sanayi tesisleri Türkiye'nin Batısında idi. Bu bölgenin, işgal altında bulunuyor olması, Anadolu'da filizlenebilecek sosyalizmin doğal tabanıyla olan ilişkisini de kesmekteydi.¹¹² Üstelik Osmanlı-Türk aydını, Avrupa'da gelişen fikir akımlarını, "devletin bekasını temin" çerçevesi içinde inceliyor ve etkileniyordu. Onlar için yenileşme, eskiyi yıkıp yenisini inşa etmek demek değildi. Onlar için yenileşme, mutlakiyete sınırlama getiren meşrutiyet rejimini tesis etmekten ibaretti. Kaldı ki modern teknolojinin vaadettiği zengin gelişme imkanlarını sezinleyen Türk burjuva-aydını, sosyalistlik yerine, kapitalist olmak, yabancıların ve azınlıkların ekonomik hayattaki egemen yerlerini almak özlemini duymaya başlamışlardı.¹¹³ Bu yüzden pek çoğu, sosyalist fikirleri tanımamış veya benimsememişlerdi.

Osmanlı baskı rejiminden kaçarak, Paris, Cenevre, Zürih, Brüksel ve Londra gibi Avrupa şehirlerine sığınan Türklerin, Romanov baskı rejiminden kaçarak, aynı şehirlere gelen Rus aydınından farklı olarak, Hegel, Feuerbach ve Marks'tan değil, Comte, Mazzini, Victor Hügo, Renan, Darwin ve Durkheim'ın fikirlerinden etkilenmeleri, Osmanlı fikir akımlarının gelişim zincirinin ilk halkasını oluşturmuştur.

¹¹¹ Mete TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar 1, (1908-1925)*, BDS Yay., İst., 1991, s.22.

¹¹² Rasih Nuri İLERİ, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, İst.,1994, s.28.

¹¹³ TUNÇAY, a.g.e., s.224.

Bunun nedenleri şöyle açıklanabilir: "Bir kere Türklerin, Rusların aksine sadece Fransızca bilmeleri, Rusların ise Almanca da konuşabilmeleri; sonra, Rusların daha önce, daha devrimci bir dönemde (1789-1848) gelmiş olmaları, Türklerin Avrupa'da geçirdikleri yılların ise, istikrarlı III. Napolyon, Bismarc ve Disraeli yönetimlerine rastlamış olması; üçüncüsü de, Rus toplumu modernleşmeye daha erken başlamış olduğundan, Romanov otokrasisinin sağlamlığı, dolayısıyla düzeltmek için yıkma gereğinin duyulması; öte yandan, devletle kendilerini özdeşleştirme geleneğini sürdüren Osmanlı aydınlarının, bu güçsüz yapıyı yıkmak değil, ıslah etmek istemeleri."¹¹⁴

İmparatorluğun Türk ve İslam olmayan uyrukları ise, devletle kendilerini özdeşleştirmediklerinden ve din-dil yakınlığı sebebiyle, Avrupa'yı ve fikir akımlarını daha iyi öğrenebildiklerinden, sosyalist düşünceler ilk onlar arasında oluşum göstermiştir.¹¹⁵

Osmanlı İmparatorluğunda, çok eskilerden beri ekonomik amaçlı işçi hareketlerinin olduğu bilinmektedir.¹¹⁶

Rus ihtilalinin etkisiyle büyük bir gelişim içine giren sosyalist ve hatta komünist ideoloji, 1920'lerde, Anadolu'da, Bolşevik türü bir siyasi yapıya dönüşebilecek kadar etkili olacaktı. Batı emperyalizmine duyulan nefret, sosyalizme karşı duracak büyük ticaret ve endüstri burjuvazisinin olmayışı ve Anadolu halkının perişanlığına, bir de sosyalizmin İslam'a aykırı olmadığı propagandasını eklersek, Anadolu'da sola kayış için gerekli ortamın varlığından söz edebiliriz.¹¹⁷

İşte parçalanma ve dağılma sürecine girmiş bulunan İmparatorluğu, bu durumundan kurtarma adına, özellikle Türkçülük, İslamcılık, Sosyalizm olmak üzere, Osmanlıcılık, Batıcılık, Adem-i merkezîyet ve Merkezîyet gibi çeşitli ideolojiler arkasında koşan Türk aydınları, bir heyecan dalgası gibi yayılan halkçılık akımına karşı daha fazla

¹¹⁴ TUNÇAY, a.g.e., s.25.

¹¹⁵ TUNÇAY, a.g.e., s.25.

¹¹⁶ Kemal SÜLKER, *İşçi Sınıfının Doğuşu*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Mayıs 1998, s.55

¹¹⁷ SELEK, *Anadolu İhtilali*, s.214.

kayıtsız kalamadılar. Üstelik, ulusçuluk akımlarının en hızlandığı bu dönemde, toplumsal yapı da artık bu etkileri kabule hazır hale gelmişti.¹¹⁸

C- CUMHURİYET ÖNCESİ HALKÇILIĞI ETKİLEYEN DIŞ AKIMLAR

Avrupa ülkelerinin düşünce süreçlerinde bir akım olarak “halkçılık”tan söz açamayız. Her ne kadar Rönesans’tan sonra batıda gelişen sanat dallarında, özellikle resim alanında yoksul insanları, köylüleri ve işçileri tuvallerine konu alan ressamlar bir sanat akımının temsilcileriyseler de bir düşünce akımı olarak “halkçılık” a ne Fransa’da ne İngiltere’de rastlıyoruz.¹¹⁹ Toplumcu fikir akımları, 19. Yüzyılda Fransa, İngiltere ve Almanya’da gelişme göstermesine rağmen, “halkçılık”, henüz sosyalist akımların güç kazanmadığı Rus Çarlığında, “Narodnik” hareketi olarak ortaya çıkan bir akımdır. Türkiye’deki halkçılık akımı, Rusya’da gelişen “Narodnik” hareketinden ve Fransa’da ortaya çıkan “Dayanımcılık” akımından etkilenmiştir. Bunun yanı sıra Fransız İhtilali ve Pozitivizmin ‘halkçı’ aydında bırakacağı iz derin olacaktır.

Rusya’da 1870 yıllarında gelişmiş olan ve “Narodnichestvo” yani halkçılık denen hareket, aydın ile halk arasında dönemsel aşamalardan geçen ilişkilerin çeşitli yanlarını yansıtır. Rusça’da “halk” anlamına gelen “narod” sözcüğünden türemiştir.¹²⁰

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki halkçılık fikrini daha iyi anlayabilmek için, düşünsel kaynaklarından olan “Narodnik” hareketinin, Rusya’da hangi toplumsal dinamiklerin zorlamasıyla ortaya çıktığına ve hangi kesimlerin ideolojisi olduğuna esas çizgileriyle bakmak yararlı olacaktır.

¹¹⁸ TUNAYA, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında...*, s.23.

¹¹⁹ Bunun nedenleri hakkında bkz: AKAY, *Atatürkçülüğün İlkeleri*, s.61.

¹²⁰ BERKES, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-2*, s.118. Ayrıca bu konuda bakınız: V.İ. LENİN, *Halkçı İktisat*, (Çev. Şerif HULUSİ), Birlik Yay., İst., (Tarihsiz). Ve yine V.İ. LENİN, *Biz Hangi Fikir Mirasını İnkâr Ediyoruz*, Payel Yay., Ocak 1970.

1- Narodnizm

Çarlık Rusyası'nda serfliği kaldıran 1864 toprak reformunun ardından, kırsal alanda hızlanan sanayileşme, küçük üreticilerin toprak kaybına sebep olmuştur. Kapitalistleşmeyle eş zamanlı olarak Rusya'da, küçük burjuvazi ve tarım dışı alanda bürokratik-aydın tipi oluşmaya başlamıştır. Batıda kapitalizm kırsal alanı hızla çözerken Rusya'da köylülüğün çözülüşü aynı hızla gerçekleşmemiş ve bu durum narodnik akımı için elverişli bir ortam oluşturmuştu.

Bu ortamda küçük burjuvazinin, burjuvazi ile bütünleşmeyen ya da bütünleşemeyen kesimi, doğal olarak toplumun kaybeden kesimleriyle ortak hareket ederek iktidar olmayı hedeflemişler ve bunun için aydınların öncülüğünde ezilen kesimlerin özlemlerini yansıtan ideolojiler üretme yoluna gitmişlerdi. Girişim özgürlüğüne ve özel mülkiyet kurumuna dokunmadan, ekonomide devlet müdahaleleriyle, toplumsal içerikli yasalarla, kooperatifçilikle ve karşılıklı yardımlaşma örgütleriyle toplumsal adaletsizlikleri azaltabileceklerine inanıyorlardı. Böylesi bir toplumsal düzenin kurulabileceğini ispat için yaptıkları analizlerde, sınıfsal çatışmaları değil, toplumsal iş bölümünün sonucu olarak, toplumsal dayanışmayı ön plana çıkarıyorlardı.¹²¹ İşte Rusya'da gelişen bu akımın Türkiye'de de tutulmasının önemli bir nedeni aynı sürecin Türkiye'de de yaşanıyor olmasındaydı. Gerçekten de Türkiye'de kapitalizm belli odaklarda gelişirken kırsal yapı uzun süre direnecek ve köylülüğün çözülüşü uzun yıllar alacaktı.¹²²

¹²¹ TEKELİ- ŞAYLAN, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", s.54.

¹²² TOPRAK, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", s.52.

Narodnikler, Karl Marks'ın üretim ve mülkiyet ilişkilerine ilişkin görüşlerinden önemli ölçüde etkilenmiş olmakla birlikte, iki temel konuda kendisinden ayrılıyorlardı: Birincisi köylü komünizmine inanyor ve o sırada Rusya nüfusu içinde küçük bir azınlık oluşturan sanayi proletaryasının toplumsal rolünü göz ardı ediyorlardı. İkinci olarak Marks'ın toplumların ilkel komünizmden, çeşitli aşamalardan geçtikten sonra kaçınılmaz olarak kapitalizme, oradan da sosyalizme yönelmelerine ilişkin tarihsel gelişme kuramını kendi gereksinimlerine uyarlamışlardı. Buna göre, Marks'ın bu kuramı, tarımsal yaşamın, ortaklaşa bir toprak tasarruf sistemine (*mir*) dayandığı Rusya gibi bir ülkeye uygulanamazdı. Çarlık rejiminin yıkılması durumunda, Rusya, kapitalizm aşamasını atlayarak, bir tür 'ilkel komünizm' olan *mir* sisteminden doğrudan doğruya sosyalizme geçebilirdi. Bu durumda *mir* ve ilkel köy üretim kooperatifleri olan *artel*'ler doğal evrimlerini izleyerek bütün topluluğun çıkarlarına uygun bir üretim ve dağıtım sistemi oluşturabilirdi.¹²³

Narodnizm, her şeyden önce, halkı (özellikle köylülüğü) ve onun kurumlarını (özellikle *mir*'i) putlaştıran ve kendi yaşamlarını ve özgürlüklerini halk için kurban etmeye hazır olan bir aydın hareketiydi.¹²⁴ Bu aydınlar, kaybetmekte olan küçük üretici köylüye dayanarak, çarlık rejimine karşı tasarladıkları devrimi gerçekleştirebilmenin yolunun 'halka gitmek'ten geçtiğini düşünüyorlardı. Toplumun aydın kesimi halk içine karışmalı, halka gidip onu uyandırmalı, aydınlatmalıydı. Bu eylemlerinin sonucunda, halkın desteğini kazanmakta başarılı olamamasalar da, köylü giysilerine bürünen yüzlerce genç aydın, polis baskıları ve yaygın tutuklamalara karşın, kırsal kesimleri tarayarak, köylüleri Çarlık rejimine karşı ayaklandırmaya çalıştı.¹²⁵

Marksistler, salt küçük üreticilerden oluşan sınıfsız bir toplumun kurulamayacağından hareketle, sanayi proletaryasının toplumsal rolünü önemsemeyen narodnik akımını kıyasıya eleştirmişler ve bu akımın, aslında halkın aleyhine işlediğini öne

¹²³ ANABRİTANNİCA Ansiklopedisi, s.319.

¹²⁴ KÖKER, a.g.e., s.111.

¹²⁵ TEKELİ- ŞAYLAN, a.g.m., s.56.

sürmüşlerdir. Örneğin Lenin'e göre bu akım, kapitalist sistemin temel yapısını değiştirmekten çok, onun beğenilmeyen sonuçlarını düzeltmek istiyordu¹²⁶

Akımın temel özelliklerinden biri de, öncelikle köylüler tarafından oluşturulan veya kökleri köylülükte bulunan bir ideoloji değil, köylülük hakkında bir ideoloji olmasıdır.¹²⁷ Bu ideolojiyi savunan aydınlar, halkın içinde yaşamadıkları için "halka doğru gitmek" zorundadırlar.

Narodnik akımı, Türk aydınlarına dolaylı ya da dolaysız pekçok yoldan ulaşmıştır. Bunlardan birincisi, Balkan ve özellikle Bulgaristan'daki aydın ve öğretmenlerin aracılığı ile; ikincisi, Rusya'dan okumaya gelen Türklerdir (ki bunlar arasında Petersburg Üniversitesi'nde okuyan ve İttihat ve Terakki Cemiyet'ini kuracak olan Hüseyinzade Ali'de vardı); üçüncüsü ise, Meşrutiyetin ilanından sonra, Ermeni aydınların narodnik fikirlerin şiddetli etkisi altında kurdukları, meşru bir parti olan, sosyalist 'Hınçak' hareketi aracılığı iledir.¹²⁸

Aynı zamanda Balkan dağlarındaki çetelerle savaşmaya giden Türk subayları, zamanla bunların hepsinin eşkıya, hepsinin Bulgar, Rum ya da Sırp milliyetçileri olmadığını, bütün dinleri ve halkları eşit sayan, milliyetçilik üstü, laik ve halkçı bir ideoloji güden devrimciler olduğunu görmüşler ve etkilenmişlerdi. Çetecilerin önemli bir kesimi, Rus Panislavizmine karşıt, narodnik kökenli bir ideolojiyi savunuyorlardı.¹²⁹

Bulgaristan'daki Türk okullarına merkezden atanmakta olan öğretmenler, başkentin baskısından uzak olmaları nedeniyle hürriyet yanlısı yayınlara daha rahat katılabiliyorlardı. Burada, belki de ilk defa olarak, Rus narodniklerinin "halka doğru" sloganlarının izlerinin görüldüğü, toprak ve halkla ilgili, "Tarla" adında bir dergi çıkaran

¹²⁶ TEKELİ- ŞAYLAN, a.g.m., s.56.

¹²⁷ KÖKER, a.g.e., s.111.

¹²⁸ BERKES, a.g.e., s.119.

¹²⁹ TEKELİ- ŞAYLAN, a.g.m., s.57.

Türk aydını,¹³⁰ halkçı görüşün ilk tohumlarını atıyordu. Hatta hürriyetin ilanından sonra kurulan ilk köylü partisi de, Dobrucalı olan İbrahim Temo tarafından kurulacaktı.¹³¹

İşte, Osmanlı'dan çok önce Rus Çarlığı'nda yaşayan Türkleri etkileyen narodnik akımı, bu Türklerin İstanbul'a gelmesiyle Osmanlı aydınına da etkisi altına almıştır.

Ancak Berkes'e göre bu etki, Osmanlı aydınının halkçılık anlayışında olumsuz bir gelişmeyi de beraberinde taşıyordu. Bu, halkçılık hareketini gelişme imkanından mahrum ettiği gibi, görüşleri halka gitmek, halkı tanımak ve sorunlarını tanıtmak olarak özetleyebileceğimiz Meşrutiyet döneminin halkçı aydınlarının halkçılık anlayışlarını Türkçülüğe doğru kaydıracaktı.¹³²

2- Solidarizm

Rusya'daki narodnik akımının yanında, Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının bir anlamda resmi ideolojisi olan, solidarizm (dayanışmacılık) akımı, I. Dünya Savaşı yıllarında, 'tesanütçülük' adıyla Osmanlı devletine girmiş ve II. Meşrutiyet'le tek parti Cumhuriyet Türkiye'sini içine alan bir toplumsal öğreti olarak, halkçılık ideolojisinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Tekin Alp, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan 'Yeni Mecmua'da bu akıma geniş yer ayırır.¹³³

Korporatizmin bir alt türü olarak¹³⁴ Fransa'da gelişen ve Emile Durkheim, Alfred Fouillée, Charles Gide, Paul Cauwés gibi düşünürleri, Léon Bourgeois gibi filozof-politikacıları çevresinde toplayan solidarizm, kapitâlist gelişmenin ortaya çıkardığı eşitsizliklere ve buna karşı sosyalizmin "sınıf çatışmasını" temel alan önerilerine karşı bir "üçüncü yol" arıyordu.¹³⁵

¹³⁰ MARDİN, Jön Türklerin..., s. 45.

¹³¹ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, İst., 1952, s.254.

¹³² BERKES, a.g.e., s.125.

¹³³ Zafer TOPRAK, "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C: 2, s.377.

¹³⁴ Taha PARLA, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim Yay., İst., 1989, s.53.

¹³⁵ İlhan TEKELİ, "Türkiye'de Halkçılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C: 7, s.1930.

Bir toplum ve ekonomi modeli olarak korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür. Temel birimler, toplumun molekülleri de, meslek grupları ve bunların örgütleri, yani korporasyonlardır. Korporatizm, Liberal toplum modelininin temel birim olarak bireyi öne çıkarmasına, toplumu atomize eden bir eğilim olmasını gerekçe göstererek karşı çıkar. Bireyciliğin, toplumsal organizmanın dengesini ve yaşama imkanını yıkıcı bir etki yaptığını ileri sürer. Sınıf mücadelelerinin aynı etkiyi yapacağı düşüncesiyle Marksist toplum modeline de karşı çıkar.¹³⁶

Korporatizm, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumu varsayan, anti-sosyalist, anti-marksist ve felsefesi, siyaset ve iktisat anlayışı bakımından anti-liberal bir dünya görüşüdür. Ancak anti-kapitalist değildir.¹³⁷

Kapitalizmin ve sosyalizmin, saptadıkları toplumsal soruna tutarlı bir çözüm getiremediğini savunan solidarizm, her iki öğretinin sakıncalarını gidererek ve aynı zamanda her iki öğretiyi de uzlaştırarak, girişim özgürlüğüne ve mülkiyetin dokunulmazlığına gölge düşürmeksizin bir ara formül olarak karşımıza çıkar.

Gökalp halkçılığının da esin kaynağı olan solidarizm, ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, çalışanları ve güçsüzleri gözetemeyen, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı, Osmanlı'daki adıyla tesanüdü benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist bir öğretimdir. Gökalp'e göre solidarizm 'içtimai halkçılık'tır.¹³⁸

¹³⁶ PARLA, a.g.e., s.54.

¹³⁷ PARLA, a.g.e., s.53.

¹³⁸ TOPRAK, a.g.e., s.378.

Solidarizmi savunanlar sosyalizme sıcak bakarlar. Ancak, sosyalizmin “toplumsal değişim” ilkesi solidarizmin gündeminde yoktur. Ve en önemlisi sosyalizmin öngördüğü sınıfların varlığı ve sınıf çatışmaları kuramı reddedilmekte ve bunlar solidarizmde yerini işbirliği ve dayanışma ilkelerine bırakmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, Rusya’da, narodnik hareketine katılmış isimlerin öncülüğünde, başlangıçta narodnik ideolojisinin savunuculuğunu yaparken, Durkheim’ın etkisindeki Ziya Gökalp’in, İttihat ve Terakki’nin ideoloğunu üstlenmesiyle, Fransız “Dayanışmacılığı”nın etkisi altına girdiğini görüyoruz.¹³⁹

İşte Türkiye’de, önce edebiyat çevrelerinde olgunlaşan ve eserlerinde soyut bir millete değil, somut bir halka yer veren Ahmet Mithat gibi edebiyatçıların öncülüğünde gelişen¹⁴⁰ “halkçılık” hareketi, bir yandan Rusya’daki ‘narodnik’ akımından esinlenirken, diğer yandan Fransa’da ortaya çıkan “solidarizm” akımının etkisiyle yeni görünüm kazanmış ve Türk aydınları tarafından, dağılmakta olan imparatorluğu kurtaracak bir çare olarak görülmüştü.

3- Pozitivizm

Osmanlı aydını, gerek baskıdan kaçarak gerekse gezmek için gittiği Avrupa’yı gözlemlene olanağı bulmuş ve buranın düzeni ile kendi ülkesindeki düzen arasında bir karşılaştırma olanağı elde etmiştir. Gerçekten de buradaki teknolojik dinamizm, davranış kurallarındaki belirgin somutluk, gündelik hayatı idare eden işlevsel kurumlar¹⁴¹ ve devlet-halk ilişkilerindeki rasyonel tutum, Osmanlı aydınına etkileyici bir fotoğraf sunuyordu.

¹³⁹ TEKELİ, a.g.m., s.1930.

¹⁴⁰ MARDİN, *Jön Türklerin...*, s.43.

¹⁴¹ Ekrem İŞİN, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2, s.353.

Osmanlı bürokratları ve aydınları batının “üstünlüğünü” açıklayacak ve topluma aktarılacak bir “sihirli değnek” aramakla meşguldüler. Genç Osmanlılarla başlayan ve Jön Türkler, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki çizgisini takip eden süreç içinde, aydınlar, “sihirli değnek”lerini nihayet bulmuşlardı: Pozitivizm. Pozitivizmin dayandığı ilim anlayışı, hem batının üstünlüğünü açıklamak, hem de Hıristiyanlığa bulaşmamış olmak erdemlerine sahipti. Pozitivizm, insanlığın doğal evrimini göstererek, eskiden dinlerin kurduğu toplumsal düzenin şimdi pozitivist politika üzerine kurulması gerektiğini ifade etmekteydi.¹⁴² Toplumsal ahenk fikri ile de sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli olan küçük burjuva aydınının özlemlerine cevap veriyordu. Bu yüzden Jön Türklerden itibaren etki alanı genişledi ve hatta August Comte’un programı, İttihat ve Terakki fırkasının adı olarak benimsendi.¹⁴³

Auguste Comte’un, nesnel gerçekliğin salt gözlem, deney ve akıl yürütme yoluyla kavranabileceğine ilişkin açıklamaları, Osmanlı aydınınının bilime en üstün değeri vermeleri sonucunu doğurmuştu. Özellikle, insan zihninin tarihsel süreç içinde gerçeği algılamada, teolojik, metafizik ve pozitivist gibi, birbirinden farklı üç yöntem kullandığını ve pozitivistin, diğerlerine oranla, bilimsel ve çağdaş bir yöntem olduğunu ileri sürmesi, toplumsal sorunlar içinde boğulan Osmanlı aydınınının can simidi olmuştu.¹⁴⁴

Zaten, yaşanan savaşlar, politik bunalım ve sosyo-ekonomik sorunların yaşandığı bu dönemde ortam, 1789 Fransız Devrimi’nin ardından yaşanan toplum dönemini andıran çözümlenme ve dağılma ortamıdır. Devrimin ardından Avrupa, 1830 ve 1848 işçi ihtilalleriyle sarsılmaktaydı. İşte Avrupa aydınını belli bir determinizm ve toplumsal uyum aramaya iten bu ortamda, August Comte, işçi sınıfına karşı kuvvetli bir silah olarak, toplumsal ahenk fikrini öne sürmüştü.¹⁴⁵

¹⁴² ÜLKEN, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.154.

¹⁴³ Taner TİMUR, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ank.,1994, s.265

¹⁴⁴ İŞİN, “Osmanlı Materyalizmi”, s.363.

¹⁴⁵ TİMUR, a.g.e., s.102.

1908’de İttihat ve Terakkinin iktidara gelmesiyle beklenen politik değişme olmuş, ancak toplumda hiçbir düzelme doğurmamıştı. II. Abdülhamid’in okullaşma döneminde, Mülkiye ve Tıbbiye-yi Şahane öğrencileri, biyoloji bilgilerini sosyolojiye dönüştürüyor ve toplumun hangi yolda ve ne yönde değiştirmek gerektiği sorusunu sordukları sıralarda, Fransa’nın yaşadığı sorunlara derman olduğunu düşündükleri pozitivism imdatlarına yetişiyordu.¹⁴⁶

Tanzimat’ın ilanı ile gelen birinci devrede, devletin girişimiyle başlayan batılılaşma hareketi, önce aydınlarca benimsenmiş ve Gülhane Hattı Humayun’un okunmasıyla birlikte gelen ikinci devrede, çeşitli yayınlar aracılığı ile halka da ulaşmaya başlamıştı. 1891’den 1908’e “Servet-i Fünun” ve Ulumu-İktisadiye ve İctimaiye” dergileri ve 1917’nin “İctimaiyat Mecmuası”, Beşir Fuat, Ahmet Rıza, Selim Zeki, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayip ve Ziya Gökalp ile Hüseyin Cahit ve birçoklarının toplanıp pozitivist doğrultuda fikirlerini yaydıkları yayın organlarıydı.¹⁴⁷

Pozitivism, Osmanlı düşünce hayatını, üç temel alanda etkilemiştir. Birinci alan Şinasi ile başlayan, aklın eleştirel bir işlev kazandığı düşünsel boyutu içerir. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun ilk kez bir bütün olarak kendi kendisini eleştirmeye başladığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde pozitivism, modern eleştiri mekanizmasını harekete geçirmiş ve bireysel yargı, geleneksel kurumsallaşmanın ürettiği değerleri sorgulamaya başlamıştır. Pozitivist etkinin görüldüğü ikinci alan ise bu eleştirel etkinliğin odağına hukuki, idari ve iktisadi rasyonellik anlayışını alarak gelişen kamu yönetimidir. 19. yüzyılın anayasacı akımı içinde kendine muhalif bir konum bulan bu alanın en yetkin sözcüleri arasında Jön Türk önderlerinden Ahmet Rıza belirgin bir öneme sahiptir. Pozitivizmin Osmanlı modernleşmesini etkilediği son alanda ise Ahmet Şuayb’ın sanatı hem kendi içinde bir bütün hem de var olduğu toplumun dolaylı yansıması olarak değerlendirmesi, II. Meşrutiyet’ten sonra estetik ve sosyoloji konularını kapsamlı biçimde gündeme

¹⁴⁶ Hikmet ALTUĞ, “Türkiye’de Pozitivism ve Atatürkçülük”, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank., 1984, s.243.

¹⁴⁷ ALTUĞ, a.g.e., s.242.

getirmiştir.¹⁴⁸

İttihat ve Terakkinin fikir babası Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esaslarında, Durkheim'in "kolektif bilinç" kavramını tarihi maddeciliğin sınıf çelişkisine karşı kullanmıştır. Durkheim "toplumsal ahenk" in ve "milli ruh" un (hars) büyük savunucularındandır.¹⁴⁹

Osmanlı ve cumhuriyet aydınlarının çağdaş medeniyete nasıl ulaşılacaktır temel sorusuna verdikleri cevap, iktisadi kalkınmadır. Burada Osmanlı ve cumhuriyet aydınına pozitivism ile aynı paralele sokan mantık zinciri ile karşı karşıyayız.

Halkçılık gerek sınıfsal anlamı gerek siyasi yönüyle Kemalizm'i de pozitivism'e yaklaştırır. August Comte'un "toplumsal dokular" teorisi ve Durkheim'in organik ve mekanik işbölümü, kolektif bilinç fikri ve toplumu bir saatin çarkları gibi ahenk halinde ele alan halkçılık fikri de ancak pozitivist bir espri içinde değerlendirilebilir.¹⁵⁰ M. Kemal'in tıpkı Ziya Gökalp'te olduğu gibi maddeciliğin sınıf kavgasına karşı kolektif bilinç ve tesanüt kavramlarını benimsemesi, günümüze kadar gelecek bir geleneği başlatacaktır.¹⁵¹

Kemalizm'i pozitivism'in paraleline sokan temel kavramlardan biri ilimse ikincisi laiklik kavramıdır. Halkçılık, Kemalizm'de sınıf mücadelesine karşı kullanılan bir araçtır. Fakat halkçılık aynı zamanda İslami hakimiyet teorisine karşı çıkan ve sonunda onun yerini alan laik bir hakimiyet teorisidir. Bu yönüyle halkçılık, siyasi iktidarın kaynağının bir bütün olarak -ulus anlamında- halkta olduğunu öngörür ve Cumhuriyet ilkesinin temelini teşkil eder.¹⁵²

¹⁴⁸ IŞIN, "Osmanlı Modernleşmesi...", s.354.

¹⁴⁹ TİMUR, a.g.e., s.102.

¹⁵⁰ TİMUR, a.g.e., s.102.

¹⁵¹ ALTUĞ, a.g.e., s.243.

¹⁵² TİMUR, a.g.e., s.102.

BÖLÜM III- KEMALİZM VE KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA HALKÇILIK

A- KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA HALKÇILIK

Anadolu'da kurtuluş mücadelesinin başladığı dönemde etkili olan üç ideolojik unsur görülmektedir; Milliyetçilik, İslam ve Sosyalizm. Ulusal Kurtuluş Savaşını yürütmeye çalışan, subay, memur ve aydınlar küçük burjuva kökenden gelmektedir ve bu üç ideolojiden etkilenecek Anadolu'yu, birçok siyasi fikrin at koşturduğu bir yer haline getirmişlerdir. Bu ideolojilerin çoğunluğu, sadece, emperyalistlere karşı verilen mücadelede anti-emperyalist bir işlev yüklenmişken, Mustafa Kemal'de ayrıca yeni bir egemenlik anlayışının ürünü olan yeni bir devletin kurulmasını sağlayacak devrim aracına dönüşmüşlerdir. "Halkçılık" tartışmalarının siyasal gündemde en canlı kaldığı dönem, Kurtuluş Savaşı yıllarıdır.

Kurtuluş Savaşı sırasında halkçılık ideolojisinin yüklendiği temel işlevler şöyle sıralanabilir.¹⁵³

Öncelikle Mustafa Kemal, yurdu işgal eden emperyalistlerin yurttan kovulması ve 'tam bağımsızlığın' gerçekleştirilmesini önkoşul olarak görüyordu. 'Tam bağımsızlık' ilkesi, emperyalizme karşı olan tüm güçleri bir araya getiren bütünleştirici bir ideoloji niteliği kazanmıştı. Nitekim Fethi Okyar, "Teker teker, hatta grup grup alındığı zaman, bireysel düşünce, yetişme tarzı, temsil ettikleri düşünce ve fikir olarak, birbirleriyle asla bağdaşmayacağına hükmedilen bu karmakarışık heyetin tek ve sadece davası, vatani kurtarmaktı." demektedir.¹⁵⁴

¹⁵³ Bu konuda bkz; KARPAT, a.g.e.; ŞAYLAN-TEKELİ, a.g.e.; ORAN, a.g.e.

¹⁵⁴ Emre KONGAR, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İst., 1983, s.302.

Mustafa Kemal Nutukta şöyle demektedir; “Bilirsiniz ki, savaş ve çarpışma demek, iki ulusun; yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla, bütün mallarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle karşılaşması ve birbirleriyle vuruşması demektir. Bunun için bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyla ve eylemli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti.”¹⁵⁵ İşte Kurtuluş Savaşının, bu grupların ve halkın desteğini almadan kazanılamayacağını bilen Mustafa Kemal, bu desteğin sağlanmasında halkçılığı, kuramsal bir dayanak olarak kullanarak ilk işlevini ortaya koymuştur.

Gerçekten de halkçılık, Büyük Millet Meclisi’ndeki farklı sosyal sınıfların temsilcileri olan, eşraf, din adamı ve bürokratları Kurtuluş Savaşı etrafında bütünleştirme işlevini yükümlenecektir.

İkinci olarak, halkçılık, Mustafa Kemal’in, baştan beri egemenliğin niteliğinde yapmayı düşündüğü değişiklik öncesinde, çevresini ‘halk’ kavramına alıştırmanın en önemli araçlarından biri durumundadır. Mustafa Kemal, Cumhuriyet idaresini kurmayı amaç edinen teklif ve önermelerinde ve onu savunan bütün sözlerinde, henüz padişah ve hilafet yanlılarının “öcü” olarak gördüğü Cumhuriyet kelimesi yerine, halk idaresi, halk hükümeti ve halkçılık deyimlerini kullanıyordu. Bu deyimleri, aynı zamanda, Türk toplumuna vermek istediği yeni sosyal ve ekonomik düzeni ifade için de kullanmakta idi.

Üçüncü olarak, dış ilişkilerle ilgili olarak önemli bir işlev görmüş olan halkçılık, Kurtuluş Savaşını destekleme eğilimi olan Sovyetler Birliği’nin bu yardımı gerçekleştirmesinde etkili olacaktı. Sovyetler için emperyalistlerle savaşan bir iktidarın ayrıca ilerici bir karakter sergilemesi önemli bir unsurdur. Böylece halkçılık, Anadolu’daki anti-emperyalist hareketle Sovyetleri birbirine yakınlaştırma işlevini yerine getirmede önemli bir anahtar kavramdı.

¹⁵⁵ Mustafa KEMAL, *Nutuk*, C:2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1989, s.795.

Ancak, Sovyet Rusya’da uygulanan sistemin, Anadolu’da kurulmak istenen sistemle bir ilgisi olmadığını Atatürk, halkçılık ilkesinden hareket ederek, daha 1920’lerde şöyle açıklamaktadır: “Bizim görüşlerimiz, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. ...Bizim görüşlerimiz ki halkçılıktır, kuvvetin, kudretin, egemenliğin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır.”¹⁵⁶

Dördüncüsü halkçılık, özellikle ittihatçı aydınların, hep özlemini çektikleri ve “halka doğru” hareketini başlatmalarına rağmen pek başarılı olamadıkları halk kitleleriyle ilişkiye geçme özlemlerini, eşraf aracılığı ile de olsa karşılamalarını sağlıyordu. Gerçekten de Meclis’te halk yararına işler yapılmaya çalışılmış ve bu dönemde halkçılık, daha önce ve daha sonra görülmeyen bir biçimde adına uygunluk taşıyarak halkın yanında bir akım olmuştur.

İnsanlığın özellikle son iki yüzyıllık deneyimi göstermiştir ki, halkın düşmanı tahakkümdür ve tahakkümün en güç katlanılanı, dışarıdan yabancı bir siyaset ve kültür tahakkümü ile içeriden ekonomik tahakkümdür. İşte beşinci olarak, halkçılık, öncelikle, yabancı bir siyaset ve kültür tahakkümü ile ekonomik tahakküme düşman¹⁵⁷ bir ideolojik araçtır; anti-emperyalisttir.

Bunun yanında, halkçılık, Meclisteki halk temsilcilerinin yani eşraf ve din adamlarının, ‘hazır yiyici’ olarak adlandırdıkları İstanbul’dan gelen seçkinlerin, memur kadrolarını şişirmelerine duydukları tepkiyi yatıştırmak işlevini görmüştür.¹⁵⁸ Milli Mücadelenin öncü kadrosunda, subayların ve memurların büyük bir ağırlığı olması, Anadolu eşrafında ve bir kısım liberal aydında İttihat ve Terakki tipi yeni bir memur

¹⁵⁶ ÖZERDİM, a.g.e., s.129.

¹⁵⁷ Nusret KEMAL, “İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık” Atatürk Devri Fikir Hayatı I, Kültür Bakanlığı Yay., Ank.,1992, s.259.

¹⁵⁸ ORAN, a.g.e., s.136.

otokrasisinin canlanması korkusunu yaratmıştı.¹⁵⁹ Gerçekten de, savaş şartları altında ihtiyaç duyulan meslek sahibi olma niteliğine sahip olmadığı gibi cepheye de gitmeyen bu yazar-çizer takımına duyulan tepki, atamayla değil seçimle işbaşına getirilmek gibi halkçılığın gerektirdiği anti-bürokratik önlemlerle giderilmiş ve eşraf tatmin edilmiştir.¹⁶⁰

Kurtuluş Savaşı esnasında faaliyet gösteren ve aşağıda inceleyeceğimiz birçok siyasi örgütlenme, sistem arayışı çerçevesinde, halkçılık anlayışlarını yansıtan programlar yayınlıyorlar ve dönemin siyasi güçler dengesinde söz sahibi olmaya çalışıyorlardı. İçinde sentezleri barındıran ve bu nedenle, Anadolu eşrafını, geniş halk yığınlarını ve diğer siyasi grupları hoşnut etmeğe yönelik olduğu anlaşılan bu programları ve kimlerce yayımlandığını aşağıda inceleyeceğiz.

Son söz olarak, Kurtuluş Savaşı halkçılık ideolojisinin, iki amacı gerçeğe döndürmeyi başarabildiğini söyleyebiliriz. Bunların ilki, egemenliğin kaynağında yapılan devrimci değişimdir ki o, artık, kayıtsız şartsız halkın elindedir. İkincisi ise sınıflar arasındaki birleştirici özelliği nedeniyle, emperyalistlerle savaş için gerekli halk desteğini sağlamada, bir ideolojik unsur olarak kullanılmak suretiyle Ulusal Bağımsızlık Savaşının kazanılmış olmasıdır.

B- KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDAKİ GRUPLARIN HALKÇILIK ANLAYIŞI

Anadolu'da, 1920'li yıllarda, birçok grup, yayınladıkları bildiri ya da programlarda halka gitmekten, onun refah seviyesini yükseltmekten, köylülerden ve işçilerden söz etmekte ve Anadolu hareketinin halkçılık anlayışını biçimlendirmektedirler. Bunlar arasında, Enver Paşa'nın kurduğu ve Anadolu'da örgütlemeye çalıştığı 'Halk Şurular Fırkası', Mustafa Suphi'nin gizli 'Türkiye Komünist Fırkası',

¹⁵⁹ TİMUR, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.265.

¹⁶⁰ En büyük savaşını Çarlık otokrasisine karşı veren Lenin 'Çarlık otokrasisi, memur otokrasisidir' derken sık sık Osmanlı Devletini, Çarlık Rusya ile bir arada zikrediyordu. Bkz: TİMUR, a.g.e., s.30.

Mustafa Kemal'in kurdurduğu (resmi) 'Türkiye Komünist Partisi' ve daha sonraları kurulan 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı sayabiliriz.¹⁶¹ Bu gruplar, Kurtuluş Savaşı sırasında "Mesai", "Halk Şurular Fırkası Programı", "Halk Zümresi Siyasi Programı" gibi programlar hazırlayarak, İttihat ve Terakki anlayışından gelerek günümüze ulaşan halkçılık ideolojisinin 1920'lerdeki versiyonunu etkilemişlerdir.

İttihat ve Terakki ideolojisi, İslamcılıktan Türkçülüğe doğru kayma göstermesi gibi, çeşitli toplumsal sorunlar karşısında evrim geçirmiş, gelişmiştir. Başlangıçta hayli liberal olan görüşleri daha sonra işçi ve işverenin çıkarlarını uzlaştırıcı bir tutuma yaklaşmış, işçilerden sorumluluk göstermeleri istenmiş fakat özel sektör kapitalistlerini korkutmama gereği de vurgulanmıştır. Devletçiliğe olan yakınlıkları, sosyalist düşüncüyü savunduklarından değil sonul amacı ulusal burjuvaziyi ortaya çıkartmak olan bir devlet kapitalizmidir.¹⁶²

Rusya'daki sosyalist devrimin etkisiyle ve ulusal mücadele yıllarında yaşanan Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak, birçok sosyalist fikir ileri sürülmüş ve uygulama alanı bulmaya çalışmıştır. Hatta egemen ideoloji olarak varlığını sürdürmekte olan İslam'la birbirlerini etkileyerek, Anadolu'da, bir İslam-Sosyalizmi fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde, gizli bir örgüt olarak kurulan Yeşil Ordu Derneği, bu fikrin savunuculuğunu yapan derneklerden biridir. M. Kemal, Yeşil Ordu'nun kurulma amacı hakkında, Söylev'de; "Kuvayı Milliye kuruluşuna yardımcı olur, iç isyanların bastırılmasında rol oynar" düşüncesinden hareketle, düzenli ordunun bunu başarmadaki güçlüklerinin göz önüne alındığını ve "...bunun için, istenilen nitelikte, bilinçli kimselerden, seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurmak düşüncesi, kimi

¹⁶¹ Bu firkalar ve belgeleri hakkında bkz: TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar-1, (1908-1925)*, BDS Yay., İst., 1991 ve TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler 2*, BDS Yay., İst., 1991, s.165.

¹⁶² TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925)*, s.75.

kişilerin kafasında yer etmeye başladı... (ve) sonunda kimi kişiler böyle bir örgüt kurmak üzere işe giriştiler” demektedir.¹⁶³

Müslüman aleminde, Rus devrimini değişikliğe uğratarak meydana getirilecek bir sosyalist birliği fikrine bağlı olduğunu açıklayan, maliye bakanı¹⁶⁴ Hakkı Behiç ve arkadaşlarınca kurulan Yeşil Ordu Derneği, varlığını, eski dünyanın çöktüğünü, ‘Yeni Dünya’ kurulduğunu belirten bir bildiriyle duyurur; bildiri şöyle başlamaktadır: “Eski dünya, birkaç zenginin milyonlarca insanı esir gibi çalıştırarak, bu milyonlarca insanın açlık ve sefaletine karşı kendi rahatlarının sağlanmasından başka bir şey değildir”.¹⁶⁵

Bu bildirinin yanı sıra, derneğin yönetmelik ve tüzüğünde, İslam Bolşevikliği’nin ilke ve amaçları açıklanır. Bu ilke ve amaçlardan bazıları şöyledir:¹⁶⁶

- Yeşil Ordu, Avrupa emperyalizmini Asya’dan kovmak üzere kurulmuş bir mücadele örgütüdür.
- Şehirlerde, kasabalarda oturup, köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işletenler ve böylece köylüyü ortaklık ve tefecilik yollarıyla ezmiş kişilere Yeşil Ordu’da yer yoktur. Büyük tüccardan komisyonculuk, tellallık, sarraflık yollarıyla üretici ve tüketici arasında vurgunculuğa alışmış kişiler de Yeşil Ordu saflarında bulunamaz.
- Yeşil Ordu, Türkiye içinde dahi her çeşit emperyalizm akımlarını ve sermayenin haksız zorbalığını kaldırmakla yükümlüdür.
- Yeşil Ordu, toplum yaşantısında halk hükümetini ve tam bir kolektif çalışma usulünü kabul eder.

¹⁶³ Nutuk, C:2, s.629.

¹⁶⁴ Dernek, dönemin tanınmış, İttihatçı on dört milletvekili tarafından kurulmuş olup H. BEHİÇ dışında Adnan ADIVAR (sağlık) ve Celal BAYAR (ekonomi) gibi üç bakanı da kurucular arasına almıştır. Doğan AVCIOĞLU, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 2. Kitap, a.g.e., s.555.

¹⁶⁵ AVCIOĞLU, a.g.e., s..558.

¹⁶⁶ Daha ayrıntılı bilgi için, AVCIOĞLU, a.g.e., s.558; Ferudun KANDEMİR, *Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yay., İst., (Tarihsiz), s.148-157; Cemal KUTAY, *Milli Mücadele’de Yeşil Ordu Efsanesi*, Tarih Konuşuyor-5, İst., 1956.

- Yeşil Ordu, yalnız kol ve kafa gücüyle yaşayan köylü, işçi, müstahdem, memur gibi emekçileri örgütün en sağlam ögeleri sayar.
- En ağır suç emperyalizmdir. İdam cezası yalnız emperyalizmden yana olanlara verilir.
- Yeşil Ordu, İslamiyet'in bütün sosyal ilkelerine dayanarak asr-ı saadetin ortak samimiyetini iadeye çalışmakla yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.

Bu dönemde halk, halk hükümeti gibi kavramları kullanan bir başka grup da Yeşil Ordu'nun Meclis içindeki uzantısı sayılabilecek olan 'Halk Zümresi' adlı gruptur.¹⁶⁷ 8 Eylül 1920'de Yeni Gün gazetesinde yayınlanan 'Halk Zümresi Programı'nda şura sistemini öngören grup, yine 'İslam Sosyalizmi'ni savunmaktadır. Programdaki bazı görüşler özetle şunlardır:

- Memlekette kayıtsız şartsız halkı egemen kılmak üzere "Halk Zümresi" kurulmuştur.
- Zümre, yolunu Hak yolu, Allah yolu bilir.
- Zümre'nin esas mesleği, halkın genel refahını sağlamaya yöneliktir.
- Kafa ve kol emeği esastır.
- Savaş ve mücadele ancak tahakküme ve emperyalizme karşı meşrudur.
- Okul parasız, zorunlu ve yatılıdır.16 yaşına kadar fakir çocuklar, hükümetçe bakılır ve eğitilir.
- Arazi devlete aittir ve devlet topraksızlara parasız arazi verir.
- İcra gücü ve yetkisi halkın Büyük Şurasında toplanmıştır.¹⁶⁸

Kurtuluş savaşı sırasında, solun bu canlılığına rağmen devlet aygıtını ele geçirememesinin en önemli sebebi, belki de dayandıkları işçi-köylü sınıfının, kurtuluş savaşına, zamanın egemen sınıfları öncülüğünde katılmalarıdır. Leninist teoriye göre, komünist partisi saf bir proletarya partisidir ve işçi-köylü ittifakı durumunda bile köylü hareketini sadece hem de dışardan destekleyecektir. Anadolu'da güçlü bir sanayi

¹⁶⁷ TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) -I, s.92.

¹⁶⁸ TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler 2, s.165.

proletaryasının olmayışı ideolojilerini egemen kılmalarını engellemiştir. Bu durum türk solcularını orta ve yoksul köylüye itmiş ve köylü temelinde sol bir hareketin olanaklı olmasının komünizmi İslâmla bağdaştırmaktan geçtiğini düşündürmüştür.¹⁶⁹ Yeşil ordunun kuruluş amacı da zaten budur.

Anadolu mücadelesi içinde, aktardığımız bu milliyetçi aydınlar, sola kaymaya devam edecekler ve ilk Millet Meclisi'nde bir sosyal devrimi amaçlayan programlarını kabul ettirmeye önem vereceklerdir.

Örneğin İttihat ve Terakkinin sol kanadından olan K r Ali İhsan Bey, partinin devlet eliyle burjuva yaratma politikasını beğenmeyerek, toplumsal içeriği daha keskin bir iktisat politikası izlenmesini istemiştir. Bu konuda bir programı bile vardır.

Ali İhsan Bey, 11 Eylül 1920'de, yine Yeni Gün gazetesinde yayınlanan Programının 'giriş' başlığı altında, Osmanlı İmparatorluğu'nun şu dört sebepten gerilediğini ve  okt ğ n  açıklar.

“1. Vaktiyle hakiki tımar sahiplerinin mağlubiyet ve indirası (yıkılması)  zerine halkın ihtiyaçlarını gayr-ı m drık (anlamayan) zümreye intikal inhisarı (geçmesi).

2. Bunun neticesi olarak memur ve bittabi müstehlik (tüketicisi) sınıfın bütün hüsn'  niyetine (iyi niyetine) rağmen ıslahata şiddetle taraftar olduğu zamanlarda bile idarenin tanziminde umuru iktisadeyeye (ekonomik konulara) bigane (ilgisiz) kalması.

3. Fakr-  sefalet neticesi akaid (inanılan şeyler) ve fezail hakkındaki telakkilerin (görüşlerin) za'fa duçar (zayıf düşmüş) olarak dini, ahlaki düsturların (kuralların) mürde ( l ) ve bi'meal (açıklanamaz) ibareler halinde kalması.

4. Ecanip (yabancılar) tarafından tahrik edilen bazı anasırın (unsurların) Hakim Kavim addolunan Türk Müslüman halk ile mücadelesi.”¹⁷⁰

¹⁶⁹ TİMUR, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.31.

¹⁷⁰ TUNÇAY, a.g.e., s.167.

Program şöyle devam eder: “Fırkanın kanaatine göre, sukutumıza (düşüşümüze) sebep olan bu amilleri ortadan kaldırarak yeni bir Türkiye tesis edebilmek için yalnız bir çare vardır ki, o da idareyi halk idaresi şekline tebdil (değiştirmek) ve idarenin tanziminde halkın iktisadi ihtiyaçlarını rehber ittihaz eylemektir (edinmektir). Eğer halk fukaralığın, sefaletin zebunu (düşkün)ü olmaz ise, maddiyatı inkişaf edebileceği (gelişebileceği) gibi ancak o zaman doğru düşünmeğe, ve doğru hareket etmeğe, manasız ve mürde lafızları (ölü sözleri) canlı ibarelere tebdil etmeğe (değiştirmeye) muktedir olabilir...”

Programın “Meslek” başlıklı kısmında ise Türkiye Devletinin kuruluş ilkesini öğrenim, refahın yaygınlaştırılması, adalet ve eşitliği sağlamakta gördüğünü yazmaktadır: Ali İhsan Bey, programın esasını, “tüm halkın genel refahına hizmet eden yararlı bir organ halini kazanması yönünde çalışıp yol göstermek ve bu konuya yönelik girişimleri keyfilikten temizleyip ekonomik işbölümünün gereklerine uyumlu hale getirmek ve ülke içinde ekonomik uyumun kurulması ve halkı rekabetin kötülüklerinden korumak...”¹⁷¹ olarak belirlemiştir.

Bu programlardaki halkçılık anlayışları, dönemin siyasi güçler dengesinde rol oynayan birçok grubu birden hoşnut etmeğe dönüktü. Güçlü bir anti-bürokratik içerik kazanan bu anlayış, Anadolu eşrafını ve geniş ‘halk’ yığınlarını etkilemeye yönelikti.¹⁷²

Diğer taraftan, “şuralar” sistemi ve halk mahkemeleri ile Sovyetlerin dış desteği sağlanmaya çalışılmıştır. İttihatçılar, Ziya Gökalp’in ideolojik sentezi durumundaki “dayanımcı halkçılık” anlayışının kalıntılarını, şuraların seçiminde “mesleki temsil” esasına yer vermek suretiyle sürdürmekte, ayrıca önerilen şuralar sisteminin mahalli eşrafın çıkarları ile çelişmeyen bir yapı kazanmasını amaçlamaktaydılar.¹⁷³

¹⁷¹ TUNÇAY, a.g.e., s.167

¹⁷² TEKELİ-ŞAYLAN, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin...”, s.68.

¹⁷³ TEKELİ-ŞAYLAN, a.g.m., s.68.

Bunların yanı sıra T.B.M.M. İçinde de bazı gruplaşmaların olduğunu ve kendi programlarını uygulamaya koyma çabalarını görüyoruz. Mustafa Kemal bu konu hakkında, Nutuk'ta şöyle der: "İlk anayasamıza kaynak olan 13 Eylül 1920 günlü bir programı Meclis'e sunmuştum. ... Büyük Millet Meclisi'nin öz niteliğini ve yönetim yöntemiyle ilgili görüşlerini saptayan ve Meclis'in açılışından sonra okunup kabul olunan önergemi de, bu kısım ile birlikte "halkçılık programı" adı altında bastırılmış ve yaydırımtım. Arzettiğim örgütler benim bu programımdan esinlenerek birtakım sanlar takınmaya ve programlar saptamaya başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu örgütlerin belli başlarının adlarını sayayım:

- a- Tesanüt Grubu
- b- İstiklal Grubu
- c- Müdafaa-i Hukuk Zümresi
- d- Halk Zümresi
- e- İslahat Grubu

Bu gruplardan başka, adsız olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıkları anlaşılıyordu.¹⁷⁴

Bu gruplardan "Halk Zümresi", Meclis dışında örgütlenmiş olan Yeşil Ordu'nun, Büyük Millet Meclisi'nde, 1920 güzünde oluşturduğu bir çeşit meclis grubuydu. Bu grup, geniş ölçüde ittihatçılardan kuruluydu ve Enver Paşanın yurt dışındaki çalışmalarıyla ilgileniyordu.¹⁷⁵ İstiklal Grubu üyeleri, Terakkiperver ve Milliyetperver akımı temsil edeceklerini açıklamışlardır. İslahat Grubu ise, çağdaş bir düzeye gelinememiş olmayı, halkın yeteneksizliğine değil yönetim biçimine bağlamakta ve halkı yönetime ortak etmekten, yönetimin halka hizmetle yükümlü tutulmasından bahsetmektedir. Tesanüt Grubu hiçbir siyasi program üretmediği için görüşlerini anlamak

¹⁷⁴ Nutuk, C:2, s.795.

¹⁷⁵ TUNÇAY, Mesai, s.18.

mümkün olmamıştır.¹⁷⁶ Müdafaa Hukuk Zümresi ise diğer grupları ve hizipleri birleştiremeyen M. Kemal tarafında bizzat kurulmuştur. Giderek, ileride değineceğimiz Cumhuriyet Halk Partisine dönüşecek olan bu grubun amacı, programlarına göre iki yönlü belirtilmiştir: Bağımsızlığı sağlamak ve devlet örgütünü kurmak.¹⁷⁷

Rus ihtilalinin etkisiyle büyük bir gelişim içinde olan sosyalist ve hatta komünist ideolojinin, Anadolu'da Bolşevik türü bir siyasi yapıya dönüşmemesi günümüzde de tartışması devam eden bir konudur. Batı emperyalizmine duyulan nefretin, Kurtuluş Savaşının sonunda Anadolu'yu sosyalizme götürebileceği ve üstelik buna karşı duracak büyük ticaret ve endüstri burjuvazisinin olmayışının ve Anadolu halkının perişanlığının böyle bir sola kayış için gerekli ortamı sağladığı ileri sürülmektedir.¹⁷⁸ Varolan 'ilmiye sınıfı' ve 'büyük toprak sahiplerinden' gelebilecek tepkinin de kolaylıkla aşılabilir türden olması bu savı güçlendirir niteliktedir.¹⁷⁹

Buna rağmen sosyalizme kaymayışın nedenlerine kısaca bakmanın, 'halkçılık' ilkesinin sosyalizmi amaçlamadığını göstermesi bakımından yararlı olacağına inanıyoruz:

1. "Batıya erişmek" için sosyo-politik batılılaşmanın yanı sıra sosyo-ekonomik olarak da batıyı örnek almanın kaçınılmazlığı,
2. Kurtuluş Savaşı kadrosunun, milli burjuva yetiştirme politikalarının şampiyonu olan İttihat ve Terraki'nin devamı olması,
3. O yıllarda dünyada kapitalist yoldan başka bir gelişme reçetesinin bilinmemesi; Sovyetler Birliği ekonomisinin ise deneme evresinde ve büyük bir bunalım içerisinde olması,
4. Devrim kadrosunun seçkinleri küçük burjuva sınıfsal kökenden gelmekte, Marksizmin günümüzdeki gibi etkili olmadığı bir batı dünyasının bireysel girişim,

¹⁷⁶ GÜNEŞ, a.g.e., s.153.

¹⁷⁷ Hikmet BİLA, Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası, Milliyet Yay, İst.,Eylül 1987,s.40.

¹⁷⁸ Sebahattin SELEK, Anadolu İhtilali, C: 2, Kastaş Yay., İst.,1987, s.214.

¹⁷⁹ SELEK, a.g.e., s.214.

yöntem ve felsefesiyle yoğrulmuş bir az gelişmiş ülke aydınları grubu oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla, temel felsefelerinin ekonomik düzeni değiştirmek değil, akılcı işlemlerini sağlamaya yönelik olması,

5. O günün toplumunda köylünün bilinçsiz, işçinin ise -özellikle sayıca- pek zayıf, buna karşın eşraf, toprak sahibi ve tüccarın ise egemen olarak ideolojinin belirleyicisi konumunda bulunmaları,

6. Bunun yanı sıra Kurtuluş Savaşı koşullarında aydınların, destek istemek durumunda kaldıkları eşrafa, savaştan sonra ekonomik felsefeyi belirlerken taviz vermek ve onların çıkarlarını gözetmek zorunda kalmaları.”¹⁸⁰

7. M. Kemal’in, Anadolu’da gerçekleşecek sosyalist bir devrimin, Rus bağımlılığı anlamına geleceğine olan inancı.¹⁸¹

8. Bunun yanı sıra o sırada Rusya’da bulunan Enver Paşa ile irtibatlı her hareket, Mustafa Kemal ve çevresinde maceracılık olarak karşılanıyor¹⁸² ve milli mücadeleyi zayıflatacağı endişesiyle reddediliyordu. Enver Paşa’nın Bolşeviklerle olan ilişkisi ve Büyük Millet Meclisi’nde bundan etkilenecek sol fikirleri benimseyen ittihatchıların varlığı nedeniyle Rusya destekli sosyal devrim iddialarına olan kuşkuları,¹⁸³ bu savunma refleksinin ortaya çıkmasına neden oluyordu.

¹⁸⁰ ORAN, a.g.e., s.217-218.

¹⁸¹ M. Kemal, Ali Fuat Paşa’ya yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: “Bolşevikler... memleketimizde Bolşevik teşkilatı kurmak için olağanüstü faaliyete başlamışlardır. ... Amaçları memlekette bir sosyal devrim yapmaktır. Bu halde memleket doğrudan doğruya III. Enternasyonal’e yani Rusya’ya bağlı olacağından Bolşevikler hiçbir taahhüt ve yardıma lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Batılılarla politik pazarlıklarında daha güçlü durum elde etmiş olacaklardır.” İLERİ, Atatürk ve Komünizm, s.150-151.

¹⁸² AVCIOĞLU, Milli Kurtuluş Tarihi, 2. Kitap, s.554.

¹⁸³ SELEK, a.g.e. s.218.

Nitekim, M. Kemal, “Biz memleket ve milletimizin varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi bakış açımıza dayanıyorduk. ... (ki bu) halkçılıktır.” diyerek Rusya’da uygulanan Bolşeviklikle Türk halkçılığı arasındaki benzerliğin neden ibaret olduğunu açıklamaktadır. Ona göre halkçılık, kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır; ve elbette böyle bir prensip, Bolşevik prensipleriyle çatışmamaktadır.¹⁸⁴

C- KEMALİZM VE HALKÇILIK ANLAYIŞI

Kurtuluş Savaşının, halkın desteğini almadan kazanılamayacağını bilen Mustafa Kemal, bu desteğin sağlanmasında halkçılığı, kuramsal bir dayanak olarak kullanmıştır. Nitekim şöyle demektedir: “...bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyla ve eylemli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti.”¹⁸⁵

Halkçılık, Mustafa Kemal için, hilafetin ve İslam esaslarına dayanan hiyerarşik bir modelin yerine halka dayalı bir Cumhuriyet modeline geçişte kullanılan bir egemenlik teorisinin adıdır. Halkçılık aynı zamanda, İslami hakimiyet teorisine karşı çıkmakla, laik bir hakimiyet teorisidir ve bu yönüyle, siyasi iktidarın kaynağının bir bütün olarak halkta olduğunu öngörür.¹⁸⁶ Zaman zaman bu yeni ideolojiyi, bir egemenlik teorisi olarak açık bir şekilde ortaya koymuştur: “Zannederim bugünkü varlığımızın asıl mahiyeti milletin genel eğilimini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir.”

Gene TBMM’de yaptığı bir konuşmada; “...Bizim bakış açımız, ki halkçılıktır, gücün, erkin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, bulundurulmasıdır.”

¹⁸⁴ Mahmut Esat BOZKURT, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yay., 3.Basım, İst.,1995, s.26.

¹⁸⁵ *Nutuk*, C:2, s.795.

¹⁸⁶ TİMUR, a.g.e., s.108.

Bir başka konuşmasında, “Bizim hükümetimiz, ulusal egemenliği, ulusal iradeyi yegane tecelli ettiren bir hükümettir; bu mahiyette bir hükümettir. Toplumbilim açısından bizi, hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse ‘halk hükümeti’ deriz.”¹⁸⁷ Bu nedenle yöneltilen Bolşeviklik suçlamalarına prensipler bağlamında benzerlikler olabileceğini ancak şimdiye kadar Bolşevik prensiplerini millete kabul ettirmek gibi bir tutumun içinde olmadıklarını söyleyecektir.¹⁸⁸

Bu alıntının anlamı, yorum getirme ihtiyacı duyurmayacak kadar açıktır. ‘Halk’, ‘halkçılık’, ‘halk egemenliği’ kavramlarını o dönemin siyasal ortamında söyleyebilmek, başlı başına devrimci bir tutumdur¹⁸⁹ ve M. Kemal, söz konusu kavramları öncelikle Cumhuriyet kavramı yerine kullanıyordu.¹⁹⁰

Halkçılık, Mustafa Kemal’in, baştan beri egemenliğin niteliğinde yapmayı düşündüğü değişiklik öncesinde, çevresini ‘halk’ kavramına alıştırmanın da en önemli araçlarından biri durumundadır.

M. Kemal, halkçılığı, tarihsel koşullara göre içeriği değişen bir kavram olarak görmüş ve devlet seçkinleri ile sivil seçkinler arasındaki uyumu pekiştirecek bir öge olarak kullanmıştır. 13 Eylül 1920’de halkçılığı, bürokrasi ve halkı yakınlaştırmaya yönelik bir doktrin diye tanımlamıştır. Eylül 1921’de ise aynı kavrama toplumsal ve sosyalist bir içerik vermiş, Ankara hükümetini ‘halkın hükümeti’ diye tanımlamıştır. Şubat 1923’te halkçılık, solidarizmden esinlenen, “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle”yi amaçlayan, Türk toplumunda herkesin çıkarını gözeten, dayanışmacı ve işbölümünü öngören bir akımdır.

Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası’nı kurarken bu fırkanın sınıf esasına dayanmayacağını özellikle vurgulamıştır: “Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır. Ortaya koyacağımız şey, müspet millet programı olmalı

¹⁸⁷ Sami N. ÖZERDİM, *Atatürkçünün Elkitabı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ank., 1981, s.129’dan.

¹⁸⁸ ÖZERDİM, a.g.e., s.129.

¹⁸⁹ AHMAD, a.g.e., s.219.

¹⁹⁰ Anıl ÇEÇEN, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Yay., 3. Baskı, Ank., 1994, s.100.

(ve) memleket heyetinin genelinin menfaatine ait ve hizmet eden bir program olmalıdır.”¹⁹¹

Halkçılık, Mustafa Kemal için, sınıf mücadelesine karşı kullanılan bir araçtır. Nitekim İzmir iktisat kongresinde liberal bir iktisadi misak kabul edilmiştir. Yarı feodal, yarı bürokratik bir toplum yapısında liberalizmin ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri lehine olacağı açıktır. Ancak Atatürk’te ideolojik düzeyde liberalizmi meşru kılan ve rasyonalize eden kavram halkçılık olacak ve liberalizm, sınıf çatışması yerine, bütün sınıfları bir arada zenginleştirecek bir kalkınma modeli olarak sunulacaktır.¹⁹²

Balıkesir’de yaptığı bir konuşmada ise “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” amacını şöyle açıklamıştır: “...halk fırkası dediğimiz zaman, bunun içine bir kısım değil, bütün millet dahildir. ...Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yek diğeriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve umumi heyetiyle hepsi halktan ibarettir.”¹⁹³ diyecektir.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan halkçılığın birinci aşamasında, onu “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ve “halkın kendi mukadderatına bizzat ve bilfiil sahip olması” şeklinde formüle edecektir. Bunun yanı sıra o dönemin siyasal havası içinde halkçılığın, Kurtuluş Savaşını destekleyen çeşitli siyasal gruplar tarafından kullanıldığını ve Ankara’da, savaşı idare etmekte olan iktidar grubunca da, halkçılığa, çeşitli araçsal işlevler yüklendiğini görüyoruz.

Mustafa Kemal için halkçılık, yalnız halka dayalı hükümet oluşturmak değil, bütün görevlerde halka yararlı, halkı kalkındırıcı ve aydınlatıcı olmaktır. Bunu yaparken de hiçbir kesime ayrıcalık tanımayarak genel dengeyi koruyacaktır. Halkın çoğunluğunu oluşturan köylünün kalkındırılması, hukuk önünde eşitlik, eğitimin herkese açık ve

¹⁹¹ İsmail ARAR, *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Eylül 1997, s.64’ten.

¹⁹² TİMUR, a.g.e., s.108.

¹⁹³ Muharrem TUNAY, “Atatürk’ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 2, 1988, s.509’dan.

parasız olması, halkın yönetime katılabilmesi ve yapılacak işlerin halkla birlikte yapılması, hep halkçılık anlayışından kaynaklı tutumlardır.¹⁹⁴

Tüm bu araçsal işlevlerinin yanında, halkçılık ideolojisinin, şekillenmekte olan saltanat ve hilafet karşıtı yeni ideoloji açısından amaçsal bir işlevi vardır. Ulusal Kurtuluş Savaşında her türlü ideolojik öğeyi anti-emperyalist birer araç haline getiren¹⁹⁵ Mustafa Kemal, sultan-halifeye karşı yürüttüğü ideolojik mücadelenin anahtar kelimelerini ise ‘halk’ ve ‘millet’ olarak seçmişti.¹⁹⁶ Sultan-halifenin egemenliğinden, ulus egemenliğine geçiş döneminde Mustafa Kemal, ne zaman örneğin ‘din düşmanları’ demek gerekse, ‘din ve millet düşmanları’ diyor, ne zaman ‘padişah’ sözcüğünü kullanması gerekse, ‘padişah ve millet’ diyerek kulakları ulus kavramına alıştırıyordu.¹⁹⁷

Ankara’daki iktidar grubunun lideri olan Mustafa Kemal, dünya toplumlarının yeni gelişmelere ve değişimlere gebe olduklarını görüyor ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bu evrim içindeki yerinin neresi olduğunu iyi biliyordu. Ömrünü tamamlamış olarak gördüğü hilafet ve saltanatla savaşta kullanacağı en önemli ideolojik silah olarak ‘milliyetçiliği’ görüyor ve bu görüşe, ‘ulus egemenliği’ kavramıyla meşru bir destek kazandırmaya çalışıyordu. Anadolu eşrafı belki hala padişah ve halifeye bağlıydı ama, tarih boyunca ilk kez iktidara ortak olma olanağını kendisine sunan ‘ulus egemenliği’ kavramını kısa zamanda mutlaka benimseyecekti.¹⁹⁸

İşte halkçılık bu milliyetçilik fikrinin hem bir sonucu, hem de milliyetçiliğin sosyo-politik bakımdan bir çeşit gerekçesidir. Bu milliyetçi hareketin ve Millet Meclisi’nin temelinde, “halkın egemenliğine dayanan bir hükümet” fikri vardı ve bu temel, harcını halkçılıkta buluyordu. O sırada halk bu egemenliğini kullanacak ve hükümeti değiştirecek araçlardan yoksundu. Bu yüzden halkçılık ‘milletin vicdanı’ idi; toplumsal

¹⁹⁴ İsmet Zeki EYÜBOĞLU, *Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri*, Uygur Yay., İst.,1981, s.152-158.

¹⁹⁵ TİMUR, a.g.e., s.265.

¹⁹⁶ AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.219.

¹⁹⁷ Baskın ORAN, *Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ank., 1990, s.134.

¹⁹⁸ ORAN, a.g.e., s.133.

birliği sağlama aracıydı.¹⁹⁹ Zaten Mustafa Kemal'e göre devrim amaç değil, araçtır. Değişmez 'nihai' amaç 'halk egemenliğidir' ve halkın devletini kurmaktır. Devletin adı ne olursa olsun niteliği değişmemelidir; bu 'halk devleti'dir.

¹⁹⁹ Kemal H. KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yay., İst.,1996, s.63.

BÖLÜM IV- 'HALKÇILIK BEYANNAMESİ' VE ETKİLERİ

A- 'HALKÇILIK BEYANNAMESİ' VE TARTIŞMALARI

Kurtuluş Savaşı'nın başında kongreler toplayarak hareketini halka dayandırmak isteyen Mustafa Kemal için, halkla bütünleşmek büyük bir önem taşıyordu. O'nun için "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" sözünün içeriğinde "halkla beraber halk için" anlamı yatıyordu.²⁰⁰

Gerçekten de, Mustafa Kemal, Milli Savunma Teşkilatının kuvvetlendirilmesi için alınacak tedbirlerin, bir gizli oturumda görüşülmesi hakkında verilen önerenin müzakeresi sırasında, 12 Temmuz 1920 günlü oturumda; "...hangi prensibi koyabileceğimizi düşünmekle meşgul olalım. Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin genel eğilimini ispat etmiştir, o da Halkçılıktır ve Halk Hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir... İdareyi halka teslim etmek için çalışalım." demişti.²⁰¹ Buna karşın Mustafa Kemal ve ekibinin, Büyük Millet Meclisi'nde, diğer grupların 'halkçı' programlar getirerek içişleri bakanlığı seçimlerini kazanmalarına kadar, bir "halkçılık programları" yoktu.²⁰²

Yukarıda bahsi geçen grupların giderek güç kazanmaları karşısında Mustafa Kemal'de harekete geçmekte gecikmeyecekti. 4 Eylül 1920 tarihli Meclis birleşiminde içişleri bakanlığına, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve diğer sol grupların desteği ile, Tokat milletvekili Nazım Beyin seçilmesi Mustafa Kemal ve ekibini rahatsız etmişti. Bu durumda Mustafa Kemal, biri kısa vadeli, öteki uzun vadeli olmak üzere iki türlü tedbire başvurmuştu. Kısa vadeli olarak yaptığı hareket onun her zaman izlediği meşruiyetçi

²⁰⁰ TANYOL, *Atatürk ve...*, s.66.

²⁰¹ İsmail ARAR, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, Baha Matbaası, İst.,1963, s.10'dan.

²⁰² TEKELİ, "Türkiye'de Halkçılık", s.1931.

yöntemlerden açık bir sapma meydana getirmekteydi.²⁰³ Nitekim yeni bakanın kendisini ziyaretini kabul etmeyecek ve istifaya zorlayacak olan Mustafa Kemal, bu rahatsızlığının nedenlerini Nutuk'ta şöyle dile getirmiştir;

"Yüce Meclis'çe, güvenilen ve seçilen bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu..."

Efendiler, Meclis azaları arasında, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhura başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, nazım bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nazım Bey'in daha Sivas Kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarından, ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nazım Bey, mebus olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her siyasi grup ile temas fırsatını kaçırmıyordu...

Bu zatın, "Halk İştirakiyun Fırkası" diye, gayri ciddi, sırf çıkar sağlamak maksadıyla bir fırka kurma teşebbüsü ve onun başında gayri milli faaliyet sevdasında bulunduğunu, mutlaka duymuşsunuzdur."²⁰⁴

Mustafa Kemal, içişleri bakanını, işte bu nedenle odasına kabul etmeyip istifaya mecbur ettiğini de yazar. Ortaya çıkan bunalım, ancak 4 Kasım 1920 tarihinde, icra vekillerinin, TBMM Başkanının Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından, salt çoğunlukla seçilmeleri gereğini teklif eden bir önerenin, Meclis'te kabul edilmesiyle aşılacaktır.

²⁰³ TUNÇAY, *Mesai*, s.24.

²⁰⁴ *Nutuk*, s.670-672

Mustafa Kemal'in daha uzun vadeli olarak giriştiği hareket ise, mecliste faaliyet gösteren Halk Zümresini bölmeye ve grubun çoğunluğunu kendi yanına çekmeye yöneliktir. Siyasi rejim tartışmaları sürerken, harekete geçen icra vekilleri heyeti, 13 Eylül 1920 günü, TBMM'ne 31 maddelik bir anayasa tasarısı sunmuştur. Başlığı, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası" olan bu belge, siyasi tarihimizde daha çok "halkçılık programı" olarak bilinen belgedir. Mustafa Kemal'in, bir yandan siyasi krizin aşılmasını sağlamak, diğer yandan Meclis içindeki grupları dağıtmak ve meclis çoğunluğunu kendi denetimine altına almak için meclise sunduğu düşünülen belge bu belgedir.²⁰⁵

Mustafa Kemal Nutuk'ta bu konuyla ilgili olarak şöyle der: "İlk Anayasamıza kaynak olan 13 Eylül 1920 günlü bir programı Meclis'e sunmuştum. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül gününde okunan kısmından başka, buna da temel olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin öz niteliğini ve yönetim yöntemiyle ilgili görüşlerini saptayan ve Meclis'in açılışından sonra okunup kabul olunan önermeyi de, bu kısım ile birlikte "halkçılık programı" adı altında bastırılmış ve yaydımıştım."²⁰⁶

Mustafa Kemal tarafından, 13 Eylül 1920'de hazırlanarak Meclise sunulan ve 18 Eylül 1920 günlü Meclis oturumunda okunan, 1921 Anayasası'nın ön tasarısı niteliğindeki '**Teşkilatı Esasiye Kanunu Lahiyası**'nı çalışmamızın sonunda (Ek 1) başlığı altında vermiş bulunmaktayız.

Atatürk'ün Nutuk'ta; "Siyasi, içtimai, idari, askeri nokta-i nazarları telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki mukarrefatı ihtiva eden bu program, Meclis'in 18 Eylül 1920 günkü içtimaiinde okundu. İşte bu tarihten daha dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bu programdan çıkmıştır."²⁰⁷ dediği program, Mecliste hararetili tartışmalara sebep olmuştu.

²⁰⁵ TUNÇAY, Mesai, s.18.

²⁰⁶ Nutuk, C:2, s.795.

²⁰⁷ a.g.e., s.795.

TBMM genel kurulunda, program, öncelikle metnin hukuki niteliğine ilişkin usul tartışmalarına konu yapılmıştı. Metnin, bir kanun tasarısı mı yoksa bir hükümet programı mı olduğu uzun süre tartışılmıştı. Devletin yapısını saptamaya yönelik böylesine geniş kapsamlı bir programın hükümete mal edilmesine karşı olan milletvekilleri, bu programın meclise ait olmasını ve bunun içinde özel bir komisyon oluşturulmasını istemişlerdir.²⁰⁸

Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'e göre bu program, kanun değil, iktidardaki hükümetin tayin etmesi gerekli olan mesleği ve programıdır. Hükümetin bu programı, Bolşeviklik akımından etkilenmiş, taklitçi, halkın ruhunu göz önünde tutmayan ve dini konulara yer vermeyen bir programdır. Ali Şükrü, programı, halkçı bir içerikten yoksun olmakla suçlayacak ve bunun nedenini, Tanzimat aydınının batıya öykünmesine bağlayacaktır. Ali Şükrü'ye göre, "Tanzimatçılar, halkın ruhunda yer edemediler. Binaenaleyh halkı teceddüde sevk edemediler... Hükümet bir kaydı ilahi olan din hususuna ehemmiyet versin ve bu kayıtları buraya ilave etsin. Eğer memleketimizin idaresinde teceddüd (yenileşme) yapılmak isteniliyorsa, erbabı toplansın, halkın zaten istinas etmiş (alışmış) olduğu hiç olmazsa ruhen merbut (bağlı) bulunduğu bir esas, halka telkin edilsin ve bu esas dahilinde bu teceddüdat yapılsın ki, mukabele (karşılık) görmesin. Şimdiye kadar daima halktan mukabele görülmüştür. Çünkü halkın ruhu nazarı itibara (gözönüne) alınmamıştır."²⁰⁹

İcra Vekilleri Heyeti adına konuşan milletvekilleri de, sunulan metnin kanun olmayıp, hükümetin siyasi programı mahiyeti taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey ise, programın hükümetin değil meclisin malı olması gerektiğini savunmuştur.

Bu görüşmeler sonunda Halkçılık Programı, aynı gün, özel ve geçici bir komisyona havale edilmiştir. Yunus Nadi Beyin başkanlığında, İsmail Suphi Beyin raportörlüğündeki komisyon, 18 Kasım 1920'de programla ilgili raporunu Meclise

²⁰⁸ **TBBM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İctima Senesi 1, C:4, İkinci Basılış, Ank., 1942, İ: 67, 18.9.1336, s.180.

²⁰⁹ a.g.e., s.179-186.

sunmuştur. İki ay kadar süren Meclis görüşmeleri 20 Ocak 1921 tarihinde Anayasanın kabulü ile sonuçlanmıştır.

Komisyon, programın "Maksat ve Meslek" adlı ilk dört maddelik bölümünü, Anayasa hükmü niteliğinden çok, TBMM'nin ulaşmak istediği amaçları ve hükümetin siyasi görüşünü yansıttığı düşüncesiyle tasarıya koymama kararı almıştır. Fakat komisyon, bu ilk dört maddelik bölümün, "**Büyük Millet Meclisi Halkçılık Beyannamesi**" olarak yayınlanmasını önerecektir.

Programın bu dört madde dışında kalan kısımları, Özel Komisyon'un tasarısı olarak Meclise sunulacaktır. Özel Komisyon'un "**Encümeni Mahsus Teşkilat Esasiye Kanunu Layihası**" adı altında Meclis'e sunduğu tasarısı, çalışmamızın sonunda (Ek 2) başlığı altında vermiş bulunmaktayız.

Tasarının "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kaderini kendi eliyle ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır" ve "İcra kudreti ve yasa yetkisi milletin tek ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır" yolundaki birinci ve ikinci maddeleri tartışmasız kabul edilmiştir.²¹⁰ Bu da meclisin, milletin egemenliğine ve kuvvetler birliğine olan inancını ifade etmektedir. Mecliste, halkın, kaderini kendi eliyle ve bilfiil idare etmesi esasına dayanan bir İdare şeklinin kabulü, Mustafa Kemal'in amacı olan Cumhuriyete giden yolda atılmış, önemli bir adımdır.

Tasarının üçüncü maddesi olan "Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir" ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, unvanını taşır" hükmüne itirazlar olmuş ve 'halk hükümeti' kavramına açıklık getirilmesi istenmiştir.

²¹⁰ TBBM Zabıt Ceridesi, C:5, s.372.

İki tasarı karşılaştırıldığında görüleceği gibi, Mustafa Kemal'in halkçılık programının ilk dört maddesi bu tasarıda yer almayacaktır. İsmail Suphi (Soysallıoğlu), komisyon adına yaptığı konuşmada bunun gerekçesini şöyle açıklayacaktır: "Efendiler; hükümetin bize gönderdiği halkçılık programı, birisi maksat ve meslek, birisi mevaddi esasiye, diğeri de idare namı altında üç kısma münkasem idi. Bunu iki kısma ayırabiliriz: Birisi maksat ve meslek diğeri mevaddi esasiye ve idariyedir." ²¹¹

Soysallıoğlu, maksat ve meslek kısmının ilk maddesinin, Meclisin kuruluş amacından bahsettiğini, ikinci maddenin ise Türkiye Büyük Millet Meclisinin emperyalizm ve kapitalizme düşman olarak, ancak bunlarla savaşımı sayesinde idare ve hakimiyetin gerçek sahibi olmak gayesine varacağını dile getirildiğini söyler.

Üçüncü maddeyle, yine orduya dayanmanın zorunluluğundan, sırf emperyalizm, kapitalizmle savaşarak sahip olunan ordunun yaşatılmasından, dördüncü madde de ise yine halkın refahının sağlanabilmesi için bütün ekonomik alanlarda yeniliklerin yapılmasından bahsedildiğine değinen Soysallıoğlu, sonuç olarak bu dört maddenin ancak gayeleri gösterdiğini ve bir "kanuna sığar şeyler" olmadığını söyleyecektir.

Soysallıoğlu konuşmasına şöyle devam eder; "...bu dört madde (...) belki programa sığar. ...Halbuki, malumu aliniz, bir mecliste efkâr cereyanları (düşünce akımları) vardır. Meclis, bir fırka değildir, herkesin azami, asgari fikirleri vardır. Binaenaleyh bir meclis namına bir program yapmak doğru olmayacağı neticesi istihsal edildi. Onun için Hükümetin program namı altında gönderdiğini biz size kanun şeklinde yolladık ve programın başında bulunan mevaddi esasiye (esas maddeler); maksat ve meslek mevaddını, ancak Büyük Millet Meclisi'nin vasıl olacağı gayeleri gösterdiği için, bunu bir beyanat şeklinde neşre karar verdik. ...Bunlar bizim için mukaddes bir gayedir. Bizim bu gayeleri bütün cihan nazarında bağıra bağıra ilan etmeliğimize hiçbir şey mani değildir. Bunlar gayet meşrudur." ²¹²

²¹¹ TBBM Zabıt Ceridesi, C:5, s.365.

²¹² a.g.e., s.365.

Komisyunun, programın "Maksat ve Meslek" adlı ilk dört maddesinin, "**Büyük Millet Meclisi Halkçılık Beyannamesi**" olarak yayınlanmasını önerdiğini yukarıda belirtmiştik. Meclis, ilk dört maddeden oluşan bölümü, komisyonun bu görüşü doğrultusunda, fıkra fıkra okumuş ve TBMM'nin bir beyannamesi olarak, ulusa ve uluslar arası topluma ilan etmiştir. Meclisin "halkçılık" anlayışını yansıtmaması bakımından önemli bulduğumuz "**Büyük Millet Meclisi Beyannamesi**"²¹³ adlı bu belgeyi aşağıda aktarıyoruz:

"Emperyalist devletlerin, Devlet ve Milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri neticesinde meşru savunma için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi şimdiye kadar muhtelif vesilelerle açıkça veya kapalı olarak ilan ettiği amaç ve doktrinini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi yayınlamaya lüzum görmüştür.

'Türkiye Büyük Millet Meclisi; milli sınırlar dahilinde hayat ve bağımsızlığı sağlamak ve hilafet ve saltanat makamını kurtarmak andıyla kurulmuştur. Bu yüzden hayat ve bağımsızlığını kurtarmayı tek ve kutsal amaç bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve egemenliğinin sahibi kılmakla amacına erişeceği inancındadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzlerine karşı savunma ve bu amaca aykırı hareket edenleri yola getirme azmiyle kurulu bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda yetkileri Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi; halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni araç ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet getirmeyi

²¹³ ARAR, Atatürk'ün Halkçılık Programı, s.15. Ayrıca bkz; İLERİ, Atatürk ve Komünizm, s.182 ve TEKELİ, "Türkiye'de Halkçılık", s.1932.

başlıca hedefi sayar. Bu yüzden toprak, eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve vakıf işlerinde ve diğer konularda, sosyal kardeşlik ve yardımlaşmayı hakim kılarak, halkın ihtiyaçlarına göre yenilikler ve tesisler oluşturmaya çalışacaktır. Bunun için de politik ve sosyal ilkelerini milletin ruhundan almak ve uygulamada milletin eğilimlerini ve geleneklerini gözetmek fikrindedir.

Bu yüzden Türkiye Büyük Millet Meclisi memleketin idari, ekonomik sosyal bütün ihtiyaçlarıyla ilgili hükümleri art arda incelemek ve kanun şeklinde uygulama alanına sokmaya başlamıştır. ' 21 Ekim 1336 (1920)."

Bu beyannameyi yorumlayan bazı düşünürler, milliyetçilikle iç içe geçmiş halkçılık anlayışını, kendini hazırlayan ve olgunlaştıran tarihi sürecin doğal bir sonucu olarak dışarıya karşı anti-emperyalist, içeriye karşı ise anti-kapitalist olduğunu öne sürmüşlerdir.²¹⁴ Bildirideki bu anti-kapitalist tavır bazı milletvekillerini rahatsız etmiş ve bildiri mecliste tartışılırken bu konuya açıklık getirilmesi istenmiştir.

Konuya açıklığı İsmail Suphi Soysalhoğlu getirecek ve kürsüde şunları söyleyecektir: "Biz genel olarak emperyalizme karşıyız. Emperyalizm nereden gelirse gelsin. Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin aracı da olmayız. Kapitalizm sorununa gelince, kapitalizm zulmü nerede görülürse görülsün, karşısındayız"

Soysalhoğlu, programı yorumlarken, memlekette en az yüz senedir sürüp giden kötü idareyi nedenlerini ve örnekleriyle anlattıktan sonra Büyük Millet Meclisi'nin toplanma sebebini şöyle izah etmekte idi: "Biz burada esasen bir inkılap için toplanmadık; esas itibariyle meşru bir savunma için toplandık. Cihanşümül bir savunma için, hakkı hayatımızı bütün dünya denizler gibi üzerimize gelse bile yine savunma için toplandık. Fakat efendiler, burada toplandıktan sonra gördük ki bu memleketin zaafa sürükleyen yalnız tesvilatı (yalan-dolancı) hariciye değildir. Meclisi Aliniz müdafaa için toplanmış

²¹⁴ Şevket Süreyya AYDEMİR, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İst.,1986, s.166.

olmakla beraber bu memleketi, bu milleti yaşatmak için en iyi esas nerede ise onu bulmaya ve ledelhace (gerekince) her şeyde inkılap yapmaya, her şey ve her şey yapmaya karar vermiştir. İşte hükümetin halkçılık programı namı altında Meclisi Alinize sevk ettiği program bu fikirlerin mahsulüdür.”²¹⁵

Mustafa Kemal Halkçılık Programı’ndan sonra yaptığı bir konuşmasında ise bu konuyla ilgili olarak şöyle der: “Biz, hayatını, bağımsızlığını kurtarmak için çalışan emekçileriz. Zavallı bir halkız!... Halkçılık, toplumsal düzenini emeğine, hukukuna dayandırmak isteyen bir toplumsal doktrindir... Milletçe bizi yok etmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrin izleyen insanlarız.”²¹⁶

Komisyon tasarısında, temsilin temeline ilişkin olan dördüncü madde, Mecliste önemli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. -Bu tartışmalar, Meclisteki milletvekillerinin, halk ve halkın temsil edilmesi hakkında ne düşündüklerinin ipuçlarını vermesi bakımından önemlidir. İlk tasarıda (m. 9), “Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca genel oy ile seçilmiş üyelerden kuruludur” şeklinde düzenlenmiş olan, ancak komisyonun, “Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden kuruludur” şeklinde değiştirdiği maddede (m.4), mesleki temsil öngörülmüştür.

Parlamentarizmin egemen olduğu ülkelerde, her toplumsal sınıfın, yasalar çerçevesinde kendi temsilcilerini seçip, parlamentoya gönderdiğini gören aydınlar, devlet örgütünün bu yapıya uygun yapılandırılması gereğini tartışmaktaydılar. Ancak sorun tam da burada başlıyordu; Anadolu’da keskin hatlarla belirlenmiş bir sınıfsal ayrımın olmayışı, hatta devlet yönetimine bürokrasinin hakim olması, devlet örgütünün yapılanmasında temsil sistemi nasıl olacaktı? Bulunacak sistem, sınıf egemenliğini ortadan kaldıran, ulusun, siyasal, toplumsal, ekonomik yapısına uygun, bürokrasi baskısından uzak,

²¹⁵ ARAR, Atatürk’ün Halkçılık Programı, s.13’den.

²¹⁶ AVCIOĞLU, Milli Kurtuluş Tarihi, s.478-479.

toplumdaki tüm güçleri dengeli bir biçimde yansıtan, halkçı ve Türk toplumuna özgü bir yöntem olmalıydı.²¹⁷

İşte “mesleki temsil”, bu çerçeveye uygun bir sistem olarak ileri sürülecekti. Daha II. Meşrutiyet’in siyasal, ekonomik ve toplumsal kargaşa ortamında yeşeren “Meslekçilik”²¹⁸ görüşünün bir uzantısı olan mesleki temsil, yüzyılların lonca geleneği ve Fransız korporatizminin sosyo-psikolojik temelini oluşturan dayanışmacı, solidarist yaklaşımın bir bireşimidir.²¹⁹

Komisyon raportörü İsmail Suphi Bey, kürsüde, “mesleki temsil” ilkesini şöyle savunmuştur: "Encümenimiz; en muvafık şekli intihabı 'Temsili mesleki' usulünde bulmuştur. Temsili mesleki usulü dairesinde, bu memlekette şimdiye kadar söz söylemeye malik olmayan; hukuken malik fakat fiilen malik olmayan halk Meclise gelecek ve hukukunu, sözü ile, fikri ile, rey ile müdafaa ve muhafaza edecektir. ...Artık bu gün mesleki layıkıyla temsil zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar intihap denildiği zaman ancak bir güzidegan yahut millet sırtından geçinen münevverler veya memurlar dediğimiz zevattan mürekkep kimseler hatırınıza gelir. Fakat bu usulün terki zamanı gelmiştir. Hakikaten halk idaresi yapmak için halkı memlekete sahip kılmak için halkı meclise getirmek lazımdır."²²⁰

Suphi Bey, halkın, cahil, siyasetten anlamayan ve dünyayı tanımayan kimseler olabileceğini, ancak kendi sanatını herkesten iyi bileceğini, bu yüzden, kendi haklarını müdafaa için bu meslek sahiplerinin Meclise gelmeleri gereğini söyleyecektir.²²¹ İsmail Suphi Bey’in mesleki temsil savunusu, halkçılık ilkesinin ilk Büyük Millet Meclisi’ndeki tartışmalar sırasında sınıfsal bir temelde tartışılması sonucunu da doğurmuştur.²²²

²¹⁷ GÜNEŞ, Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı, s.216.

²¹⁸ Zafer TOPRAK, “Osmanlı Devleti’de Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:2,s.37.

²¹⁹ TOPRAK, a.g.m., s.37.

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi , C:5, s.365

²²¹ a.g.e., s.365

²²² KÖKER, a.g.e., s.143.

Mesleki temsil esasının kabul edilmesi halinde, Meclise cahillerin hakim olacağı ve bazı toplumsal kesimlerin dışarıda kalacağı yolundaki kuşkular üzerine, Suphi Bey, buna açıklama getirecektir. Suphi Bey'e göre: "Sanattan başka bir şey bilmeyen, okuma, yazma bilmeyen halktan mürekkep bir Meclisle memleketin sevkü idaresi güç olabilirse" de bunların yanında Meclise "muallim, müderris, ressam, heykeltıraş, müsişinas, müellif, gazeteci, avukat gibi mesaliki hürre erbabından meslekler sahibi" de gelecektir. Böylelikle "diğerlerinin bilmedikleri şeyleri onlar tenvir edebilecekler ve mesleki temsil sayesinde, bu memlekette azınlığın ekseriyete tahakkümü gibi bir netice husule gelmeyecektir."²²³

Mesleki temsil ilkesi, çoğu lehte, bir bölümü aleyhte olmak üzere, ateşli konuşmalara yol açmıştır. Lehte konuşmalar arasında en ilginçlerinden biri, Mahmut Esat Beye aittir.

Mahmut Esat Beye göre, "parlamento usulü, bir milleti doğrudan doğruya iş başına getirecek yollardan değildir. Fransız ihtilali kebirinin kabul ettiği bu parlamento usulü, daha ondan evvel eski İngiliz ihtilalinin kabul ettiği bu parlamento usulü, halkı memnun edememiştir. Çünkü parlamentoların kabulüne ve kanuni esasının alkışlarla tasdikine rağmen bir tabaka vardır ki o, daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine nail olmamıştır ve o sefalet içinde inerken Burjuva tabakası onun önüne çıkmış, elindeki Kanunu esasi ile o zavallı tabakayla alay etmiştir."²²⁴

Halkçılık, bu ifadeler çerçevesinde, doğrudan demokrasiye benzer bir içerik kazanırken, halk kavramı da daha çok emeğiyle geçinenleri kapsayan sınıfsal bir anlam yüklenmiştir.²²⁵

²²³ **TBBM Zabıt Ceridesi**, C:5, s.365

²²⁴ a.g.e., s.389.

²²⁵ KÖKER, a.g.e., s.143.

Mahmut Esat Bey şöyle devam eder: “Memleket demek, o memleketin iktisadiyatı demektir. ...O memleketi, sapanıyla, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, çiftçisi temsil eder ve memleket onlardan terekküp eder. ...O tabakayı buraya koymalıdır ki biz açlığın önüne geçeceğiz ve o tabaka buraya geldiği zaman, kibar cümleler içinde büyük nutuklar irat edemeyecek, fakat çiftçi çiftçiliğini düşünecek, demirci demirciliğini düşünecek, tabağ tabakçılığını düşünecek, ayakkabıcılar ayakkabılarını düşünecek ve bu suretle memleketi hakikaten düşünmüş olacaktır. Hiç bir zaman bir çiftçi olmayan, çiftçinin menfaatini, çiftçi kadar takdir edemez. ...Halk buraya gelmedikçe halk burada mukadderatını idare etmedikçe, hiçbir zaman hakkına nail olması imkanı yoktur...”²²⁶

Görüşmelerde mesleki temsili savunan milletvekillerinin ileri sürdükleri görüşler arasında, bu sistemin, devlet memurlarının halka tahakkümünü önleyeceği noktasına da sık sık değinilmiştir. Halkçılık anlayışının unsurlarından olan memur karşıtlığının, mesleki temsil akımı içerisinde de yer alması bize bu iki düşüncenin iç içe geçtiğini göstermektedir.

B- CUMHURİYET HALK FIRKASI VE HALKÇILIK

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işgal kuvvetlerine karşı bir milli mücadelenin eşgüdümünü gerçekleştirmek ve örgütlemek için, çoğunluğu Osmanlı subaylarından meydana gelen bir öncü kadro, büyük çaba göstermiş ve bu çabalar, daha önce kendiliğinden toplanmış yerel kongreler,²²⁷ milli kongreler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin teşkili ve nihayet Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla sonuçlanmıştı.

Kendiliğinden başlayan bu mücadelede, M. Kemal, halkın mücadeleye katkısını sağlamaya büyük önem verecek ve bu yüzden, mücadelenin başında Türkiye'nin

²²⁶ TBBM Zabıt Ceridesi , C:5, s.389.

²²⁷ Bülent TANÖR, Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., 1998, s.15

nüfusunu oluşturan yaklaşık 15 milyon insanın 11.5 milyonunun 'köylü' olmasından hareketle, ulusal kurtuluş savaşının, aydınlar önderliğinde yapılmış katıksız bir köylü devrimi olarak nitelenmesine neden olacaktır.²²⁸

II. Mahmut döneminde kurulmasına başlanan ve batı tipi eğitim yapan 'mektep'ler yeni bir aydın tipi ortaya çıkarmış ve bunlar, niceliksel olarak ağırlık kazanmaya başladıklarında, çağdışı saydıkları mutlakiyetçi saltanat yönetimini değiştirmek, iktidara ağırlıklarını koymak üzere harekete geçmişlerdi. Bunu gerçekleştirmek için kurdukları İttihat ve Terakki örgütü, ordu içinde mektepli subay sayısının artmasından da yararlanarak, 1908'de iktidar olmuştu. Osmanlı'nın düşüşünü engellemek için çeşitli politikalar uygulamalarına karşın başarılı olamamaları, İttihat ve Terakki'yi siyaseten bitirse de, ona vücut veren mektepli yönetenler sınıfı varlıklarını sürdürecektir. İşte M. Kemal'in kurtuluş mücadelesini kazanmasından sonra kuracağı Halk Fırkası'nın tabanı ve tavanının büyük bir kısmı, İttihat ve Terakki kadrolarından sağlanacaktı.²²⁹

M. Kemal, Meclis'te oluşmuş bulunan çeşitli grupları ve hizipleri birleştirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştı. Bunun üzerine bizzat Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Gurubu adıyla Meclis içinde büyük bir grup kuran M. Kemal,²³⁰ Nutuk'ta bu gruba yüklediği misyonu şöyle açıklayacaktır: "Bu grup için yaptığım programın başına iki esas madde koydum. Bu maddenin ruhu iki noktadan ibaretti: Birinci nokta, Grup, Misakı Milli esasları çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını temin edecek barışı sağlamak için, milletin bütün maddi ve manevi gücünü gereken hedeflere yöneltecek ve memleketin resmi ve özel bütün teşkilat ve tesisatını bu esas amaca yöneltmeye çalışacaktır. İkinci nokta, Grup, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilatı Esasiye Kanunu çerçevesinde şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya

²²⁸ Erol TOY, "Kemalist Devrim", **Dünden Yarına Cumhuriyet** 1, Cumhuriyet Gazetesi Dergi eki, İst., 28 Ekim 1994, s.8.

²²⁹ Sina AKŞİN, "Cumhuriyet Halk Partisinin Siyasal, Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C: 8, s.2037.

²³⁰ GÜNEŞ, a.g.e., s.172.

çalışacaktır.”²³¹ 10 mayıs 1921 günü yapılan toplantıda esas madde ve tüzüğü onaylanan Anadolu ve Rumeli Müdafaaı Hukuk Gurubu, ilerde Cumhuriyet Halk Fırkası’na dönüşecektir.²³²

Siyasal bir partinin tahlilindeki hayati soru, o partinin hangi toplumsal sınıfın sözcüsü olduğudur. O yıllarda bu soru, yeni bir parti kurmayı tasarlayan M. Kemal ve arkadaşlarının da kafasını kurcalamaktaydı. Anadolu’da, düşünce akımlarının çokluğu ve birbiri ardı sıra yayınlanan programlar ve beyannameler, kurtuluş mücadelesinin ardından yeni siyasal biçimlenmenin hangi doğrultuda olacağı konusunda net bir fotoğraf sunmuyordu. Bütün gözler M. Kemal’in üzerinde toplanmıştı.

M. Kemal, 6 aralık 1922’de basına bir demeç vererek²³³ kuracağı partinin isminin “Halk Fırkası” olacağını açıkladığında soru işaretleri daha da artmıştı. Bunun üzerine, 14 ocak 1923’te Ankara’dan ayrılarak Batı Anadolu’da geziye çıkacak olan M. Kemal’in amacı, halkla temaslar yaparak kuracağı fırka hakkındaki tasarısını geliştirmek ve halkı aydınlatmaktı. Bu gelişme basında geniş yankılar uyandıracak ve harareti tartışmalara yol açacaktı. Özellikle büyük ticaret burjuvazisinin görüşlerini yansıtan İstanbul basını çok tedirgin olmuştu; “halk” ne demektir? Yoksa sınıf esasına dayanan bir fırka kurularak Anadolu’da Bolşevik bir rejim mi kurulmak istenmekteydi?²³⁴

Bu soru işaretlerini gidermek üzere M. Kemal, gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, kurmak istediği parti hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “Ben, ‘Halk Fırkası namı altında bir fırka tesis edeceğim’, dediğim zaman zan olunmuş idi ki milletin çeşitli sınıflardan bir veya iki sınıfın çıkarını yahut refahını temin etmeye matuf bir gaye takip edeceğimden, diğer sınıfın çıkarını düşünmeyeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır. Noktai nazarlarımızı beraber çalışmak istediğimiz insanlardan mürekkep firkaya anlatmak

²³¹ Nutuk, C:2, s.796.

²³² BİLA, a.g.e., s.40

²³³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C: I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İst., 1997, s.50.

²³⁴ TİMUR, a.g.e., s.50.

lazımdır. Halkı kendi halinde terk edersek bir adım ileri atamayız Program elimizde kalır. Bütün milleti müspet bir mesai programı ile alakadar etmeliyiz.

Mesele programdadır. İsim değişikliği ile kimseyi aldatamayız. Ortaya koyacağımız şey müspet millet programı olmalıdır. Memleket heyeti umumiyesinin menfaatine ait ve hadim hizmet eden bir program yapılmalıdır.”²³⁵

Buradan çıkan sonuç, kurulacak fırkanın belli bir sınıfa değil bütün sınıflara dayandırılacağıdır. M. Kemal’e göre “bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve mesailerinin toplamı yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir.”²³⁶

Balıkesir’de yaptığı bir konuşmada ise “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” amacını şöyle açıklamıştır: “...halk fırkası dediğimiz zaman, bunun içine bir kısım değil, bütün millet dahildir. ...Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yek diğeriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve umumi heyetiyle hepsi halktan ibarettir.”²³⁷

Aynı konuşmasında M. Kemal, halkın hangi unsurlardan oluştuğunu ve bu unsurların birbirinden bağımsız sınıflar olmadığını şu sözleriyle açıklayacaktır: “Bir defa halkımızı gözden geçirelim: Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azim ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye sahip değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz.

²³⁵ ARAR, Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı, s.64’ten.

²³⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C:2, s.12

²³⁷ a.g.e., s.101.

Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahipleri insanlar yoktur.

Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane vesaire gibi müessesat çok sınırlıdır. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız; bunun için amele lazımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himayet (gözetmek) ve siyanet etmek (korumak) icapeder.

Bundan sonra da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen görev halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddünde (uygarlaşma) pişva olmaktır (yolunu göstermektir). İşte ben milletimizi böyle görüyorum.²³⁸

Görüldüğü gibi M. Kemal, toplum içindeki sınıfların varlığını yadsımamakta, ancak bunların birbirlerine karşı oldukları fikrini kabul etmemektedir. Halkçılık, Kurtuluş Savaşındaki içeriğinden farklı olarak, çatışan sınıfların varlığının yadsınması temeline dayanan Halk Fırkasına, kuramsal temel oluşturmak için kullanılmıştır.²³⁹

1923 yılında yayınlanan C.H.P. tüzüğü²⁴⁰ ilk maddesinde, partinin kuruluş amacı, “milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye’yi asri bir devlet haline yükseltmek” olarak açıklanmıştı. Parti, kendisine amaç olarak, halk egemenliğini, bu egemenliğin kullanılmasında Partinin rehberliğini ve çağdaşlaşmayı seçmiş, aynı zamanda kanunların üstünlüğüne vurgu yapılmıştı.

İkinci Madde de ise “halkçılık” tarif ediliyor ve halk kavramının bir sınıfa değil, ayrıcalık iddiasında bulunmayan ve kanun önünde eşitliği öngören herkesi kapsadığı belirtilerek, sınıflar üstü bir çerçeve çiziliyor. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir

²³⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C: 2, s.101.

²³⁹ ORAN, a.g.e., s.231.

²⁴⁰ Çalışmamızın sonunda Ek 3 olarak verdik.

cemaatin, hiçbir ferдин ayrıcalığını kabul etmeyen kimselerdir ki aynı zamanda özgürlükçü ve bağımsızlık yanlısıdır.

Üçüncü Madde, halkçılığın milliyetçi bakışının, kültür milliyetçiliği ile sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, Halk Fırkası'na, her Türk ve hariçten gelip Türk uyruğunu ve kültürünü kabul eden her birey dahil olabilecektir.

1927 yılında yayımlanan C.H.P. tüzüğü²⁴¹ ilk maddesinde ise Cumhuriyet Halk Fırkası, “cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi” bir siyasi cemiyet olarak nitelendirilecek ve C.H.P. altı okunun ilk nüveleri atılmış olacaktır. Yine bu tüzüğün İkinci maddesinde Cumhuriyetin amaçları “itibar, refah, ulusal egemenlik, ve bağımsızlık, zorba ve baskıcı yönetimden kurtulma” olarak formüle edilirken üçüncü maddesinde laikliğin tanımı ve amacına rastlıyoruz. Dördüncü maddede 1923 tüzüğü²⁴² ikinci maddesine benzer bir çerçeve çizilerek, ulusal egemenlik, hukuki eşitlik ve sınıfların ayrıcalığını kabul etmeyen bir halkçılık anlayışının sürdürüldüğü görünüyor.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 Programı'nda ise, halkçılığın ‘dayanışmacı’ yönü devam etmekte idiyse de, ‘halka rağmen halk için’ tipinde bir doktrine yönelmeye başlayacaktır.²⁴²

M. Kemal, tek partinin varlığını, sorunları çözmek için gerek ve yeter şart olarak görmüş ve Balıkesir'deki söylevinde şöyle demiştir: “Bu milletin siyasi firkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, başka memleketlerde firkalar çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için teşekkül eden siyasi bir firkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini koruma maksadıyla başka bir firka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden firkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur.”²⁴³

²⁴¹ Çalışmamızın sonunda Ek 4 olarak verdik.

²⁴² Ali KAZANCIGİL, “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der: Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY, Der Yay., İst., (Tarihsiz), s.198.

²⁴³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C:2, s.101.

Cumhuriyet Halk Partisi, seçkin bir kadro partisi niteliği taşıması nedeniyle CHP halkçılığı, “entelektüel” popülizm olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁴ Ancak halkı dışlamak bir yana, sürekli halka gitmekten ve onu yüceltmekten bahseden ve onu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmayı amaçlayan tutumu ile “dışlayıcı tek-parti” olmaktan uzaktır. Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin kurulmasını kolaylaştıracağını ileri sürerek, tek-partiyi meşru bir temele oturtma çabası, partiyi “vesayetçi” bir niteliğe büründürmektedir. Parti, hedeflediği toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümleri gerçekleştirdiğinde, artık tek-parti rejiminin meşruluğu kalmayacaktır.²⁴⁵ Parti, halka siyasi terbiye vermek üzere kurulmuş bir mektep gibi çalışacaktır.²⁴⁶

M. Kemal’in o dönemdeki konuşmalarında, köylüye ve sıradan yurttaşına ne denli önem verdiği anlaşılırsa da, ileride, Cumhuriyet Halk Partisinin düşüncesi, halkın siyaset konusunda yeterli bilinç düzeyine gelmediği yolunda olacaktı. Temel ilkelerden birinin halkçılık olarak benimsenmesi, isteklerle gerçek arasındaki bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönelikti.²⁴⁷

²⁴⁴ TOPRAK, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, s.62.

²⁴⁵ KÖKER, a.g.e., s.16.

²⁴⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C:2, s.102.

²⁴⁷ Klaus Von BEYME, “Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm”, Türkiye İş Bankası Uluslararası Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Baskı, Ank., 1984, s.273

SONUÇ

Sonuç olarak halkçılık anlayışının Türk düşünce hayatında ve Kemalizm'deki yeri ve etkisi büyük olmuş ve Devlet-Halk ilişkilerinin yeniden biçimlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Böylelikle, Türk düşünce hayatında ve Kemalizm'de, az gelişmiş bir toplumdan, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan yeni bir toplum modeli kurma idealini içinde barındıran halkçılığın, demokrasiyle olan bağlantısı da açığa çıkmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında, halkçılık-demokrasi ilişkisi için şunlar söylenebilir; bir yanda, "Batı demokrasisi"ni, "halk"ın, gerçek siyasi katılımını sağlamak açısından ideal bir kurumsallaşma biçimi olarak görmeyen, demokrasiyi, halkın doğrudan siyasi erke sahip olması biçiminde anlayan halkçılık yer almaktadır.

Diğer yanda, yukarıda belirtilen türden kurumsallaşmış siyaseti reddeden, ancak "halk" ile siyaseti temsil eden "önderlik" arasındaki dolaysız ilişkileri, önderliğin benimsemiş olduğu "ideoloji"ye uygun yönlendirilmiş bir siyasi katılım için kullanarak, otoriterliğin pekiştirilmesini sağlayan bir halkçılığa rastlanmaktadır.

Nihayet, esas olarak "iktisadi kalkınma" hedefine öncelik veren ve siyasi rejimi bu hedef için bir araç olarak değerlendiren aydın ile üst toplumsal sınıflar arasında bir koalisyon niteliğinde olan bir siyasi rejim tarzının varlığını meşrulaştırmak amacıyla, sınıfsız, dayanışmacı bir kitle olarak "halk"a dayandığını ileri süren bir halkçılık ortaya çıkmaktadır.²⁴⁸

²⁴⁸ KÖKER, a.g.e., s.116

Halkçılık ideolojisinin Devlet-Halk ilişkileri bakımından, demokrasiye ve Cumhuriyete olan katkısını daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devletiyle kısa bir karşılaştırma yapacak olursak, Osmanlı'nın, kendi egemen gücüne karşı çıkacak bir başka otoritenin, bir sınıf ya da zümrenin oluşmasına asla izin vermeyecek yapısıyla tam bir 'monarşi' olduğu görülecektir. Oysa halkçılığın da etkisiyle yeni kurulan devlette saltanat kaldırılacak ve yerine Cumhuriyet kurulacaktır.

Yine Osmanlı'daki teb'a anlayışı, yerini yasalar karşısında eşit yurttaşlara bırakacak ve çok milletli 'Osmanlı' kimliğinden 'Türk ulusu' bilincine geçilecektir. Aynı zamanda klasik Osmanlı devlet idaresine taban tabana zıt bir şekilde yeni rejimdeki temel felsefe halkın yönetime katılması olacaktır. Aydın-halk ayrımının ortadan kaldırılması amaçlanacak ve Türkiye Cumhuriyeti, sınıf ayrımı devreye girmeden, topyekün Türk halkının gayretleriyle kurulan bir yapı olacaktır.²⁴⁹

Çalışmamızda halkçılık İdeolojisinin toplumun hangi gelişme aşamasında ya da çağında ortaya çıktığı sorusuna da cevap aranmıştır. Aynı zamanda çalışmamızda, bu ideolojinin, hangi guruplarca ileri sürüldüğü ve hangi guruplarca benimsendiği incelenmiştir. Buna göre, halkçılık ideolojisinin dayandığı toplumsal tabanın, öncelikle milliyetçi burjuva aydını olduğu saptanmıştır.

Önce yayın yoluyla başlayan ve gizli örgütlenmelere kadar giden halkçı tutumun, iktidarı ele geçirdikten sonra, kullandığı ideolojik aygıtların niteliği de değişmiş ve Halk Ocakları, Halk Odaları, Halk Evleri ve Köy Enstitüleri gibi kuruluşlar şekline bürünmüştür.

Halkçılık, İttihat ve Terakki zamanında Türkçülük akımının doğmasına yardımcı olmuş, Kurtuluş Savaşı sırasında gerçek anlamına yakın bir öz taşıdıktan sonra, savaş sonunda, sınıf çatışmasını reddeden ve toplumsal dayanışmayı öne çıkaran, Halk

²⁴⁹ Şerif MARDİN, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Der: Mümtaz'er TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER, 6. Bası, İletişim Yay., İst.,1997, s.182-184.

Fırkasına, kuramsal temel oluşturmak için kullanılmıştı.²⁵⁰ Halk Fırkası dahil, şimdiye değin hiç bir grup ya da sınıf, yorumundaki değişiklik dışında, “halkçılık” ideolojisini yadsımamıştır.

M. Kemal, halkçılığı, tarihsel koşullara göre içeriği değişen bir kavram olarak görmüş ve devlet seçkinleri ile sivil seçkinler arasındaki uyumu pekiştirecek bir öge olarak kullanmıştır. 13 eylül 1920’de halkçılığı, bürokrasi ve halkı yakınlaştırmaya yönelik bir doktrin diye tanımlamıştır. Eylül 1921’de ise aynı kavrama toplumsal ve sosyalist bir içerik vermiş, Ankara hükümetini ‘halk hükümeti’ olarak nitelendirmiştir. Şubat 1923’te halkçılık, solidarizmden esinlenen, “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle”yi amaçlayan, Türk toplumunda herkesin çıkarını gözeten, dayanışmacı ve işbölümünü öngören bir akımdır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931 Programı’nda ise ‘dayanışmacı’ yönü devam etmekte idiyse de ‘halka rağmen halk için’ tipinde bir doktrine yönelmeye başlamıştır.²⁵¹

Genel olarak “dayanışmacı” izler taşıyan halkçılık, biraz saptırıldığı takdirde faşist devletin temeli “korporatif” sisteme, “halk hükümeti” kavramı nedeniyle sosyalizme, milli burjuvazisini oluşturma kaygılarından dolayı kapitalizme yakın durabilmektedir.

Buna karşın aynı ilke, ‘hilafetçilik’ karşıtlığından, ‘Marksçılık’ karşıtlığına kadar uzanan ideolojik niteliği, devletçilik anlayışı nedeniyle ‘kapitalizm’ karşıtlığını da kapsamaktadır.²⁵²

Çelişkili gibi gözükse de bu durum, aslında, küçük burjuva tabanlı halkçılığın ve milliyetçiliğın toplumsal süreç içindeki çelişkili evriminden kaynaklanmaktadır.²⁵³ Ve

²⁵⁰ ORAN, a.g.e., s.231.

²⁵¹ KAZANCIGİL, a.g.e., s.198.

²⁵² KONGAR, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, s.312.

²⁵³ TİMUR, a.g.e., s.260.

ancak Atatürk'ün kurduğu ve koruduğu ince ve hassas dengeler sayesinde kendi yatağını bulmuştur.²⁵⁴

Eğer Kemalizm ile faşizm, sosyalizm veya kapitalizm arasında herhangi bir benzerlik varsa, bu kopyacılık eğiliminden değil, savaş sonrasında bütün milletlerin ortak tarihsel ihtiyaçlarından kaynaklanmaktaydı.²⁵⁵

'Halkçılık' ideolojisi, egemenliğin kaynağında yapılmak istenen değişimde ve sınıflar arasındaki birleştirici özelliği nedeniyle, işgalcilere karşı savaş için gerekli halk desteğini sağlamada, önemli bir ideolojik unsur olmuştur.

Anadolu hareketi bir halk hareketi olmayı başarabilmişse bunda milli ve dini özellikleri içselleştirebilmesinin payı büyüktür. İşte halkçılık, bu güç sentezin işleyebilmesini, hem de ileri bir hareket olabilmesini sağlayan teorik malzemeyi sağlayabilmiştir.²⁵⁶ Belirtmeye çalıştığımız bu genel nitelikleriyle halkçılık, batılı olmayan toplumlardaki iktisadi, siyasal ve kültürel değişim süreçleri içinde, genellikle şu biçimler altında karşımıza çıkmaktadır: İktisadi alanda, sanayileşmenin ve teknolojik ilerlemenin itici gücü olarak “devlete başvurulması”; siyasal alanda “sınıfsızlık” esası üzerine kurulmak istenilen bir “tek-parti” rejimi; kültürel alanda ise, “yozlaşmış” Batılı değerler yerine, “halk”ın saf, eşitlikçi kültür özelliklerine bağlanma. İktisadi, siyasal ve kültürel alanlardaki bu görünüm, halkçılığa, “batının tekniği” ile “toplumun özgür kültürü” arasında bir “sentez” oluşturmaya çalışan bir ideoloji niteliği kazandırabilir.

²⁵⁴ KONGAR, a.g.e., s.312.

²⁵⁵ AHMAD, a.g.e., s.233.

²⁵⁶ TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) -I, s.223

EK 1

Mustafa Kemal tarafından, 13 Eylül 1920’de hazırlanarak Meclise sunulan ve 18 Eylül 1920 günlü Meclis oturumunda okunan, 1921 Anayasası’nın ön tasarısı niteliğindeki ‘Teşkilatı Esasiye Kanunu Lahiyası’:

"Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na

Vekiller Heyeti’nin politik, sosyal, idari, askeri görüşlerini derleyen ve idari teşkilat hakkındaki kararlarını kapsayan programı B.M.M’ne sunuyorum. İşbu esaslara dayanarak hazırlanması gereken kanun tasarılarının dahi sunulmak üzere olduğu arz edilir.

B.M.M Başkanı

Mustafa Kemal

Maksat ve Meslek

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, milli sınırlar dahilinde hayat ve bağımsızlığını sağlamak ve hilafet ve saltanat makamını kurtarmak andıyla kurulmuştur.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve bağımsızlığını kurtarmayı tek maksadı ve amaç bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak idare ve egemenliğinin hakiki sahibi kılmakla amacına erişeceği inancındadır .

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzlerine

karşı savunma ve dış düşmanlarla işbirliği edip milleti ayartma ve bozmaya çalışan iç hainlerin yola getirilmesi orduyu pekiştirmeği ve onu milletin bağımsızlığının dayanağı bilmeyi ödev bilir.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz kaldığı sefalet sebeplerini yok etmekle saadet ve refah sebep ve vasıtalarını sağlamayı esas ilke ve bu yüzden toprak, eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve genellikle sosyal konularda yüzyılın gereğine ve halkın hakiki ihtiyacına göre gereken yenilikleri ve tesisleri oluşturmayı başlıca görev sayar. Ancak TBMM hükümeti amaç ve maksatlarını sağlamak için her türlü çalışma ve icraatında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiili tecavüzler ve fesatlara karşı milletin birlik ve dayanışmasını bozmaktan ve savunmadaki çalışma gücünü eksiltmekten önemle sakınır. Politik, sosyal ilkelerini milletin ruhundan almaya önem veren Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu ilkelerin uygulanışında milletin hakiki eğilimlerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur.

Esas Maddeler

5. Hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasında başarı hasıl olduktan sonra Padişah ve Halifeyi Müslimin esas kanunlar dairesinde muhterem ve mübeccel mevkinde ahzeder.

6. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kaderini kendi eliyle ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.

7. İcra kudreti ve yasa yetkisi milletin tek ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır.

8. Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) unvanını taşır.

9. **Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca genel oy ile seçilmiş üyelerden kuruludur.**

10. **Büyük Millet Meclisi üyesinin miktarı her ellibin nüfusta bir üye olmak itibariyle düzenlenir.**

11. **Büyük Millet Meclisi'nin seçilmesi iki yılda bir defa yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldan ibaret olup fakat yeniden seçilmek caizdir. T.B.M.M üyelerinin her biri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.**

12. **B.M.M her yıl kasım başında davetsizce içtima eder.**

13. **B.M.M üyeleri her toplantı başından itibaren 4ay sonra B.M.M ne ait bütün hak ve yetkilere sahip olmak ve gelecek toplantı devresine kadar toplantı halini sürdürmek üzere her vilayetten en az birer üye bulunacak şekilde içlerinden üçte birini gizli oyla ayırır...**

14. **Her türlü kanunlar koymak ve değiştirmek, kaldırmak, ve antlaşmalar ve barış akti ve savaş ilanı B.M.M'nin hukuku cümlesindedir.**

15. **B.M.M Hükümeti bölüştüğü daireleri özel kanunu gereğince seçimkerdesi olan vekiller vasıtasıyla başkanının başkanlığı altında yönetir. Geri kalan üyeler icrai konular için vekillere yön gösterir ve gerekirse bunları değiştirir.**

16. **Ordu sadece B.M.M'nin ordusudur. Emir ve kumanda yetkisi B.M.M'nin manevi kişiliğinde olup emir ve kumandaya ait işler Genel Kurmay Vekaleti tarafından yürütülür.**

17. **B.M.M Başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de başkanıdır. Meclis başkanı sıfatıyla Meclis adına imza atmaya ve kararları imzalamaya yetkilidir.**

Yönetim

18. Türkiye coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler bakımından vilayetlere, vilayetler ilçelere bölünmüş olup ilçeler de nahiyelerden kuruludur.

Vilayetler

19. Vilayet iç işlerinde manevi kişiliğe ve tam özerkliğe (muhtariyete) sahiptir. Dış ve iç siyaset, askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile menfaatleri birden çok vilayeti kapsayan konular hariç olmak üzere B.M.M'ce çıkartılacak kanunlar mucibince bütün eğitim, sıhhiye, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım tanzimi, yönetilmesi işleri (vilayet meclislerinin) yetkisi dahilindedir.

20. Vilayet meclisleri, beş bin nüfusta bir üye itibariyle ve genel oyla vilayet halkınca seçilecek üyelere kuruludur.

21. Vilayet Meclisi üyeleri, arasından bir başkan ile dört üyeden kurulmak üzere bir yönetim kurulu seçer. İcra yetkisi, sürekli olan işbu heyete aittir.

22. Vilayette B.M.M'nin vekil ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur, vali B.M.M hükümeti tarafından tayin olup görevi Hükümetin genel ve ortaklaşa görevlerine bakmaktır. Mahalli yönetime karşı durum ve görevi yalnız denetlemeden ibarettir.

İlçe

23. Kaza yalnız bir idarei ve inzibati cüzü olup şahsiyeti maneviyeyi haiz değildir. İdaresi B.M.M. hükümeti tarafından mansup ve valinin tahtı emrinde bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

24. Nahiye hayatı hususiyesinde haizi muhtariyet bir şahsiyeti maneviyedir.

25. Nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

26. Nahiye meclisi nahiye halkınca reyiam ile müntehap azadan terekküp eder.

27. İdare heyeti veya nahiye müdürü nahiye meclisi tarafından intihap olunur.

28. Nahiye meclisi salahiyeti kazaiye, iktisadiye ve maliyeyi haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

29. Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir. Bir veya müteaddit köyün birleşmesinden hasil olan nahiyeye (Divan), bir kasabanın teşkil ettiği nahiyeye (Belde) namı verilir.

Genel Müfettişlik

30. Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleşerek müfettişi umumilik mıntikalarını vücuda getirirler.

31. Müfettişi umumilik mıntikalarının umumi suretle asayişinin temini ve bilumum devair muamelatının teftişi ve müfettişi umumilik mıntikasındaki vilayetlerin müşterek ilişkilerindeki ahengin tanzimi vazifesi müfettişi umumilere mevdudur. (13 Eylül 1920)

EK 2

Özel Komisyon'un "Encümeni Mahsus Teşkilat Esasiye Kanunu Layihası" adı altında Meclis'e sunduğu tasarı:

"Encümeni Mahsus Teşkilat Esasiye Kanunu Layihası

Esas maddeler

1- Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kaderini kendi eliyle ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.

2- İcra kudreti ve yasa yetkisi milletin tek ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır.

3- Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

4- Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden kuruludur.

5- Büyük Millet Meclisi'nin seçilmesi iki yılda bir defa yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldan ibaret olup fakat yeniden seçilmek caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni seçimin uygulanmasına imkan görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidini caizdir.

B.M.M üyelerinin her biri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.

6- B.M.M'nin heyeti asliyesi kasım başında davetsizce içtima eder.

7- B.M.M üyeleri her toplantı başından itibaren iki ay sonra B.M.M ne ait bütün hak ve yetkilere sahip olmak ve gelecek toplantı devresine kadar toplantı halini sürdürmek üzere içlerinden laakal seçilmiş devairi adedinin iki katı üyeyi gizli oyla ayırır.

8- Her türlü kanunlar koymak ve değiştirmek, kaldırmak, ve antlaşmalar ve barış akti ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye B.M.M.'ne aittir

9- B.M.M Hükümeti bölüştüğü daireleri seçimkerdesi olan vekiller vasıtasıyla yönetir. Geri kalan üyeler icrai konular için vekillere yön gösterir ve gerekirse bunları değiştirir..

10- B.M.M heyeti asliyesi tarafından seçilen başkan bir içtima senesi zarfında B.M.M. başkanıdır. Bu sıfatla Meclis namına imza atmaya ve Meclis kararlarını onaya yetkilidir. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine başkan seçerler.

Yönetim

11- Türkiye coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler bakımından vilayetlere, vilayetler ilçelere bölünmüş olup ilçeler de nahiyelerden kuruludur."

(Sonraki bölümler: İl, İlçe, Nahiye, Genel Müfettişlik bölümleridir.)

EK 3

1923 yılında yayınlanan C.H.P. Nizamnamesi:

UMUMİ ESASLAR

Madde 1- Halk Fırkası; Cemiyetler Kanunu mucibince (gereğince) teşekkül etmiş siyasi bir cemiyettir. Gayesi, milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde (üstünde) kanunun velayetini hakim kılmaya çalışmaktır.

Madde 2- Halk Fırkası nazarında halk mefhumu (kavramı), herhangi bir sınıfa münhasır (özü) değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata (eşitliği) kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.

Madde 3- Halk Fırkası'na her Türk ve hariçten gelip Türk tabiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir.

Madde 4- Halk fırkasına dahil olan her fert, fırkanın nizamnamesi ile programına ittiba edeceğine (uyacağına) imza verecektir. Mamafih nizamname ile programda içtihatına muhalif maddeler varsa fırkanın kongrelerinde mutlak bir

serbesti ve hürriyetle içtihatlarını beyan ederek o gibi maddeleri tadil (düzeltme) veya ilgaya (kaldırma) çalışılabilecektir.

Madde 5- Halk Fırkası Umumi Reisini hal-i içtimada bulunan TBMM'nin azası meyanından Büyük Kongre intihap eder (seçer). Vazife-i riyaset tecciden intihap olunacak TBMM'nin içtimaa (toplınmaya) iptidarını (başlamasını) müteakip ilk inikat edecek (toplanacak) Büyük Kongreye kadar devam eder. Umumi Reis'in tekrar intihabı caizdir.

Madde 6- Bu umumi esaslara muhalefet eden azalar mensup oldukları heyet-i idarenin esbab-ı mucibiye müstenit tekalifi üzerine Fırka Divanı'nın kararıyla firkadan ihraç olunurlar.

Madde 7- Umumi esaslari gösteren işbu maddeler, ancak Büyük Kongrenin sülusan-ı arasıyla (üçte iki oyla) tebdil ve ilga olunabilir.

EK 4

1927 C.H.P. Nizamnamesi:

UMUMİ ESASLAR

Madde 1- Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanununa tevfikân teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2- Fırka; Türk milletini mevki-i itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tagallüp idaresi imkanını kapsıyan yegane şekl-i devletin, hakimiyet-i milliyenin aksa-yı tekamülü olan (Cumhuriyet) olduğunu ve Cumhuriyetin halen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en ali bir vazife-i milliye ve vataniye bulunduğunu en esash bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilan eder.

Madde 3- Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilafatından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, iktisadi bilcümle kavanin, teşkilat ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevi ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkale tevfikân tahakkuk ettirmeyi, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyleyler.

Madde 4- Fırka; milli hakimiyet ve idarenin talluk ettiği bütün şubat-ı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidesini hakim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavâtı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.

Madde 5- Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabıyanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabat-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve meriyette bulundurmayı ve vaz'edilecek kanunların velayet-i ammesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder.

Madde 6- Cumhuriyet Halk Fırkasının umumi reisi; Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

Madde.7- İşbu umumi esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz: **İttihatçılıktan Kemalizme**, (Çev: F. BERKTAY), Kaynak Yay., İst., 1985.
- AKÇURA, Yusuf: **Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk-Kültür Yay., İst., 1978.
- AKŞİN, Sina: **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., 1997.
- AKŞİN, Sina: "Cumhuriyet Halk Partisinin Siyasal, Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C:8.
- AKŞİN, Sina: "Önsöz", **Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Yayın Yönetmeni: Sina AKŞİN), Cem Yay., İst., 1989
- AKŞİN, Sina: "Türk Ulusçuluğu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:7.
- ALTUĞ, Hikmet: "Türkiye'de Pozitivizm ve Atatürkçülük", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank., 1984.
- ARAR, İsmail: **Atatürk'ün Halkçılık Programı**, Baha Matbaası, İst., 1963.

- ARAR, İsmail: **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Eylül 1997.
- ARİSTOTALES, **Politika**, (Çev: Mete TUNÇAY), Remzi Kitabevi, İst., 1975.
- AKAY, İhsan: **Atatürkçülüğün İlkeleri**, Varlık Yay., 8. Bası, İst., Mayıs 1982.
- AKDAĞ, Mustafa: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları**, Bilgi Yay., Ank., 1975.
- AKDAĞ, Mustafa: **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 2 (1453-1559)**, Cem Yay., İst., 1995.
- ANABRİTANNİCA Ansiklopedisi. -
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C: I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İst., 1997.
- ATEŞ, Toktamış: **Demokrasi Kavram -Tarihi Süreç- İlkeler**, Eser Matbaası, İst., 1976.
- AVCIOĞLU, Doğan: **Milli Kurtuluş Tarihi**, 2. Kitap, Tekin Yayınevi, İst., 1995.
- AVCIOĞLU, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni**, C:I , Bilgi Yayınevi, Ank., 1969.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İst., 1986.
- BERKES, Niyazi: **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler 1-2**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Kasım 1997.
- BERKES, Niyazi: "Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu", **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der: Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY, Der Yay., İst., (Tarihsiz).

BEYME, Klaus Von: "Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm",
Türkiye İş Bankası Uluslararası Sempozyumu (17-22 Mayıs 1881), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2.Baskı, Ank.,
 1984.

BİLA, Hikmet: **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet
 Yay., İst.,Eylül 1987.

BOZKURT, Mahmut Esat: **Atatürk İhtilali**, Kaynak Yay., 3.Basım, İst.,1995.

CEM, İsmail: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yay., 12. Bası,
 İst.1995.

ÇAVDAR, Tefrik: **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950**, İmge Kitabevi,
 Ank., 1995.

ÇEÇEN, Anıl: **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Yay., 3. Baskı, Ank., 1994.

DEMICHEL, Andre - LALUMIERE, Pierre: **Kamu Hukuku**, (Çev: İbrahim
 KABOĞLU), Doruk Yay., Ank., 1984.

DUMONT, Paul - GEORGEON, François: **Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-
 1923**, (Çev: Server TANİLLİ), Cumhuriyet Gazetesi Yay.,
 İst., Ekim 1997.

DUMONT, Paul: "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi
 Federasyonu", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve
 Miliyetçilik (1876-1923)**, Der: Mete TUNÇAY- Erik Jan
 ZÜRCHER, İletişim Yay., İst., 1995.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: **Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri**, Uygurlık Yay.,
 İst.,1981.

FEYZİOĞLU, Turhan: **Atatürk ve Milliyetçilik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ank., 1996.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri: "Tanzimatta İçtimai Hayat", **Tanzimat**, Maarif Matbaası, İst., 1940.

GEORGEON, François: **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura**, (Çev: A. Er), Yurt Yay., Ank., 1986.

Golden Dictionary, Milliyet Gazetesi yayını, 1989.

GÖKALP, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İst., 1958.

GÖZE, Ayferi: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yay., 3. Bası, İst., 1986.

GÜNEŞ, İhsan: **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Yay. 1997.

HANÇERLİOĞLU, Orhan: **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İst., 1989.

HILAV, Selahattin: "Düşünce Tarihi 1908-1980", **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yay., İst., 1992.

IŞIN, Ekrem: "Osmanlı Materyalizmi", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2.

IŞIN, Ekrem: "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm" **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2.

İLERİ, Rasih Nuri: **Atatürk ve Komünizm**, Sarmal Yayınevi, İst., 1994.

- İNALCIK, Halil: "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu" ve "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten**, XXVIII, 1964.
- KANDEMİR, Ferudun: **Atatürk'ün Kourdurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yay., İst., tarihsiz.
- KARPAT, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa yayınları, İst., 1996.
- KAZANCIGİL, Ali: "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der: Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY, Der Yay., İst., (tarihsiz).
- KEMAL, Mustafa: **Nutuk**, Cilt: 1-2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1989.
- KEMAL, Nusret: "İnkılap İdeolojisinde Halkçılık" **Atatürk Devri Fikir Hayatı 1**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1992.
- Koçi Bey Risalesi**, (Sadeleştiren: Z. Danışman), MEB Yay., İst., 1972.
- KONGAR, Emre: **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İst., 1983
- KÖKİR, Levent: **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yay., 3. Bası, İst., 1995
- KUTAY, Cemal: **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Efsanesi**, Tarih Konuşuyor-5, İst., 1956.
- LENİN, V.İ.: **Halkçı İktisat**, (Çev: Şerif HULUSİ), Birlik yayınları, İst., Tarihsiz..

- LENİN, V.İ.: **Biz Hangi Fikir Mirasını İnkâr Ediyoruz**, Payel yayınları, Ocak 1970.
- MARDİN, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yay., İst., 1996.
- MARDİN, Şerif: **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yay., İst., 1995.
- MARDİN, Şerif: **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, Der: Mümtaz’er TÜRK ÖNE-Tuncay ÖNDER, 6. Bası, İletişim Yay., İst., 1997.
- MARDİN, Şerif: “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Derleyenler: E. KALAYCIOĞLU- A. Yaşar SARIBAY, Der Yay., İst., (tarihsiz).
- ORAN, Baskın: **Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ank., 1990.
- Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Hazırlayan:F. DEVELİOĞLU-N. KILIÇKINI, Rafet Zaimler Kitabevi, İst. 1983.
- ÖKMEN, Necdet: **Halkçılık Üzerine**, İstanbul, 1969.
- ÖZERDİM, Sami N.: **Atatürkçünün Elkitabı**, Türk Dil Kurumu Yay., Ank., 1981.
- PARLA, Taha: **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim Yay., İst., 1989.
- SAFA, Peyami: **Türk İnkılabına Bakışlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ank., 1996
- SELEK, Sabahattin: **Anadolu İhtilali**, Cilt:2, Kastaş Yay., İst., 1987.

- SÜLKER, Kemal: **İşçi Sınıfının Doğuşu**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Mayıs 1998.
- STEİNHAUS, Kurt: **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, (Çev. M. AKKAŞ), Sarmal Yayınevi, 2. Baskı, İst., Haziran 1995.
- ŞAYLAN, Gencay: **"Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği"**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:7.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İst., 1998.
- TANÖR, Bülent: **Kuruluş**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Temmuz 1997
- TANÖR, Bülent: **Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler**, Der Yay., İst., 1991
- TANÖR, Bülent: **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., 1998.
- TANYOL, Cahit: **Atatürk ve Halkçılık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi:6, Ank., 1981.
- TBBM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima Senesi 1, Cilt 4, İkinci Basılış, Ank., 1942, İ: 67, 18.9.1336.
- TBBM Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, İkinci Basılış, Ank., 1942, İ. 99, 18.11.1336.
- TEKELİ, İlhan - ŞAYLAN Gencay: "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi"
Toplum ve Bilim, Sayı:6-7, Yaz-Güz 1978.
- TEKELİ, İlhan: "Türkiye'de Halkçılık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.7.

- TİMUR, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ank., 1994.
- TOPRAK, Zafer: "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2.
- TOPRAK, Zafer: "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2.
- TOPRAK, Zafer: "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", **Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, Cem Yayınevi, İst.,1991.
- TOY, Erol: "Kemalist Devrim", **Dünden Yarına Cumhuriyet 1**, Cumhuriyet gazetesi dergi eki, İst., 28 Ekim 1994.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **İslamcılık Cereyanı I-III**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Şubat 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Sulhi Garan Matbaası, İst.,1969.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952**, İst., 1952.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İst., Ocak 1999.
- TUNÇAY, Mete: **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi I**, A.Ü. S.B.F. Yay., Ank., 1969.
- TUNÇAY, Mete: **Mesai**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayını, Ank., 1972.

TUNÇAY, Mete: **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) -I**, BDS Yay., İst.,1991.

TUNÇAY, Mete: **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler 2**, BDS Yay., İst.,1991.

TUNÇAY, Mete-ZÜRCHER, Erik Jan: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yay., İst., 1995.

TÜNAY, Muharrem: "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: 2, 1988.

Türkçe Sözlük, Milliyet Gazetesi basımı, İst. 1985.

YÜCEKÖK, Ahmet: **Türkiye'de Parlamantonun Evrimi**, A.Ü. S.B.F. Yay., Ank., 1983.